జనమజ్జనార్పితైర్ఘనైస్సృతైర్యత్రకషాయితాశయా। సనిశాఖిలయాపివాపికాప్రససాదగ్రహిలేవమానినీ॥ ౭౮॥ ఘుణసీరవయాయయానిశ్రితవప్రావళియోగఘట్టయా। మణివేశ్మమయంసనిర్మలంకిమపిజ్యోతిరబాహ్యమిజ్యతే॥ ౭౯॥ విలాసజలాశయోదరేక్ష్వచనద్వ్యారసుబింబితేవయా। పరిఘాకపటస్ఫుటస్ఫురత్ప్రతిబింబానవలంబితాంబుని॥ ౮౦॥ వ్రజతేదివియద్గృహావళీచలచేలాంచలదండతాడనాః। వ్యతరన్ననుగామయవిక్రమం వ్రజతేహేళిహయాళికాలనామ్॥

యో క్తభేదః॥ ౭౭॥ సుదతీతి॥ యత్రనగర్యాం శోభనాదంతాయాసాంతాస్సుదత్యః స్త్రియః అతవిధానాభావాద్వ్రాడేశేశ్వింత్యఇతి కేచిత్. అగ్రాంతశుద్ధశుభ్రిప్నవభవరాహేభ్యశ్చే తిచకారాత్సిద్ధిరితి కేచిత్- సుదత్యాదయః స్త్రీషు యోగరూఢా స్త్రీగూం సంజ్ఞాయామితి ప్రాదేశాత్సిధవయిత్యపరే. తత్రైతత్సర్వమభిసంధాయ ఆహవామనః - సుదత్యాదయః ప్రతివిధేయాఇతి- తాయేవజనాలోకాః తేషాంమజ్జనావగాహనాదర్పితైస్సంక్రమితైరపిఘనస్సృతైః కుంకుమైః కషాయితాశయా సురభితాభ్యంతరా- భోగబహ్మైః కలుషితహృదయాచ. వాప్యేవవాపికాదీర్ఘికాగ్రహిళాగ్రహాఆగ్రహః తద్వతీదీర్ఘరోషా- పింఛాదిత్వాదిలచ్॥ మానినీ॥ శ్లో॥ స్త్రీణామీర్ష్యాకృతఃకోపో మానోన్యాసంగినిప్రియ ఇత్యుక్తలక్షణోమాన- తద్వతీనాయికేవ- అఖిలయానిశానిశయా - సర్వరాత్రిప్రసాదనేనేత్యర్థ- నప్రససాదప్రసన్నాశయానాభూత్- తాదృక్షోభాదితిభావః॥ ౭౮॥ ఘుణేతి॥ నిశితాభ్యాం...సీరవయాయోకత్రసత్వజనత్వాత్ అపరత్రద్యావస్త్రీమితత్వాత్ నిశ్చలస్వా, శ్రితాః ప్రాప్తాఃవప్రావళిర్యోగఘట్టయవఅన్యత్రవప్రావళితివయోగఘట్టో యయా సాతథోక్తా- యయానగర్యా మణివేశ్మమయం తద్రూపంనిర్మలబాహ్య మంతర్వర్తికిమప్యవాంగ్మనసగోచరంజ్యోతిః ప్రభాఆత్మజ్యోతిశ్చ. ఇజ్యతే సేవ్యతేస్మ- అత్రనగరీయోగినాసామ్యాదప్రస్తుతయోగివృత్తాంతస్ఫూర్తేః సమాసోక్తిః॥ ౭౯॥ విలాసేతి॥ యానగరీపరిఘాయాః కపటేనవ్యాజేనస్ఫుటంపరితోవ్యక్తంతథాస్ఫురతాప్రతిబింబేనా నవలంబితంమధ్యేఅగృహ్యమాణంయాంబుయస్మిన్ తస్మిన్ ప్రతిబింబాక్రాంతమంబుపరితః స్ఫురతిప్రతిబింబవశేనస్ఫురతితేనైవప్రతిబింబాదితిభావః- క్వచనకుత్రచిత్ జలాశయోదరేహ్రదమధ్యేకస్యచిద్ధ్రదస్యమధ్యఇత్యర్థః, అనుబింబితాద్వ్యారమరావతీవ విలలాసేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౮౦॥ వ్రజతేతి॥ యస్యాంనగర్యాంగృహావళిషుచలాశ్చేలాంచలాః పతాకాగ్రాణితఏవదండాస్తాడనాః కశాఘాతాఇత్యర్థః. తాఃకర్త్ర్యః దివివ్రజతేగచ్ఛతే. హేళిహయాళికాలనాం హేళిరాదిత్యస్తస్య హయాళిశ్చాలనాశ్చోదనాస్సృజతేకుర్వతే. అనుగామయమన్యసాధనమవిక్రమంస్వయంకృతత్వాద్వ్యతిరిక్తంతిరస్కృత్య...తిపరిహేషః - వ్యతరన్నదను-

౮౧॥ క్షితిగర్భధరాంబరాలయైస్తలమధ్యోపరిపూరిణాం స్ఫుటమ్ । జగతాం ఖలు యాఖిలాద్భుతా జనిసాక్షైర్నిజ చిహ్నధారిభిః॥ ౮౨ ॥ దధదంబుదనీలకంఠతాం వహదత్యచ్ఛసుధోజ్జ్వలం వపుః । కథమృచ్ఛతు యత్ర నామ న క్షితిభృన్మందిరమిందుమౌళితామ్॥ ౮౩॥ బహురూపకసాలభంజికాముఖచంద్రేషు కళంకరంకవః । యదనేకకసౌధకంధరాహరిభిః కుక్షిగతీకృతా ఇవ॥ ౮౪ ॥ బలిసద్మదివం సతత్యహాగుపరిస్మాహదివోపి నారదః । అధరాధకృతా యయమేవ సావిపనీ

అత్ర హేళిహయాశ్రేణ్యేలాం చలదండతాదనాసంబంధేపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభే- దః. తేనచగృహాణామత్యున్నతత్వం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణవస్తుధ్వనిః॥ ౮౧॥ క్షితీతి॥ తలమధ్యోపరి అధోమధ్యోర్ధ్వదేశాన్ పూరయంతీతి తత్పూరిణాం జగతాం పాతాళభూమిస్వర్గాణాం స్ఫుటగసంకీర్ణానాం యాని విజాని ప్రతినియతాని చిహ్నాని నాగ్నస్నపాన ప్రకృష్టనాదిలింగాని ధారయంతీతి తద్ధారిభిః క్షితిగర్భధరాంబరాలయైః సాక్షిభిః జగతాం క్షితిగర్భే పాతాళే ధరాయాం భూపృష్ఠే అంబరే ఆకాశేచ యే ఆలయాగృహాస్తైః భూమ్యంతర్భాగేహి స్వర్గోక్త్యాసౌరిత్యర్థః - యానగరీ అఖిలాద్భుతా సృష్టా అద్భుతా విచిత్రా జనిః జాతా- దీపజన్యేత్యాదినా జన్మేఃకర్తరి ఇఙ్- క్లైశ్యాదేశః, అత్ర క్షితిగర్భాదీనాం తల మధ్యోపరి జగతాం చిహ్నానాంచ యథాసంఖ్య సంబంధాద్యథాసంఖ్యాలంకారః - తేన త్రైలోక్యసౌభగం గమ్యతే॥ ౮౨॥ దధదితి॥ యత్ర నగర్యామంబుదైరంబుదవన్నీలః కంఠః శిఖరోపకంఠః గళశ్చ యస్యతస్య భావస్తత్తాం॥ నీలకంఠోగళే సన్నిధానయుతివిశ్వః- దధద త్యచ్ఛయా సుధయా లేపనద్రవ్యేణ చ సుధావదమృతవచ్చోజ్జ్వలం వపుఃవహత్॥ సు ధాలేపోమృతం సుధేత్యమరః - క్షితిభృన్మందిరం రాజభవనం ఇందుమౌళితా మిందుమండ లపర్యంతశిఖరత్వం- కథంనామనఋచ్ఛతుగచ్ఛత్యేవేత్యర్థః- రాజభవనస్యతాదృగా స్పత్వం యుక్తమితిభావః - అన్యత్రఇందుమౌళిత్వ మీశ్వరత్వంచతచ్చనీలకంఠస్యయుక్త మితిభావః. అత్రవిశేషణవిశేష్యాణాం శ్లిష్టానామభిధాయాః ప్రకృతార్థమాత్రనియంత్ర ణాదప్రకృతేశ్వర ప్రతీతేర్ధ్వనిరేవ. ౮౩॥ బహ్వితి॥ బహురూపకాధూమయుక్తసౌందర్యా త్మైకకఃకప్రత్యయః- తేషు సాలభంజికానాం కృత్రిమపుత్రికాణాంముఖచంద్రేషు కళంకరం కవః చంద్రత్వాత్సంభావితాః కళంకమృగాస్తేయస్యాం నగర్యాం- అనేకేషాంబహూనాం సౌధానాం కంధరాసుకంఠప్రదేశేషుయే హరయస్సింహాస్తైః కుక్షిగతీకృతా ఇవ గ్రస్తాః కిమిత్యుత్ప్రేక్షా- ముఖచంద్రాణాంనిష్కళంకత్వనిమిత్తా - అన్యథాకథంచ- తేనిష్క ళంకా ఇతిభావః॥ ౮౪ ॥ బలీతి॥ సప్రసిద్ధస్సత్యవాక్- సత్యవచనో నారదః బలిసద్మదివం పాతాళస్వర్గౌ అవివాదేపి మిరుస్వర్గాదప్యుపర్యుపరిస్థితామిత్యుత్కృష్టాంబాహస్మేత్యుక్తవాన్ అధోదాసీంధూమిధూపయాయనగర్యా- అధరాన్యూనా అధస్సా స్పృశేదిత్యుత్ప్రేక్షా

తాజనిభూమిభూషయా ॥ ౭౫ ॥ ప్రతిహట్టపథే ఘరట్టజాత్పథికాహ్వానదసక్తు
సౌరభైః కలహాన్న ఘనాద్యదుత్థితాదధునాప్యుజ్ఝితి ఘర్ఘరస్వనః ॥ ౭౬ ॥ వర
ణః కనకస్య మానినీం దివమంకాదమరాద్రిమాగతామ్ । ఘనరత్నకవాటపక్ష
తిః పరిరభ్యానుసరన్సనాభయామ్ ॥ ౭౭ ॥ అనలైః పరివేషమేత్య యా జ్వలద
ర్కోపలవప్రజన్మభిః । ఉదయం లయమంతరా రవేరవహద్బాణపురీపరా
ర్ధ్యతామ్ ॥ ౭౮ ॥ బహుకంబుమణీర్వరాటికా గణనాటత్కర కర్కటోత్కర-

సాబలిసద్మరథ్యాః, నారజో క్షితిపరీతాజనిసర్వోపరిస్థితాయాః పురరథస్థితిసత్రైవపరీత్యం
౭౫॥ ప్రతీతి॥ పంథానంగచ్ఛంతీతిపథికాః తేషామాహ్వానందదాతీతితథోక్తం-ఆహ్వాయక
మ్; ఆహ్వానంగచ్ఛతామాశిష్టాశకమిత్యర్థః. తత్సక్తూనాంసౌరభంసుగంధో యస్మిన్
ప్రతిహట్టపథేప్రత్యాపణపథం- అవ్యయంవిభక్తీత్యాదినా సమీప్యాయామవ్యయీభావః-
తృతీయాసప్తమ్యోర్బహులమితిసప్తమ్యానాంభావః- ఘరట్టాఃగోధూమచూర్ణయంత్ర
భాణః- తజ్జాత్ యస్యాంనగర్యాంఉత్థితాత్ కలహాత్ ఘర్ఘరస్వనోనిర్ఝరవద్ధ్వనిఃకం
రధ్వనిః- ఘనాన్మేఘాదధునాపిరుఝనోనిత్యజసి-సర్వదాసర్వత్రఘరట్టామేఘధ్వా
నంధ్వనంతీతిభావః- అత్రఘనానాంఘరట్టకలహసంబంధేపితత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః
తథాంతఘర్ఘరస్వనస్యతత్కాలకతోత్ప్రేక్షాన్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యోత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥
౭౬॥ వరణఇతి॥ కనకస్యసంబంధివరణఃప్రాకారః సమేవామరాద్రిఃమేరుః- యాంనగ
రీమేవమానినీంకోపనాం సన్నామతయేవఅంకాస్సకాశాత్సంగాదాగతాంధూలోకంప్రాప్తాం
దివమమరావతీం ఘనైర్బహులైరత్నానాంకవాటైరత్నమయైంకవాటైరేవపక్షతీ పక్షమూ
లేయస్యసనన్ పరిరభ్యోపగృహ్య. మేరోః పక్షవత్త్వాత్- పక్షతిరూపత్వమనుసరన్
అనువర్తమానఇవాస. కామినఃప్రణయకుపితాంప్రేయసీం- అప్రసాదమనుగచ్ఛంతీతిభావః
రూపకాలంకారఃస్ఫుటఏవ, తేనచేయంనగరీకుతశ్చిత్కారణాదాగతా ద్యౌరేవవరణ
స్వర్ణాద్రిరేవేత్యుత్ప్రేక్షావ్యజ్యతే॥ ౭౭॥ అనలైరితి॥ యానగరీరవేరుదయలయయోస్స
మయంబాంతరా- తయోర్మధ్యకాలయిత్యర్థః- అంతరాంతరేణయుక్తేఇతిద్వితీయా-
జ్వలతాం అర్కాంతసంపర్కాత్ ప్రజ్వలతామర్కోపలానాంవప్రాతిజన్మయేషాంతై
స్సూర్యకాంతైః ప్రాకారజన్మైరనలైఃపరివేషమేత్యపరిక్షేపంప్రాప్యబాణపుర్యాఃబా
ణాసురనగర్యాశ్శోణితపురస్యపరార్ధ్యతాంశ్రేష్ఠతామవహత్. అత్రాన్యధర్మస్య
న్యేనసంబంధాసంభవాత్తాదృశీంపరార్ధ్యతామితిసాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాలంకా
రః॥ ౭౮॥ బహ్వితి॥ బహవఃకంబవఃశంఖాఃమణయశ్చయస్మిన్ సః- వరాటికాగణనాయ
కపర్దికాసంఖ్యానాయఅటంతస్సిక్తప్రవర్తంతేః కరాఃపాణయయేషాంకర్కటోత్కరాః
కులీరసంఘాఃయస్మిన్సః. హిమవాలుకాయాఃరుప్యరేణాఃపునాలుకాఃస్వచ్ఛసికతాః. య

రః। హిమవాలుకయాచ్ఛవాలుకః పటుదధ్వానయదాపణార్ణవః ॥౭౯॥ యదగా
గారఘటాట్టకుట్టిమ స్రవదిందూపలతుందిలాపయా । మునుచేనపతివ్రతౌచిత
ప్రతిచందోదయ మభ్రగంగయా॥ ౮౦ ॥ రుచయోస్తమితస్య భాస్వతస్స్ఖలితా
యత్రనిరాలయాఃఖలు । అనుసాయమభూద్విలేపనా పణకాశ్మీరజపణ్య వీథ
యః॥ ౮౧॥ వితతంవణిజాపణేఖిలంపణితుంయత్రజనేనవీక్ష్యతే । మునినేవమృ

స్యాః పురాణపణోపణితేవఆర్ణవః॥ పటుకీర్తంతి ధ్వానన నాద॥ ని॥ కపర్దో ర్ణవ రాటికా
ఇతిహాలాయుధః॥ శంఖ స్యాత్కంబుర స్త్రియామిత్యమరః॥ సితాభ్రో హిమవాలుకా, స్యాత్
తుల్య ళీరః కర్కటుక ఇతి చామరః॥ ౮౦॥ యదితి॥ యస్యాఃనగర్యా అగారఘటాః సుగృహా
సమూహేషు అట్టానాం అట్టాః కాసాంకుట్టిమేషుబద్ధభూమిషు॥ కుట్టిమోస్త్రీ బద్ధభూమిరి
తియాదవః- స్రవద్భిఃఇందుసంపర్కాస్స్యందమానైరిందూపలైశ్చంద్రకాంతైః హిమకణైః-
తుందిలాః ప్రవృద్ధాః. అపో యస్యాస్తయా-తుందాదిభ్య ఇలచ్- ఋక్పూరిత్యాదినా సమా
సాంతః, అభ్రగంగయా మందాకిన్యా॥ ని॥ మందాకినీ వియద్గంగేత్యమరః చంద్రోదయే
చంద్రోదయే ప్రతిచంద్రోదయ . తిప్పాయామవ్యయీభావః. పతివ్రతానామౌచిత్యాత్
ఉచితం, బ్రాహ్మణాదిత్వాద్గుణవచనేత్యాదినా ష్యఞ్ ప్రత్యయః, పిద్గౌరాదిత్వాత్ ఙీష్
- సచహాతరిపి స్త్రీ గిపిలా దేవసిద్ధానాం తాను సానిధ్యస్యగా రాజసాతేనా నిత్యత్వజ్ఞాప
నార్థ స్త్రీ కల్పితః . అతియేవ చాహనః - వృత్తశక్తి ర్గ్యంబహూశ్చ దితి స్త్రీనపుంసకయో
శ్చ పక్రియ యోస్త్వతిశయ విప్రకర్షే ॥ని॥ ఔచిత్యమాదితః స్త్రీత్వం స్త్రీ పుష్పాద్గు దా
స్యాతి మిత్యమరశ్చ- నముముచే తత్యజే - భర్తుః సముద్రస్య చంద్రోదయేవృద్ధి వశ్య నాత్
స్యాఅపిత భర్తృవృద్ధి సుదితా॥ శ్లో। అతాశకేణ మదితే తస్మృష్టా ప్రోషితే మలినా కృశా । మృ
తే మ్రియేత యా నారీ సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతేతి స్మరణాదితి భావః- అత్ర అభ్రగంగాయా
యదగారఘట్యాదిసేకతా ధారా సంబంధే సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః . తథా చ యదగారా
ణాంఅతి సుమండలటాన్నత్యంవ్యజ్యతే - తదుత్థాపితా చేయ, అస్యాః పాతివ్రత్యధర్మాప
త్యాగోపి శ్లేషసంకరః. సావ్యంజనాప్రయోగాగ్రస్సార్థః ౮౦॥ రుచయ ఇతి ॥ యత్రన
గర్యాం- అనుసాయం, వీప్సాయామవ్యయీభావః - విలేపనాపణేషు సుగంధ ద్రవ్యవిప
ణ్యాసు కాశ్మీరజానికుంకుమాన్యేవ పణ్యానిద్రవ్యాణి లేపాంవీథయః శ్రేణయః అస్తమితస్య
అస్తంగతస్య భాస్వతః-సంబంధిన్యఃస్ఖలితాః స్రస్తమయత్తోభాత్ చ్యుతాః అతఏవ నిరాలయా
నిరాశ్రయా రుచయః ప్రభా అభూఃఖలు - కిత్థం చిత్ ప్రచ్యుతా స్సా సంతనా గృహ్య వణ
భాంతిస్స్మ త్వర్థః-కుంకుమ రాశీనాంత దాతి త్సావరార్థ్యాదియమిత్యోష వ్యంజకో ప్రయో
గాద్గమ్యా. భా శ్చర్థః, ర్బుజనా సాదేశః॥ ౮౧॥ వితతమితి॥ యత్రనగర్యాంవణి జాంవణి
గ్జనేన వణిజాం వ్యవహారేణ అపణే పణ్యవిద్యాంవితతం ప్రసారితంఅఖిలంజగత్త్వం లోకో
క్తతం వస్తుపదార్థజాతం పురా పూర్వం సారేః విష్ణుః రుదరే కందుసూను జ్ఞామునినా మా

కండుసూనునా జగతీవస్తుపురోదరేహరే॥ ౯౨ ॥ సమమేణమదైర్ఘ్య వాపణే తులయత్సౌరభలోభనిశ్చలమ్ । క్షణదాసజనారవైరదైదపికూజంతమలింమలీమసమ్॥ ౯౩॥ రవికాంతమయేన సేతునా సకలాహజ్వలనాహితోష్మణా। శశిరీకృతశిగచ్ఛతాంపురా చరణాయత్రధునోతినోహిమమ్॥ ౯౪॥ విధుదీధితిజేనయత్ప్రథంపయసానైషధశీలశీతలమ్ । శశికాంతమయంతపాగమేకలితీవ్రస్తపతిస్మ నాతపః॥ ౯౫ ॥ పరిఘావలయచ్ఛలేనయాశపరేషాంగ్రహణస్యగోచరా । ఫ

ర్కండేయేనేవజనేనలోకేనసీత్యర్థః - విష్ణూదరభువనవ స్తవప్రాకరోయమాభాసత్వ త్యర్థః. పురాకిలమార్కండేయోహరేరుదరంప్రవిశ్యవిశ్వంతత్రాద్రాక్షీదితికథయంతి॥౯౨ ॥సమమితి॥యాస్యానగర్యాఆపణేసౌరభలోభనిశ్చలంగంధగ్రహణనిష్పందం . తతఃక్రియ యాదుర్బోధమిత్యర్థః-మలీమసంమలినంసర్వాంగంనీలమిత్యర్థః-అన్యథాపీతమన్యస్యాశేః పీతిమ్నావ్యవచ్ఛేదాదతోగుణతోపిదుర్గ్రహమిత్యర్థః-ఉక్తాస్సంతమిత్యాదినానిపాతః అలి. భృంగమేణమదైస్సమంకస్తూరీభిస్సహతులయత్ పణితాక్రేతాకూజంతమపిజనార వైః కలకలైఃనాక్రైషీత్తతోపినాజానాదిత్యర్థః - ఇహనిశ్చలస్యాశేః గుంజనంవినా ప్రౌఢవాదే వోక్తమిత్యనుసంధేయం . అత్రాశేః నైల్యాదేఃమదోక్తస్సామాన్యాలంకారః॥ శ్లో। సా మాన్యంగుణసామ్యేనయత్రవస్త్వంతరైకతేతిలక్షణాత్ - తేనభ్రాంతిమదలంకారోవ్య జ్యతే॥ ౯౩॥ రవీతి॥ యత్రనగర్యాంసకలాహంకృత్స్నమహః రాజాహస్సఖభ్యత్క్ రాత్రావహ్నపాఃపుంతీతిపుంలిగతా - అత్యంతసంయోగేద్వితీయా - ద్యోగవిభాగాత్ మాసఃజ్వలనేనతపనకరాభిఘాతాత్ప్రజ్వలనేనాహితోష్మణాజనితోష్మ్యేనరవికాంతమ యేన సేతునా సేతుసదృశేనసూర్యకాంతకుట్టిమాధ్వ నేత్యర్థః . గచ్ఛతాం సం చరమాణానాం చరణౌ చరణానిత్యర్థః , స్తనాదీనాద్వి త్వఃశిష్టాజాతిః . ప్రా యేణరిజాతౌద్వివచనం, శశిరేశిశిరతాం- తత్రాపిశిశిరిమంపురానోధునోతి కోపీదయ త్. యావత్పురానిపాతయోర్లట్- అత్రసేతోరూష్మసంబంధేపితత్సంబంధోక్తే రతిశ యోక్తిః - తతో శిశిరస్యాశిపూర్వాపేక్షత్వాత్సంకరః॥ ౯౪॥ విధ్వితి॥ విధుదీధితిజేనచం ద్రసంపర్కజన్యేన పయసాసలిలేననైషధస్యనళస్యశీలంస్వభావోవాతద్వచ్ఛీతం శశికాంతమయంయత్పృథంయస్యాఃనగర్యాఃపంథానం- తపాగమేగ్రీష్మప్రవేశేకలితీవ్రః కలికాలవత్ప్రచండఃఅతపోనతపతిస్మ. నళకథాయాఃకలినాశకత్వాదితిభావః. అత్రన గరపథస్యేందూపలపయస్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః, తత్సాపేక్షత్వాదుపమయోస్సంకరః ౯౫॥ పరిఘేతి॥ పరిఘావలయచ్ఛలేనపరిఘావేష్టనవ్యాజేనకుండలవాంమండలాకార రే ఖామవాపితా పరేషాంశత్రూణాం గ్రహణస్యాక్రమణస్యాన్యత్రాశ్లేషాం గ్రహణస్య జ్ఞానస్యనగోచరా అవిషయాయానగరీసైవ మాదుబోధా ఫణిభాషిత భాష్యఫక్కి కాపతంజలిప్రణీతమహాభాష్యస్థవిగ్రంథః నూనమితిశేషః . అత్రనగర్యాః - కుం

నిభాషిత ధామ్యఫక్కికా విషమాకుండల వాసవాపితా ॥ ౨౮ ॥ ముఖపాని
పదాక్షిష్ణు పంకజై రచితాంగేష్వపరేషు చంపకైః । స్వయమాదిత యత్ర భీమజా
స్మరపూజాకుసుమస్రజశ్శ్రియమ్॥ ౨౯ ॥ జఘనస్తనభారగౌరవా ద్వియదాలం
బ్య విహర్తుమక్షమాః । ధ్రువమప్సరసోవతీర్య యాం శతమధ్యాసత తత్సఖీజనః॥
౩౦ ॥ స్థితిశాలిసమస్తవర్ణతాం న కథం చిత్రమయీ బిభర్తు యా । స్వరభేదము
పైతు యా కథం కలితానల్పముఖారవా న వా ॥ ౩౧ ॥ స్వరుచారుణయా పతాకయా

దలి గ్రంథత్వేనోత్ప్రేక్షా - పాదపరిభూషణయాశ్చ కేశేత్యర్థ పద్మావోర్ధ్వాపితత్వాత్సాప ద్మావా - వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా ॥ ౨౮ ॥ ముఖేతి ॥ యత్ర నగర్యాం, ముఖంచ పాణీచ పదేచ అక్షిణీచ తేష్వితి - ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః - పంకజైః రచితా స్వష్టా పరేషు ముఖాదివ్యతిరిక్తేషు అంగేషు చంపకైః పుష్పైః రచితా . సర్వత్ర పాద్య ఖ్యాద్య పదేశః - భీమజా తత్ర స్వయం స్మరపూజాకుసుమస్రజః శ్రియం శోభామాదిత ప్రాప్తవతీ , దదాతేర్లుఙ్ స్థాఘ్వోరిచ్చేతీత్వం ప్రాప్త్వదంగాదితిశలోపః - అత్రాస్య క్రియోన్యత్రాసంభవాత్ శ్రియమివ శ్రియమితి సాదృశ్యాక్షేపాన్నిదర్శనాభేదః - తథా తదంగానాం పంకజాద్య భేదోక్తేరతిశయోక్తిః - తయోస్సాపేక్షత్వాత్సంకరః ॥ ౨౯ ॥ జఘనేతి ॥ జఘనాని స్తనాశ్చ జఘనస్తనం - ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః . తదేవ భారః - తస్య గౌరవాద్గురుత్వాత్ వియదాలంబ్య విహర్తుమక్షమాః శతం శతసంఖ్యాకాః ॥ ౧ ॥ వింశత్యాద్యాస్సదైకత్వే సర్వాస్సంఖ్యేయ సంఖ్యయోరిత్యమరః . అప్సరసోవతీర్య స్వర్గాదాగత్య తత్సఖీజనస్సత్యః , జాతావేకవచనం యాం నగరీం అధ్యాసత , అధిశీఙ్ స్థాసాం కర్మేతి కర్మత్వం . ధ్రువమిత్యుత్ప్రేక్షా అప్సరసః కల్పాః కత సంఖ్యావినామహాసత ఇత్యర్థః ॥ ౩౦ ॥ స్థితీతి ॥ చిత్రమయీ ఆశ్చర్యప్రచురా ఆలేఖ్యమయీచ ॥ నీ ॥ ఆలేఖ్యాశ్చర్యయోశ్చిత్రమిత్యమరః - యా స్థిత్యా మర్యాదయా స్థాత్వేన చ శాలంతే ఇతి స్థితిశాలినః సమస్తాః వర్ణాః బ్రాహ్మణాదయః శుక్లాదయశ్చ యస్యాస్తస్యాః భావః తత్తాం ॥ నీ ॥ వర్ణోద్విజాదౌ శుక్లాదావిత్యమరః - కథం న బిభర్తు బిభర్త్యేవేత్యర్థః , కలితః ప్రాప్తః అనల్పానాం బహూనాం ముఖానాం ఆరవో బహూనాం ముఖానాం పక్షిముఖాదీనాంచ ఆరవః శబ్దో యస్యాస్తయాపురీ - స్వరస్య ధ్వనేర్భేదం నానాత్వ - స్వః స్వర్గాత్ అభేదంచ కథం నోపైతు - ఉపైత్యేవేత్యర్థః - ఉభయత్రాపి ఘటితార్థదే కార్యం భవతీతి భావః అత్ర కేవలప్రకృతశ్లేషాలంకారః , ఉభయోరప్యర్థయోః ప్రకృతత్వాత్ - కింత్వేకస్యా శేషశబ్దద్వయం దేకస్మిన్నేవ శబ్దే ర్ద్వయం ప్రతీతేరర్థశ్లేషః . ప్రథమార్ధే ద్వితీయే తు జతు శాబ్దస్య దేకవద్భావాశశబ్దద్వయాద్ధ్వయప్రతీతేశ్శబ్దశ్లేషః ॥ ౩౧ ॥ స్వరుచేతి ॥ యా ఉత్కర్షమయాః పద్మరాగమయ్యాః యా వాలయాః యస్యాం నగర్యాం గృహాః . దినందినే

దినమధ్యందినసమీయుషోత్తృషః । లిలిహుర్బహుధా సుధాకరం శశిమాణిక్యమయా యదాలయాః॥ ౧౦౦ ॥ లిలిహే స్వరుచా పతాకయా నిశి జిహ్వానిభయా నిశాకరమ్। శ్రితమర్కకరైః పిపాసు యన్నృపసద్మామలపద్మరాగజం॥ ౧౦౧॥ అమృతద్యుతి లక్ష్మపీతయా మిళితం యద్వలభిపతాకయా । వలయాయిత శేషశాయిన స్సఖితామాదితపీతవాససః ॥ ౧౦౨ ॥ అశ్రాన్తశ్రుతిపాఠపూతరసనావిర్భూతభూరిస్తవాజిహ్మబ్రహ్మముఖౌఘవిఘ్నితనవస్వర్గక్రియాకేళినా । పూర్వం గాధిసుతేన సామిఘటితా ముక్తా ను మందాకినీ। యత్ప్రాసాదదు

అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా , సమీయుషా సంగతేన అర్కేణ హేతునా - ఉత్తృషః అర్క సంపర్కాదుత్పన్నపిపాసాస్సంతః స్వరుజా స్వప్రభయా , అరుణయా అరుణ్యం ప్రాప్త యేతి తద్గుణాలంకారః॥ శ్లో। తద్గుణస్స్వగుణత్యాగాదన్యోత్కృష్టగుణాహృతిరితిల క్షణాత్ పతాకయా రసనాయమానయేతి భావః సుధాకరం - బహుధా లిలిహుః ఆస్వాదయామాసురిత్యర్థః- అహ్ని సంతప్తాని శశితో పచారం కుర్వంతీతి భావః, అత్ర గృహాణాం సంతాప నిమిత్తః , సుధాకర లేహనాత్మ శీతోపచారః ఉత్ప్రేక్ష్యతే , సాచోక్తతద్గుణోత్థితిసంకరః ‘ వ్యంజకాప్రయోగద్గమ్యా’॥ ౧౦౦ ॥ అథానయైవ భంగ్యా రాజభవనం వర్ణయతి॥ లిలిహ ఇతి ॥ అమలపద్మరాగజం, యత్ యస్యాం నగర్యాం నృపసద్మ రాజభవనం అర్కకరైః, శ్రితం అతి సామీప్యాదభివ్యాప్త , శ్రయతేః కర్మణి క్తః , శ్రిణాతేః పక్వార్థాదితి కేచిత్ ,తదాప్రాహ స్వశ్చిత్యః (ప్రకృత్యంతరం మృగమిత్యాప్తం . తత్ -అత ఏవ పిపాసు తృషితం సత్ ; పిబతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః , స్వకీయా ముగ్ధస్యాంతయా స్వరుచా తద్రూపిత యేత్యర్థః -అత ఏవ జిహ్వానిభయా పతాకయా - సుధాకరం లిలిహే ఆస్వాదయామాస ; లిహేః కర్తరి లిట్ , స్వరితేత్వాదాత్మనేపదం . అలంకారశ్చ పూర్వవత్ .జిహ్వానిభయేత్యుపమాసంకరశ్చ విశేషః॥ ౧౦౧ ॥ అమృతేతి॥ పీతయా పీతవర్ణయా యత్ యస్యా నగర్యాః వలభ్యాం॥ ని ॥ కూటాగారం తు వలభిరిత్యమరః , పతాకయా మిళితం సామీప్యాత్సంగతం అమృతద్యుతిలక్ష్మ చంద్రలాంఛనం వలయాయితే వలయాకారే శేషే శేతఇతి శాయినః పీతవాససః పీతాంబరస్య విష్ణోః -సఖితాం సదృశతామాదిత అగ్రహీదిత్యుపమాలంకారః॥ ౧౦౨॥ అశ్రాన్తేతి॥ యస్యా నగర్యాః ప్రాసాదే దుకూలం వల్లిరివ దుకూలవల్లిః - దుకూలమయీ పతాకేత్యర్థః, అశ్రాంతేన శ్రుతిపాఠేన నిత్యవేదపాఠేన ,పూతాభ్యః పవిత్రాభ్యః రసనాభ్యో జిహ్వాభ్యః , ఆవిర్భూతే భూరిస్తవేషు అనేకస్తోత్రేషు అజిహ్మేన అకుంఠేన బ్రహ్మణో ముఖానామోఘేన వాహేన . విఘ్నితా సంజాతవిఘ్నా నవస్వర్గ క్రియా నూతనస్వర్గసృష్టి రేవ కేళిః లీలా యస్య తేన గాధిసుతేన విశ్వామిత్రేణ , పూర్వం బ్రహ్మ ప్రార్థనాత్పూర్వం సామిఘటితా అర్ధనిష్పన్నా। సా । సామిత్వర్ధే జుగుప్సనయోరిత్యమరః । ము

కూలవల్లిరనిలాందోళైకఖేలత్స్థితిః ॥ ౧౦౩ ॥ యదతివిమలనీలవేశ్మరశ్మిభ్రమరితభాశ్శుచిసౌధవస్త్రవల్లిః । అలభత శమనస్వసుశ్శిశుత్వం దివసకరాంకతలే చలాలకాంతిః ॥ ౧౦౪ ॥ స్వప్రాణేశ్వరనర్మహర్మ్యకటకాతిథ్యగ్రహాయోత్సుకం పాథోదం నిజకేళిసౌధశిఖరాదారుహ్య యత్కామినీ । సాక్షాదప్సరసో విమానకలితవ్యోమానవీనాభవద్యస్య ప్రాక్ఫణిపేషు భూతరసాయాం తిరసా దస్వని ॥ ౧౦౫ ॥ వైదర్భీకేళిశైలే మరకతశిఖరాదుత్థితైరంశుదర్భైర్బ్రహ్మాం

త్రాసత్వాత్తత్రత్యా. కుంభాకీర్ణేను ఇవాశగంగాదేః అనిలస్య కర్తృత్వం ... క్రీడాశైలస్థైర్యం
... శైలక్షేత్ర, ఇజహా శేత్యుత్ప్రేక్షా విమానభ్రాంతిగంభీరసాధ్యా సేన్యస్య అన్య. శార్దూల
విక్రీడితవృత్తం ॥ శ్లో ॥ సూర్యాశ్వైర్యది మస్సజాస్తతాస్సగురవశ్శార్దూలవిక్రీడితమితిలక్ష
ణాత్ ॥ ౧౦౩ ॥ యదితి ॥ యస్యాం నగర్యాం అతివిమలైర్నీలవేశ్మనః ఇంద్రనీలనికేతనస్య రశ్మిభిః
భ్రమరితాభా భ్రమరీకృతా, భ్రమరశబ్దాత్తత్కరోతీతి ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః శుచిసౌధవస్త్రవల్లిః
మలినా భ్రమవ్యాప్తిభావః తథా కాచిదాభా శ్యామాయమానాస్సాన్యశ్యామీకృతప్రభేత్యర్థః -
అతఏవ తద్గుణాలంకారః - శుచిస్స్వభావతః శుభ్రా సౌధస్య వస్త్రమేవ వల్లిః వస్త్రవల్లిః
తాకేళ్యర్థనః రూపకసమాసః - భ్రమరితభా ఇతి రూపకాత్ - చేవ సాధకాత్ . దివసకర
స్యసూర్యస్య అంకతలే సమీపదేశే ఉత్సంగదేశేచ చలా చపలా అలకాంతిః పరివర్తమానా స
తీ శమనస్వసుర్యమునాయాశ్శిశుత్వం శైశవమభూత బాలయమునేవ బభావిత్యర్థః, బా
లికాశ్చ పితురంకే లుఠంతీతిభావః, అత్రాన్యశ్శైశవే నాన్యసంబంధాసంభవేపి తత్సంబంధోక్తే
సాదృశ్యాత్ ... పూర్వోక్తతద్గుణరూపకాభ్యాం సంకీర్ణా ॥ ౧౦౪ ॥ స్వేతి ॥
యత్కామినీ యస్యాః నగర్యాం నారీ - విమానైః కలితం క్రాంతం వ్యోమ యాభిస్తాస్సాక్షాదప్స
రసో దివ్యాంగనా ఇవాభవత్ ॥ ని ॥ స్త్రీయాంబహూనప్యప్సరస ఇత్యభిధానాదేకత్వే బహు
వచనప్రయోగః - కుతః, యస్య నగర్యాః నిజకేళిసౌధశిఖరాదపూ నా స్వస్య ప్రాణేశ్వ
రస్య నర్మహర్మ్యం క్రీడాసౌధం తస్య కటకాన్నితంబాదాతిథ్యస్య గ్రహాయ స్వీకారా
య - తత్రవిశ్రమాయేత్యర్థః ఉత్సుకముద్యుక్తం గచ్ఛంతమిత్యర్థః - పాథోదం
మేఘమారుహ్యారసాద్రాగాద్యంతిగచ్ఛతి. ... ఇతర సామాన్యేషు ...
నికేషునప్రాప, అత్ర నగరాంగనామేఘావరోహే ... మేఘారోహిణాం వ్యో
మయానైస్సన్నికర్ష ... శార్దూలవిక్రీడితవృత్తం ॥ ౧౦౫ ॥ వై-
ర్భ్యతి ॥ ఉత్తానాశ్రైః దేవగవాం వహంతీతి ... వైదర్భ్యాః కేళిశైలే మరకతశిఖరా
దుత్థితైః - అథ బ్రహ్మాండాఘాతేన భగ్నస్య ... రోమ్ణాం తత్రయా
క్రియాద్యతం ... అతఏవ దివ్యత్రానగాయా ...
ముఖాయా ఇత్యర్థః ... గవ్యాభ్యస్య ...
ర్యస్య ...

ఢాఘూతభగ్నస్వదజమదతయా హ్రీధృతావాఙ్ముఖత్వైః । కప్యానోత్తానగా
యాదివిసురసురభేణాస్య దేశంగతాగ్రైర్యద్గోగ్రాస ప్రదానవ్రత సుకృత
మవిశ్రాంతమజ్జృంభతేస్మ ॥ ౧౦౬॥ విధుకరపరిరంభాదాత్తనిష్యందపూర్ణైః
శ్శశిదృషదుపక్లృప్తైరాలవాలైస్తరూణామ్ । విఫలితజలసేకప్రక్రియాగౌరవే
ణవ్యరచిసహృతచిత్తస్తత భైమీవనేన ॥ ౧౦౭ ॥ అథకనకపతత్రీ తత్ర తాం రా
జపుత్రీం సదసి సదృశభాసాం విస్ఫురంతీం సఖీనామ్ । ఉడుపరిషది మధ్యస్థాయి
శీతాంశులేఖానుకరణపటులక్ష్మీమక్షిలక్షీచకార ॥ ౧౦౮ ॥ భ్రమణరయ
విశీర్ణస్వర్ణభాసా ఖగేన క్వచన పతనయోగ్యం దేశమన్విష్యతాధః । ముఖవిధు
మదసీయం సేవితుం లంబమానశ్శశిపరిధిరివోచ్చైర్మండలస్తేన తేనే ॥ ౧౦౯ ॥

ను సర్వస్యాపి గ్రాసదానాద్యత్సుకృతమేవోజ్జృంభితమిత్యర్థః - అత్యుక్త్యలంకా
రోయమితి కేచిత్ - అంతుదగ్ధానాం ప్రశస్యాం డాఘూతాద్య సంబంధేపి సంబంధోక్తేః అతిశ
యోక్తిభేదః స్రగ్ధరావృత్తం ॥ శ్లో ॥ మ్రభ్నైర్యానాం త్రయేణ త్రిమునియతియుతా స్రగ్ధ
రా కీర్తితేయమితిలక్షణాత్ ॥ ౧౦౬ ॥ విధ్వితి ॥ తత్ర తత్పాల్యం నగిర్యాం శశిదృషదుపక్లృప్తై
శ్చంద్రకాంతశిలాబద్ధైరత ఏవ విధుకరపరిరంభాచ్చంద్రకిరణసంపర్కాదాత్తోరాత్తం
వ్యంద్రైః జలప్రస్రవణైరేవ పూర్ణైస్తరూణామాలవాలైర్విఫలితం వ్యర్థీకృతం జలసేకస్య
ప్రక్రియాయాం ప్రకారే గౌరవం భారో యస్య తేన భైమీవనేన - సహృతచిత్తో
వ్యరచి . కర్మణి లుఙ్ - అత్రాలవాలానాం చంద్రకాంతనిష్యందాసంబంధేపి సంబం
ధోక్తేరతిశయోక్తిభేదః - ఏతదారభ్య దశశ్లోకపర్యంతం మాలినీవృత్తం ॥ శ్లో ॥ ననమ
యయయుతేయం మాలినీ భోగిలోకైరితి లక్షణాత్ ॥ ౧౦౭ ॥ అథేతి ॥ అథదర్శనానంతరం . క
నకపతత్రీ స్వర్ణపక్షీ తత్ర వనే - సదృశభాసాం ఆత్మతుల్యలావణ్యానాం సఖీనాం సద
సి విస్ఫురంతీం స్ఫురంతీం స్థలతోయైః పరిసరీభవ్యస్వేచ్ఛత్వం . ఉడుపరిషది తారకాసమాజే మ
ధ్యస్థాయిన్యాః శీతాంశులేఖాయాశ్చంద్రకళాయాః అనుకరణే పటుః సమర్థా లక్ష్మీః శో
భా యస్యాస్సా ఇత్యుపమాలంకారః . తాం రాజపుత్రీం . అక్షీచకార అక్షిగోచరీచకార ॥
౧౦౮ ॥ భ్రమణేతి ॥ అధోభూతలే క్వచన కుత్రచిత్ పతనయోగ్యం దేశం స్థానం అన్విష్య
తా ఖగేన పక్షిణా - అతఏవ భ్రమణరయేణ వికీర్ణా స్వర్ణస్య భాః దీప్తిర్యస్య తేన ఖగేన అసం
స్యా అయం మదసీయః వృద్ధాచ్ఛః - త్యదాదీని చేతి వృద్ధసంజ్ఞా ముఖవిధుం ముఖచంద్రం సేవి
తుం లంబమానః స్రంసమానః - శశిపరిధిః చంద్రపరివేష ఇవ - ఉచ్చైరుపరి మండలో వల
యస్తత్రైవ తేనే తనోతేః కర్మణి లిట్ ఉత్ప్రేక్షా స్వభావోక్త్యోస్సంకరః ॥ ౧౦౯ ॥ ఆసునివ
తిత ఏవ పతినధునివనప్రదేశే - సఖీభిస్సహచరీభిః సహ్యశక్యైతి భాషామాయాంతి సహాతినాత్
దేశసాధకంలబద్ధఖేలా. అనుబద్ధక్రీడాం ని క్రీడాఖేలా వసుధా నమిత్యమరః . త్రైమిం
ప్రేక్ష్యసఖీః . సాప్రసిద్ధాశచిరాద్రా. శీఘ్ర్యు ఖాదిము భూఖీ స్పృహా ఇత్థముచ్చైరుత్సుకత్వం

అనుభవతి శచీత్థం సా ఘృతాచీముఖాభిస్సహ సహచరీభి ర్నందనానందముచ్చైః
ఇతిమతిరుదయాసీత్పక్షిణః । ప్రేక్ష్య భైమీం విపినభువి సఖీభిస్సార్థమాబద్ధఖేలా
మ్॥ ౧౧౦॥ శ్రీహర్షం కవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం శ్రీహీరస్సుషు
వే జితేంద్రియచయం మామల్లదేవీ చ యమ్ । ద్వైతీయీకతయామితో యమగ
మత్తస్య ప్రబంధే మహాకావ్యే చారుణి నైషధీయచరితే సర్గో నిసర్గోజ్జ్వలః॥

నందనానందం నందనసుఖం సానుభవతీతి మతిః బుద్ధిరుదయాసీత్ ఉత్థితా - అత్ర ప్రేక్ష్యేతి
తిరితిమనసక్రియాపేక్ష యా సమానకర్తృకత్వాత్పూర్వకాలత్వాచ్చ ప్రేక్ష్యేతి క్త్వాని
దేశోపపత్తిః తావన్మాత్రస్యైవ తత్ప్రత్యయోత్పత్తౌ ప్రయోజకత్వాత్ర్యాపూర్వాన్యాంత
ప్రయోజకమితి కశ్చిద్విరోధః అత్రోపమానామపమేయస్యాధిక్యే వ్యతిరేకాలంకా
రః॥ శ్లో॥ భేదప్రధాన సాధర్మ్యముపమానోపమేయయోః । అధిక్యాదల్పకథనాద్వ్యతిరేక
స్సఉచ్యత ఇతి లక్షణాత్॥ ౧౧౦ ॥ శ్రీహర్షమిత్యాది వ్యాఖ్యాతః-ద్వితీయఏవ ద్వైతీయీ
కతయామితో ద్వితీయత్వేన గణితః ద్వితీయ ఇత్యర్థః అగమత్॥

ఇతిపదవాక్యప్రమాణపారావారపారీణ శ్రీమహామహోపాధ్యాయ
కోలచల్లమల్లినాథ సూరివిరచితాయాం నైషధవ్యాఖ్యాయాం
జీవాతుసమాఖ్యాయాం ద్వితీయస్సర్గః.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నైషధకావ్యే సవ్యాఖ్యానే. తృతీయసర్గప్రారంభః.

౧॥ మూ॥ ఆకుంచితాభ్యామథపక్షతిభ్యాం నభోవిభాగాత్తరసావతీర్య। నివేశదేశాతతధూతపక్షః పపాత భూమావుపభైమి హంసః ॥ ౨ ॥ ఆకస్మికః పక్షపుటాహతాయాః క్షితేస్తదాయస్స్వన ఉచ్చచార । ద్రాగన్యవిన్యస్తదృశస్సతస్యాస్సంభ్రాంతమంతఃకరణంచకార॥ ౩ ॥ నేత్రాణి వైదర్భసుతాసఖీనాం విముక్తతత్తద్విషయగ్రహాణి । ప్రాపుస్తమేకం నిరుపాఖ్యరూపం బ్రహ్మేవ చేతాంసి యతవ్రతానామ్॥ ౪॥ హంసం తనౌ సన్నిహితం చరంతం మునేర్మనోవృత్తిరివస్వికాయామ్ । గ్రహీతుకామాదరిణాశయేన యత్నాదసౌ నిశ్చల

౧॥ ఆకుంచితాభ్యామితి అథ మండలీకరణానంతరం- సహంసః. ఆకుంచితాభ్యామావర్జితాభ్యాం- పక్షతిభ్యాం పక్షమూలాభ్యాం, నభోవిభాగాదాకాశదేశాత్ తరసా వేగేన. అవతీర్య, నివేశదేశే ఉపవేశనస్థానే ఆతతౌ ప్రసారితౌ ధూతౌ కంపితౌ చ పక్షౌ యేన సః తథాభూతస్సన్- ఉపభైమి భైమ్యాస్సమీపే, సామీప్యేఽవ్యయీభావః- సపుం [illegible] భూమౌ. పపాత. స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ౨॥ ఆకస్మికఇతి॥ తదా తస్మిన్సమయే- పక్షపుటాహతాయాః క్షితేర్భూతలాత్, అకస్మాద్భవ ఆకస్మికః నిష్కారణకః అతర్కిత ఇత్యర్థః, యస్స్వనో ధ్వనిః. ద్రాగ్ఝటితి- ఉచ్చచార ఉదభూత్ సస్వనః అన్యవిన్యస్తదృశః విషయాంతరవ్యాపృతదృష్టేస్తస్యా భైమ్యాః అంతఃకరణం సంభ్రాంతం ససంభ్రమం చకార - అకాండేఽసంభావితశబ్దశ్రవణాచ్చకితమభూత్ [illegible] చిత్తాభూదిత్యర్థః. అత్రాపి స్వభావోక్తిః॥ ౩॥ నేత్రాణీతి॥ వైదర్భసుతాయా భైమ్యాః సఖీనాం సఖీజనానాం [illegible] నేత్రాణి, విముక్తాస్త్యక్తాస్తత్తద్విషయగ్రహాస్తత్తద్విషయగ్రహణాని [illegible]. అన్యత్ర తత్తద్విషయాసంగో [illegible] యేషాం తాని. యం ఏకమేకాకినమద్వితీయం- నిరుపాఖ్యం యత ఇత్యర [illegible] రూపమవాచ్యం రూపమాకారస్స్వరూపం చ యస్య తం పురోవర్తినం హంసం తత్త్వాదర్థం భూతం చ- యతవ్రతానాం యోగినాం చేతాంసి బ్రహ్మ పరమాత్మానమివ ప్రాపుః- అత్యాదరేణ ద్రష్టుమిత్యర్థః॥ ౪ ॥ హంసమితి॥ అసౌ దమయంతీ మునేర్యోగినో మనోవృత్తిస్స్వికాయాం స్వకీయాయాం- ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యేతికారః [illegible] తనౌ శరీరే అన్యత్ర తదవస్థాయాం తనౌ- సన్నిహితం సమీపస్థమాపి భూతం చ చరంతం స్వైరం సంచరంతం హంసం మరాళం పరమాత్మానం చ॥ సః హంసోఽపి హంసగతిదేహాత్మా [illegible] ఇతి [illegible] - అపరిణాసిర్ఘ్రకేణశయేన పాణినా [illegible] దరోత్క్రిమాంభ

తాంజగాహే ॥ ౫ ॥ తామి గిత్రైరప్యనుభూయమానామనుమయంన త్రైర్యాప్రి
యదుత్పపాత ! తత్ప్రాణిమాత్రోపరి పాతుకం తు మోఘం వితేనే ల్లతిలాఘవేన
॥ ౬ ॥ స్వర్ధీర్ఘం ప్రత్రరథేం తేన తథా పసాయ వ్యవసాయమస్యాః। పరస్పరాను
ర్క్తితహాస్తతాళం తదా లమాలీభిరహాస్యతాలమ్ ॥ ౭ ॥ ఉద్ఘాటనీయః కర
తాళికానాం దానాదిదానీం భవతీభిరేషః। యాన్నేతి మాం ద్రుపద్యారిమద్య
మేవసాత్రేత్యు పాలంభితయాళివర్గః ॥ ౮ ॥ ధృతాల్పకోపా హసితే సఖీనాం ఛా
యేవ భాస్వంతమభిప్రయాతుః। శ్యామాథ హంసస్య కరానవాప్తేర్మందాక్షల

యొక్వ్రకి) పంచశాఖశ్శయః పాణిరితి చామరః అన్యత్ర అవధి నా అదరవతా . అతదేనచిత్తే
న - ప్రిహి తుకామా సా హత్య తదా కామాద- యత్నాన్నిశ్చలతాం నిశ్చలాంగత్వం నిశ్చల
చిత్తత్వంచ - జగాహే జగగామ ॥ ౫ ॥ తామితి ॥ అయంహంసః తాం పూర్వోక్తాం భైమీం యాం
కపట ఇంగితైస్తైస్తైఃఅనుభూయమానామపి - స్థైర్యం ధైర్యం స్థైర్యమాస్థాయ ల్లఘ్వోపి
పంచమీసియుదాకాశం ప్రతినోత్పపాత నోడ్డీయ్య ఆత్మన ఉపరిపాతుకం పతయాఘం . లఘు
పతిత్వాదినా ఉక్తప్రి తిత్వయః, తస్యాః పాణి తుప్లుతి లాఘుతేన టిప్పితన ళా తేన - మోఘం
వితేనే ఖత్రే ఫ యత్నం చకారేతి - అతాంచజః యతినతు పాలగాలగి తిత్యర్థః ॥ ౬ ॥ వ్యర్థీకృ
కృతమితి ॥ అస్యాస్త్రైవాస్తః వ్యవసాయం హంసగ్రహణోద్యోగం, తేన ప్రత్రరథేన పక్షిణా-
వ్యర్థీకృతంయథాతథా - అవసాయసమ్యక్ జ్ఞాత్వా, తత్కాలంతస్మిన్ కాలే - అత్యం త
సంయోగేన్వతియా . సదయునకాలో యాస్యే తెబహు గ్రహీణా క్రియామాత్రేణ - పరస్ప
రాం కరస్పరస్యామిత్యర్థః, కర్మవ్యతిహారే సర్వనామ్నో ద్విర్వాచ్యః సమాసవద్భావ
మాంశమితిబహుళగ్రహణాద సమాసవద్భావే పూర్వపదస్య ప్రథమైకవచనే స్యాదిత్వా
ద్వివచనీయస్య స్వత్వం, ఉత్తరపదస్యయథాయోగంద్వితీయైకవచనం - స్త్రీనపుంసక
యోః ఉత్తరపదస్యాం భావేన క్రత్యయిత వికల్పాదాబాదేశః, అర్పితహాస్తతాళం దత్తహ
స్తతాడనం యథాతథా, ఆళీభిస్సఖీభిః, అలమహాస్యతహాసితం, ఛాపేలట్ ॥ ౭ ॥ ఉద్ఘా
టయితి ॥ హేసఖ్యః - ఇదానీం భవతీభిరేషహంసః - కరతాళికానాం దానాద [illegible]
స్తతాడనకరణాదుద్ఘాటనీయః నిష్కాసనీయః కిమితి కాకుః, నోద్ఘాటనీయ ఇత్యర్థః .
అత్ర సఖీసమాహాయానామన్వేతి, సామహ్యమేవ ద్రుమహ్యతి . మాంజఘానం సతీత్యర్థః
ద్రుపద్రుమహాత్యాదినాసంప్రదానత్వాన్చతుర్థీ ఇతిత్థ - తయాభైమ్యా అళివర్గః సఖీసం
ఘః ఉపాలంభి ఆక్షాపి, శాపైస్త్రైవనివారితఇత్యర్థః ॥ ౮ ॥ ధృతేతి ॥ అథసఖీనివారణానంత
రం - సఖీనాం హసితే హాస్యనిమిత్తే సతి , ధృతాల్పకోపా . తాన్సేహమ్యా - మితిత్యర్థః భా
స్వంతమభిప్రయాతుః సూర్యాభిముఖం గచ్ఛతః - ఛాయా అనాతపరేఖేవ, శ్యామా యౌ
వనమధ్యస్థా ॥ సా ॥ శ్యామాయౌవనమధ్యస్థేత్యుత్పలమాలాయాం అన్యత్ర శ్యామలాహంం
సస్య కమానివర్తిః రేణహస్తేన అనవాప్తేః గ్రహణాప్రాప్తేర్మందాక్షం దాక్షం ప్రస్తనలక్ష్య

త్స్యాలిగతస్స పశ్చాత్॥ ౯॥ శస్త్రం నహంసాభిముఖీనవేయం యాత్రేతి తాభిశ్చలి
హాస్యమానా। సాహస్యనైవాశకునీభవన్తీ భావిప్రియావేదక ఏష హంసః॥ ౧౦
।హంసోఽప్యసౌ హంసగతేస్సుదత్యాః పురః పురశ్చారుచరన్ బభాసే। వైలక్ష్య
హేతోర్గతిమేతదీయామగ్రేఽనుకృత్యోపహసన్నివోచ్చైః॥ ౧౧॥ పదేపదే భావి
నీ భావినీ తం యథా కరప్రాప్యమమైత మానం తథా న ఖేలంచలతాం లతాసు ప్ర
తార్య తేనాచరణైః కృశాంగీ॥ ౧౨ ॥ రుషానిషిద్ధాళిజనాం యదైనాం ఛాయా

ఉపలక్ష్య త్రిణాసతీత్యర్థః- అన్యత్ర హంసస్యగతేః శరావతారస్తేఽనుస్సర్త్యాభావాన్నస్యం
చాతుర్యేరపటుస్పృష్టిఫలత్వాద్ గ్రాహ్యత్వాచ్ఛాయాలక్ష్యతేన ప్రకాశకత్వేతి భావః- పశ్చాల్ల
గతిస్సస్యస్థలగ్నభూత్, ప్రాప్తావ్యశయా తమస్యగాదేవేత్యర్థః॥ ని॥ రథిశ్చైతచ్ఛదో
హంసోబలిహస్తాంశవః శరా ఇతి గామరః॥ ౯॥ శస్త్రం॥ తదీయ. హంసస్యశ్చైనచ్ఛదస్య
మాన్యస్యచ- అభిముఖీ- యాత్రాగమనం శస్త్రప్రశస్త్రాన్ శ్రేయస్కరీన, శాస్త్రమిదో థాత్
క్రమనంతా పరూపద్యష్ట దోషాచ్ఛ ఇతి భావః సాఇతిశ్చంతాభిస్సఖీభిశ్చలేన వ్యాజేన హాస్య
హాస్యమానాపరిహాస్యమానా సతీ, భావిప్రియావేదకః- మంగళసూచకత్వాదాగామిశు
భసూచకః, ఏషహంసః, మేమమనాశకునీభవేత్, నమఃశకునీభవేదేవ కింతు సుశకు
నమేవ భవేదిత్యర్థః అభూతస్వభావే చ్విరితిచగయ్యతే॥ వి॥ శకునదుశకునోపపాంసానిమిత్తే శకు
నః పుమానితివిశ్వః- అభూతతద్భావే చ్విః ప్రాక్తనాయాం దిగ్- ఇత్యాహస్మ అపోవత్-
లట్స్మనిభూతార్థేలట్- ముఖః పంగనామిత్యాహ దోశః. ఏతేన తదీయయాత్రాయాం ప
థోత్తరోఽపః పరిశ్చృతోఽవేదితవ్యః॥ ౧౦॥ ఏవం దమయన్తీ వ్యాపార ముక్త్వా సంప్రతి హంస
వ్యాపారమాహ॥ హంసఇతి॥ అసౌహంసోఽపి హంసస్య గతిరివగతిర్యస్యాస్తస్యాః సుద
త్యాశ్శోభనదంతాయాస్తస్యాః సుదత్యా వ్యాఖ్యాతా. పురః పురః సోప్సాయామ్ ద్విర్భావః అ
గ్రేసమంతాదిత్యర్థః చారు చరన్ సంగచ్ఛన్ - వైలక్ష్యమేవ హేతుః- తస్యవైలక్ష్య-
హేతోః, అయంమామపి విడంబయతీతి స్వస్యదిశ్యయజనసాగమిత్యర్థః॥ ని॥ విలక్షో విస్మ
యాన్విత ఇత్యమరః, షష్ఠీహేతుప్రయోగ ఇతి షష్ఠీ, ఏతదీయాం గతిమగ్రేనుకృత్యాభినీ
యోచ్చైరుపహాసన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా, బభాసే బభౌ, యథాలోకేపరిహాసకాస్తత్తచ్చేష్టా
ద్యనుకరణేన పరాన్ద్వలయంతీతి తద్వదితి భావః॥ ౧౧॥ పదేపదఇతి॥ భావయతీతి భావినీ తస్య
హాణమేవ మన సాభావం యత్కృశాంగీత్యపి, భావినీ భావియత్రీ- ఆద్యాంతరఙ్గ ఇత్యర్థః- భవ
వ్యతిరిక్తా వ్యాప్య యతి సా సాః పదేపదే తం హంసం యథా కరప్రాప్యం కరగ్రాహ్యం మానం చి
క్రితం అమైతి ప్రత్యైతి తథా న ఖేలంచలగతాగచ్ఛతా తేన హరిసేన, ప్రతార్యవంచయి
త్వాలతాసు. చచక్షుష్మత్కృష్ణాయ మేకాంతం ని శేత్యర్థః॥ ౧౨॥ రుషేతి॥ యదా- రుషానిషి
ద్ధాళిజనాం ఏనాం- ఛాయామివ ద్వితీయామాయస్య సాకీర్తిం కలయాం
చకార అనుకరణ, తదా, త్రిలోకీకస్యైః నాథితాంగీస్స్వస్య గాత్రైస్తాంసహంసః కీదసచ్ఛ

ద్వితీయం కలయాంచకార । తదాశ్రమాంభఃకణభూషితాంగీం సకీరవన్మానుషవాగవాదీత్॥ ౧౩ ॥ అయే కియద్యావదుపైషి దూరం వ్యర్థం పరిశ్రామ్యసి వా కిమర్థమ్ । ఉదేతి తే భీరపి కిన్ను బాలే విలోకయన్త్యా న ఘనా వనాలీః ॥ ౧౪॥ వృథార్పయన్తీమపథే పదం త్వాం మరుల్లలత్పల్లవపాణికమ్పైః । ఆలీవ పశ్య ప్రతిషేధతీయం కపోతహుంకారగిరా వనాలీ॥ ౧౫॥ ధార్యః కథంకారమహం భవత్యా వియద్విహారీ వసుధైకగత్యా । అహో శిశుత్వం తవ ఖణ్డితం న స్మరస్య సఖ్యా వయసాప్యనేన॥ ౧౬॥ సహస్రపత్రాసనపత్రహంసవంశస్య పత్రాణి పతత్త్రిణః స్మ అ

కీరవన్మనుష్యస్యేవ వాక్యం శబ్దం తద్వాదీత్॥ ౧౩॥ అయే ఇతి॥ అయే బాలే. వ్యర్థం కియ ద్దూరం, యావదుపైషి ఉపైష్యసి యావత్పురానిపాతయోర్లట్ ఇతి లట్. కిమర్థం పరిశ్రా మ్యసి వా ఘనాః సాంద్రాః వనాలీర్వనపఙ్క్తీః విలోకయన్త్యాస్తే. భీరపి నోదేతి కిన్ను॥ ౧౪ వృథేతి॥ వృథా వ్యర్థం అపథే అపన్థాః అ. ఋక్పూరిత్యాదినా సమాసాన్తః. అపథం న పుంసకమితి నపుంసకత్వం - తస్మిన్నపథే అమార్గే పదం ... వ్యవసాయం చ. అర్పయన్తీం కుర్వన్తీం త్వాం ... పవనాన్దోలితపల్లవపాణికమ్పైః ... మరుతా లలన్తః ... పల్లవా ఏవ పాణయస్తేషాం కమ్పైః కపోతహుంకారగిరా ... ఇయం వనాలీ ఆలీవ సఖీవ ప్రతిషేధతి పశ్య ... ఉపమాలంకారః. ... ప్రవృత్తి ... పాణినా వారయతీత్యర్థః. ... హింస్రత్వాద్రూపకాలంకారః, తస్యాః ... ఉపమా॥ ౧౫॥ ధార్య ఇతి॥ వియద్విహారీ ... వసుధైకగత్యా వసుధామాత్రచారి ణ్యేత్యర్థః, భవత్యా ... కథంకారం ... మిత్యర్థః - అన్యథైవం ... ధార్యః ధారయితుం శక్య ఇత్యర్థః, ... ఖేచరత్వప్రత్యయః - అనేన స్మరస్య సఖ్యా సఖినా. తదుద్దీపకేన వయసా యౌవనేనాపి ... శిశుత్వం ... న ఖణ్డితం ... ఆశ్చర్యమిత్యర్థః ... ధార్యత్వే ... వసుధాగతి వియద్విహారిపదార్థయోర్హేతుత్వాత్ ... కావ్యలింగభేదః ... హేతుకత్వాదపరథా ... సంకరః॥ ౧౬ ॥ అథ ప్రస్తుతోపయోగి తయాభి జాత్యమాత్మనో నివేదయతి॥ సహస్రేతి॥ సహస్రపత్రాసనస్య కమలాసనస్య, పత్రహంసాః వాహనహంసాస్తేషాం వంశస్య కులస్య ... పత్రాణి వాహనాని పతత్త్రిణః ... వం శోత్పత్తికులేవ ... పత్రం స్యాద్వాహనే పర్ణే ... పతత్త్రిణస్స్మ బ్రహ్మవాహ నహంసవంశ్యా వయమిత్యర్థః - ... ద్విధా ... ద్విహ్వాదిభిర్వ్యాదినా ... కేషు ఏకరసాః ... ంగా

స్వాదృశాంగాటురసాదృతాని స్వర్లోకలోకేతరదుర్లభాని॥ ౧౭॥ స్వర్గాపగా
హేమమృణాళినీనాం నాళామృణాగ్రభుజో భజామః । అన్నానురూపాం
తనురూపఋద్ధిం కార్యం నిదానాద్ధి గుణానధీతే॥ ౧౮॥ ధాతుర్నిదేశాదిహ నై
షధీయం లీలాసరస్సేవితుమాగతేషు । హైమేషు హంసేష్వహమేక ఏవ భ్రమా
మి భూలోకవిలోకనోత్కః॥ ౧౯॥ విధేః కదాచిద్భ్రమణీవిలాసే శ్రమాతురే
భ్యస్స్వమహత్తరేభ్యః। స్కంధస్య విశ్రాంతిమదాం తదాదిశ్రాంతావ్యామివాపి శ్ర
మవశ్యగోఽపి॥ ౨౦ ॥ బంధాయ దివ్యే న తిరశ్చి కశ్చిత్పాశాదిరాసాదితపౌరుషః

రాదయః తథైవామృతాని స్వర్లోకేతరలోకైర్జనైః॥ ౧౭॥ అథ స్వస్య కనకత్వే కార
ణమాహ॥ స్వర్గేతి॥ స్వర్గాపగా స్వర్ణదీ, తస్యాం హేమమృణాళిన్యః కనకకమలిన్యః
తాసాం నాళాః కాండాః - యాని మృణాళాని కందాశ్చ - అత్ర మృణాళినీశబ్దస్య - అథశ
బ్దానుశాసనం నేమాః శబ్దానామితివత్ సమాసే గుణభూతే వస్తుబంధస్యాన్వయః నాళానా
ళమిత్యమరవచనాత్ స్త్రీలింగనిర్దేశః న చ తత్రాపి సందేహః కార్యః - తద్వ్యాఖ్యానేషు
గ్రంథాంతరకోశేషు చ - స్వరత్ర స్త్రీలింగపాఠస్యైవ దర్శనాత్ . తథా హి త్రిప్రథమస
ర్గే ప్రయుజ్యతే, మృదుత్వప్రౌఢమృణాళనాళయేతి॥ మృణాళస్యాప్సు సః కంద ఇతి శా
లాయుధః తేషామగ్రాణి భుంజాన ఇతి తద్భుజః - వయమితి శేషః అన్నానురూపాం అన్న
సదృశీం తనోః శరీరస్య రూపఋద్ధిం, వర్ణసమృద్ధిం, ఋత్యకయితి ప్రకృతిభావః భ
జామః ప్రాప్తాః స్మ ఇత్యర్థః, తథా హి కార్యం జన్యం ద్రవ్యం నిదానాదుపాదానకారణా
త్ , ఆఖ్యాతోపయోగ ఇత్యపాదానతా గుణాన్ రూపాదీన్ శేషగుణాన్ - అధీతే ప్రా
ప్నోతీత్యర్థః - ప్రాప్తిరిహ శేషవాంఛనాతత్సామాన్యలక్షణాత్ . ప్రాయేణాహారపరిణతిప్రా
ర్యకాః ప్రాణినాం కాయగాంతయుతిభావః సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపోఽర్థాంతర
న్యాసః॥ ౧౮॥ ఆత్మనః భూలోకసంచారే కారణమాహ॥ ధాతురితి । ధాతుః బ్రహ్మణః
నియోగాదాదేశాత్ - ఇహ భూలోకే - నైషధీయం లీలాసరస్సేవితుం క్రీడాసరసీమాగతా
మిత్యర్థః - ఆగతేషు హైమేషు హంసేషు ఏకో భ్రాంతో రేభ్య ఇత్యయః - స్వదికస
టికాః హంసేషు మధ్యే అహమేక ఏవ భూలోకవిలోకనే ఉత్కః ఉత్సుకస్సన్ ॥ నిదుస్థ
నామయం తత్సనా హ్యన్యత్సనాత్క. ఉన్మనా ఇత్యమరః ఉత్క ఉత్కం వాక్యత్సత్కాత్క- ప్ర
త్యయాంతో నిపాతః - భ్రమామి పర్యటామి, ౧౯॥ అనవరతభ్రమణే కారణమాహ
కారణమాహ॥ విధేరితి॥ కదాచిద్విధుర్బ్రహ్మణః భ్రమణవిలాసే భువనభ్రమణకేళౌ శ్రమా
తురేభ్యః అనవస్థేభ్యః స్వమహత్తరేభ్యః స్వకులవృద్ధేభ్యః స్కంధస్య అంసస్య విశ్రాం
తిం ... స్త్రీత్యమరః విశ్రాంతిం విదాం ప్రాప్తాం స్వమేక ఏవ వహామీత్య
ర్థః తదాదితద్దినగతా స్థిత్యాదినానీచోఽలుక్ తదాదితఃప్రభృతి అవిశ్రమమనవరతం శ్రా
న్తోఽస్మి సమస్యేత్యాదినా ... శ్రమవశ్యగోఽపి విశిష్టగో ఇత్యర్థః అతో

స్యాత్ । ఏకం వినా మాదృశి తన్నరస్య స్వర్భోగభాగ్యం విరళోదయం స్యాత్॥ ౨౧॥
ఇష్టేన పూర్తేన నలస్య వశ్యాః స్వర్భోగ మత్రాపి సృజంత్యమర్త్యాః । మహీరు
హా దోహదసేకశక్తేరాకాలికం కోరక ముద్గిరంతి॥ ౨౨ సువర్ణశైలాదవతీ
ర్యతూర్ణం స్వర్వాహినీవారికణావకీర్ణైః । తంవీజయామః స్మరకేళికాలే
పక్షైర్నృపం చామరబద్ధసఖ్యైః ॥ ౨౩ ॥ క్రియేత చేత్సాధువిభక్తిచింతావ్య
క్తిస్తదా సా ప్రథమాభిధేయా । యా స్వౌజసాం సాధయితుం విలాసైస్తావత్క్ష

స్యత్రాపి దృశ్యత ఇతి గమ్యతే । మత్సమః నరాంత్రాప్యదుర్లభ ఇత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ ఏకమిత్యాదినా
భయమపి న మే స్త్రీభ్యామ్ బంధాయేతి ॥ మాదృశి ఇత్యేతి దృశ్యంతయే । విరళోదయస్సదు
ర్లభజన్మనో నరస్య మత్యర్ణస్య । పక్షిణోపి యోగ్యః పక్షిణస్త స్వర్గస్థాః । అస్తి తత్ర స్వర్గే నవిత
రేఫః సబాహ్యాలోపయోః లోపయోః పరస్పరం మత్వర్థీయో యోగః, తస్య రేఫస్థానోపస్థితావ
రస్యేత్యర్థః । శబ్దశ్లేషేణ పదస్య రేఫవ్యుత్పత్తి ఇతి భోగస్సుఖం । స్వర్భోగస్స్వర్గ
సుఖస్య భాగ్యం తత్ప్రాప్తిపరంపరా ఇత్యర్థః । స్వప్రాప్తౌ స్వర్గప్రాప్త్యుత్పాదం భావః తథే
కం వినా ఏకస్మిన్ తత్ప్రాప్తౌ పాత్రానామ్ పాయః । బంధాయ బంధ సాధనా అవా దితి పౌ
రుషః ప్రాప్త్యవ్యపారః న స్యాత్ - స్వభోగ భాగ్యం విరళం భావయం నోపా
యాం తదసాధ్యా ఇతి భావః, అస్మాకస్వస్వం స్వర్గసాధనాంగః కో న మ స్వర్గసాధ
నాయితి భావః॥ ౨౧ ॥ తత్ప్రభాగ్యం నలస్య శుభాస్తీత్యాహ ॥ ఇష్టేనేతి ॥ ఇష్టే యాగే
న పూర్తేన ఖాతాదికర్మణా॥ నా ప్రవృత్తకర్మణా ఇష్టం పూర్తం ఖాతాదిస్యాదిత్య
మరః - వశ్యాః వశంగతాః - వశంగత ఇతి ప్రాగ్దీవ్యతీయో యత్ప్రత్యయః । అమర్త్యాః దే
వాః నలస్యాత్రాపి భూలోకేపి స్వర్భోగం స్వర్గసుఖం సంపాదయంతీత్యర్థః ।
నను దేవాః కథం కాలాంతరభోగ్యం స్వర్గసుఖమిహ దానిం స్పృశంతీత్యాశంకాయాం దృష్టా
ంతేన పరాచష్టే - మహీరుహా వృక్షాః దోహదస్య కాలప్రసవోత్పాదకస్య ద్రవ్యస్య సేక
స్య జలసేచనస్య శక్తేస్సామర్థ్యాత్ ॥ నా॥ తరుగుల్మలతాదీనామకాలే కుశలైః కృతమ్ పు
ష్పాద్యుత్పాదకం ద్రవ్యం దోహదం స్యాత్తు తత్క్రియా ఇతి శబ్దార్ణవే॥ సమానకాలానాంత్య తా
పుత్పత్తిః నాశావస్థేత్యాకాలికః ఉత్పత్త్యనంతరవినాశీత్యర్థః । అకాలికాద్యంత వన
సమానకాలౌ ఆద్యంతకాలౌ యస్య ఇతి అకాలికమిత్యత్ర నిపాతః ప్రత్యేతవ్యా లభనం,
కోరకముద్గిరంతీత్యర్థః - దోహదవశాద్యథా వృక్షాః పుష్యంతి అకాలే
ఫలం ప్రయచ్ఛంతీత్యర్థః - దృష్టాంతాలంకారః॥ ౨౨॥ స్వర్భోగమేవాహ ॥ సువర్ణే
తి॥ సువర్ణశైలాత్ మేరోః, తూర్ణమవతీర్య స్వర్వాహినీవారికణావకీర్ణైః - మందాకినీజ
లబిందుసంసిక్తైః - చామరేషు బద్ధసఖ్యైః, తత్సదృశైరిత్యర్థః, పక్షైః పతత్రైః - స్మర
కేళికాలే తం నృపం వీజయామః, చామరసదృశైః పక్షైః తత్ర విలాసానాం ఉపకుర్మ ఇత్యర్థః॥

షాంనామపదంబహుస్యాత్॥ ౨౪ ॥ రాజాసయజ్వావిబుధవ్రజత్రాకృత్వా
ధ్వరాజ్యోపమయైవరాజ్యమ్ । భుఙ్క్తేశ్రితశ్రోత్రియసాత్కృతశ్రీఃపూర్వం
త్వహోశేషమశేషమంత్యమ్॥ ౨౫॥ దారిద్ర్యదారిద్రవణౌఘవర్షైరమోఘ
మేఘవ్రతమర్థిసార్థే । సంతుష్టమిష్టానితమిష్టదేవంనాథంతికేనామనలోకనా
థమ్॥ ౨౬॥ అస్తిత్వలంశ్రోత్రసుధాంవిధాయరంభాచిరంభామతులాంనలస్య।
తత్రానురక్తాతమనాప్యభేజేతన్నామగంధాన్నలకూబరంసా ॥ ౨౭ ॥ స్వర్లో

౨౩॥ క్రియేతేతి సాధుః భక్తిదింతాసజః విభాగవిచారః క్రియేత చేత్ - తదా. సానలాభి
ధానావ్యక్తిః మూర్తయః - ప్రథమాదిభేదయా ప్రథమాగపరిగణనీయా, కుతః, యావ్య
క్తి- సౌబసాంఖ్యతే జసాం- విలాసైస్త్వవృత్తిః- తావద్బహుత్వధారిభూతేనాస్తినామ
నిరర్గలస్యేత్యనామ అనవ్రముంపదంపరంస్యాత్ ।౦- సాధనతుంస్యాయ త్రికయం- కుమారేక్షా
స్యాత్-అన్యత్ర- సాధుసమ్యక్- విభక్తిదంతాసప్తవిభక్తిచారః. క్రియేత చేత్- ప్రథమా
వ్యక్తిః, ప్రథమావిభక్తిః, అర్థధాయావిచార్యా- యాసౌజసాం, సు- ఔ, జస్. ఇత్యే
షాంప్రత్యయానాం, విలాసైవిన్యాసైః తావద్బహుఅనేకం - నామపదంసుబంతపదంస్య
త్కయిత్యాదికం, సాధయితుంనిష్పాదయితుం- కుతూ, అత్రాభిధాయాః ప్రకృత్యర్థయో
త్రినయుంత్రితత్వాలక్షణాయాశ్చానుపపత్యభావేన అభావాద ప్రకృత్యర్థపరితేర్ధర్మ
నిరేవ॥ ౨౪॥ రాజేతి॥ యజ్వావిధినేష్టవాన్॥ నః యజ్వావిధినేష్ట ఇనిత్యమరః సుయ
జోర్వనిప్; శ్రితాః అశ్రితాః యే శ్రోత్రియాః ఛాందసాః అధీతవేదా ఇత్యర్థః- శ్రోత్రి
యచ్ఛందోఽధీతే ఇత్యమరః- శ్రియశ్చ్చందోధీత ఇతి సూత్రః తత్సాత్కృతా దానేనతదధీనా
కృతాశ్రీస్సంపద్యేనసః సరాజానలః అధ్వరేషుయజ్ఞేషుయద్రాజ్యం- తదుపమయాతత్సా
మ్యేనైవ. తద్వదేవేత్యర్థః- రాజ్యం విబుధాదేవాః- విద్వాంసశ్చ తద్వ్రజత్రా దానేనత
త్సంభూతీనం కృత్వా - తదితశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యవ్యయసంజ్ఞా- దకాదాన్నసుత్రా చేతి
త్రాపత్యయః - త్రాచేతిదకారాదితరత్ర సాతిపరిత్యర్థశ్చ, పూర్వంపూర్వనిర్దిష్టంఅ
ధ్వరాజ్యంశేష హుతశేషం భుఙ్క్తే, అంత్యంపశ్చాన్నిర్దిష్టం, రాజ్యం- అశేషం కృత్స్నం అ
భుంక్తే భుఙ్క్తేఅహో అతిపయుక్తానన్యశ్శ్లోకః- తథాచ్చపూర్వస్య తథాభూతస్యశేషత్వా
అంత్యం స్యాశేషత్వం చ కథంవిరోధాదిత్యాశ్చర్యం అతయేవవిరోధాభాసోఽలంకారః॥
౨౫॥ దారిద్ర్యేతి॥ దారిద్ర్యందారయతినివర్తయతీతి దారిద్ర్యదారీ, తస్య ద్రవిణౌఘ
స్యధనరాశేర్వర్షైః- అర్థిసార్థే- వివ రేయే, అమోఘమేఘవ్రతంవదాన్యత్వంలక్షణంయ
స్యతం, సంతుష్టంనానద్వృష్ట - ఇష్టదేవం యజ్ఞారాధితసురంలోకనాథంతం నలం- కేనామ
ఇష్టానీప్సితాని- ననాథంతినయాచంతేసర్వేపినాథంత్యేవేత్యర్థః- నాథతేర్యాచ్ఞార్థస్యదు
హాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వమ్। ౨౬॥ అస్తీతి॥ సాప్రసిద్ధారంభా - నలస్యతులామనుప

కమస్మాభిరితః ప్రయాతైః కేలిషు తద్గానగుణాన్నిపీయ । హాహేతి గాయద్యదశోచి తేన నామ్నాపి హాహాహరిగాయనోఽభూత్ ॥ ౧౮ ॥ శృణ్వన్ సదారస్తదుదారభావం హృష్యన్ముహుర్లోమపులోమజాయాః । పుణ్యేన నాలోకత నాకపాలః ప్రమోదబాష్పావృతనేత్రమాలః ॥ ౧౯ ॥ సాపీశ్వరే శృణ్వతి తద్గుణౌఘాన్ ప్రసహ్య చేతోహరతోఽర్ధశంభుః । అభూదపర్ణాంగులిరుద్ధకర్ణా కదా న కండూయనకైతవేన ॥ ౨౦ ॥ అలం సజన్ ధర్మవిధౌ విధాతా రుణద్ధి మౌనస్య మిషేణ వాణీమ్ । తత్కంఠమాలింగ్య రసస్య తృప్తాం న వేద తాం వేదజడస్స వ

మాం- భాంకాతిసాదర్శ్యం- చిరంజస్మాత్ వత్రాః కోతిసుధాంవిధాయ కగానా వృతంగ్య త్వా- రసాదాకలేత్యర్థః - తత్రతస్మిన్నర్థే - అనుగత్యానతి- తంనలః అనాప్యాపా స్య- అస్మాగ్వదావోస్తే తైః క్రోత్యపివత్ సమాసః- అన్యథాత్వసమాసేస్య దాదెసోనపాన్న తే- తన్మాతంగంధాత్ తస్యనలస్యనామాతుర స్వర్నాద్ధితోః. నలకూబర కుబేరాత్మసం భవం- ధవేతిం- తాదృక్తస్యసౌందర్యమిత్యర్థః ॥ ౧౭ ॥ స్వర్లోకమితి కేళిషు వినోదగో ష్ఠీషు- తస్యనలస్యకతుః - గానేగుణాన్ శ్రవణేనపీయా స్వాద్య- ఇతోస్మాల్లోకాత్ - స్వర్గలోకం ప్రయాతైరస్మాభిః- హారిగాయనః ఇంద్రగాయకో గంధర్వః- యుస్మైరిగా యతేత్యభిహ్యల్- పరిత్యయః- గాయన్ యస్యస్మాత్ హాహేత్యశోచితః తేనైవనా రణేన నామ్నాపి హాహా అభూత్ వత్వాలాపాన్ రాను కారాదితిభావః । హాహా హూహూ శ్చైత్రరథాద్యాగంధర్వాస్త్రిదివౌకసయిత్యమరః అలాపాను కారనిమిత్తోయం హాహాశ బ్దః తాదాంతఃపు సిద్ధేతి కేచిత్- అపివ ॥ ౧౮ ॥ హాహా హూహూ హూహూ హూ పేతగంధర్వమా ర్థః- తదాలింగనభూః నలాశ్చేవభవా, శాపిప్రతతుః పాతివ్రత్యభంగోన భూత్వానవ్య య ఇంద్రశ్వాః. అన్యమేమే శతిత్రిభోజనాః అత్రశోకనిమిత్తాసంబంధేపితత్సంబంధోక్తా తిశయోక్తిః తదాగానవగంధర్వాదినాయి గానకస్త్యేతి వస్తువ్యజ్యతే ॥ ౧౮ ॥ శృణ్వన్నితి ॥ నాకపాలః ఇంద్రః సదారస్సపత్నీకః తస్యనలస్య ఉదారభావమౌదార్యం- శృణ్వన్ ఆ తత్త్వేన. ప్రమోదబాష్పైరానందాశ్రుభిః, ఆవృత నేత్రమాలః తిరోహితదృష్టిస్సన్- పు లోమజాయాశ్శచ్యాః- ముహుః హృష్యత్ పులకరాగాద్యుల్లాసత్, లోమహర్షమాణం పుణ్యేనభీభాగ్యేన నాలోకత నాపశ్యత్ అన్యథా మానసవ్యభిచారా శంకా స్యాద్దిత్యర్థః ॥ ౧౯ ॥ సేతి ॥ ఈశ్వరే పరిసహ్య చేతోహరతః బలాన్మనోహారిణః తస్యన లస్యగుణౌఘాన్ శృణ్వతి సతి సా ప్రసిద్ధా అర్ధశంభోః అర్ధశంభుః- శంభోరర్ధాం గభూతేత్యర్థః తథాచాపసరణమశక్యమితిభావః- అపర్ణా పార్వత్యపి కదాకండూయ నకైతవేన కండూయనోదనవ్యాజేన- అంగుళ్యారుద్ధౌ పిహితౌకర్ణౌ యయా సా నాభూత్ అ భూదేవేత్యర్థః అన్యథా స్తనలనధ్యయాదితిభావః ॥ ౨౦ ॥ అలమితి ॥ విధాతా బ్రహ్మా

క్రామ్ ॥ ౩౧ ॥ శ్రియస్తదాలింగనభూర్నభూతా వ్రతేక్షతిః కాపిపతివ్రతా
యాః। సమస్తభూతాత్మతయా నభూతం తద్భర్తురీర్ష్యాకలుషాణునాపి। ౩౨॥
ధిక్తం విధేః పాణిమజాతలజ్జం నిర్మాతి యః పర్వణి పూర్ణమిందుమ్ । మన్యే సవి
జ్ఞః స్మృతతన్ముఖశ్రీః కృతార్ధమౌజ్ఝద్ధరమూర్ధ్ని యస్తమ్॥౩౩॥ విలీయతే శ్రీ
విధురః స్వజైత్రం శ్రుత్వా విధుస్తస్య ముఖం ముఖాన్నః । సూరే సముద్రస్య కదా
పి పూరే కదాచిదభ్రభ్రమదభ్రగర్భే॥౩౪॥ సంజ్ఞాప్య నస్స్వధ్వజభృత్యవర్గం

[illegible] ధర్మణి కీర్తౌ సుకృతా చరణే- సజ్జ, ధర్మాసక్తస్సన్నిత్యర్థః, వాణీ స్వభా
[illegible], పతారస్యభాగ్యమవ్రతస్యము షేణ రుణద్ధి. నలకథాప్ర
[illegible] భయ్యా అపి- తదాసంగభయాదితి భావః. కింతు- వేదవదశ్చాం
[illegible] భయా మపి బాణీం, తస్యనలస్య కంఠగ్రీవా మాలింగ్య ముఖమా శ్రి
[illegible], [illegible] ప్రాంతప్రాగస తుష్టాం, అన్యత్ర శృంగారాదిరసపుష్టాం సంబంధసామా
[illegible] పూర్వగుణే ద్యోతినా [illegible] సనిషేధా దేవ జ్ఞాపకాదితికేచిత్. వక్త్రే, [illegible]
[illegible] - వక్త్రోక్త్యలంకారయుక్తాం, న వేద నవేత్తి, వదోఽటో వేతిణలాదేశః
[illegible] రషా. స్త్రీ [illegible] భావః, అత్ర ప్రస్తుతమార్గ [illegible] వర్ణనాదప్రస్తుత వర్ణ [illegible]
[illegible] ప్రతీతేః ప్రాగుక్తరీత్యా ధ్వని రేవేత్యనుసంధేయమ్ ॥ ౩౧ ॥ శ్రియ ఇతి ॥ ప్ర
[illegible] యాః శ్రియః తద్భర్తుర్విష్ణోః- సమస్త భూతాత్మతయా సర్వభూతాత్మకత్వేన వ
[illegible] అత ఏవ తద్భర్తుర్విష్ణోః [illegible] యాన
[illegible] - యత్కలుష్యం మనఃక్షోభః- సుఖాదిత్వాన్నాస్య సమర్ధస్మిన
[illegible]. అత ఏవ, [illegible] తత్ర చాథ ప్రభు [illegible] సుఖాదిచేత్యత్రా
[illegible] కలుషశబ్ద [illegible] సంజగ్రాహ- తస్యాణునా లేశేనాపి, న భూతం నా
[illegible], అత్ర నద్యాదివిత్రచాంద్రలోక్యోక్తేః నలసౌందర్యే తాత్పర్యస్యా
[illegible] ॥ ౩౨ ॥ ధిగితి ॥ తమజాతలజ్జం నిస్త్రపం విధేః పాణిం, ధిక్ యః పాణిః స్మృత
[illegible] శ్రీః పిపర్వణి జాతావేకవచనం- పర్వస్వేత్యర్థః. పూర్ణమిందుం నిర్మాతి- అవ్య
[illegible] - స తు విజ్ఞః అభిజ్ఞ ఇతి మన్యే [illegible] పాణిః స్మృతతన్ముఖశ్రీః స్మృతమిందుం కృతః
[illegible] కృతార్ధం సస్మిత మేవ- హరమూర్ధ్ని [illegible], ఔజ్ఝదత్య
[illegible] సౌందర్యమస్యాస్యమితి భావః ॥ ౩౩ ॥ విలీయేతి ॥ విధుశ్చంద్రః స్వజైత్రం స్వ
[illegible] శ్రుత్వా -తస్య నలస్య ముఖం నో ఽస్మాకం, ముఖాచ్ఛ్రుత్వా
[illegible] లజ్జాక్లిష్టస్సన్ - సూరే సూర్యే దగ్ధ్వేతి భావః కదాపి సముద్రస్య పూరే జలౌ
ఘే, కదాచిత్, అభ్రగర్భే, భ్రమతా మటతాం- అభ్రాణాం మేఘానాం, గర్భే ఉదరే. విలీ
[illegible] త్రైః [illegible] తేష్వాత్మానం నాశయతీత్యర్థః అత్రైకస్యానేకత్రావస్థానా

శైత్యాని రథ్యాబ్జనలాస్యనున్నైస్త్యైతస్సంకుచనాన్నాభిసరోజపీఠాద్ధాతుర్విలజ్జం రమ
తేరమాయామ్॥ ౩౫ ॥ రేఖాభిరాస్యగణనాదివాస్యద్వాత్రింశతాదంతమ
యీభిరంతః చతుర్దశాష్టాదశనాత్రవిద్యా ద్విధాపిసంతీతిశశంస వేధాః ౩౬॥ శ్రి
యానగేంద్రస్య నిరీక్షితస్యస్మరానుగేంద్రావపినస్మరామః వాసేనసమ్యర్థ్య మ
యోన్యతస్మిన్ బద్ధాంధమర్మశిఖుశేషబుద్ధా। ౩౭॥ వినాపతత్రం వినతాతనూ
జైస్సమీరణైరీక్షణలక్షణీయైః। మనోభిరాసీదనణుప్రమాణైర్నలంఘితాదిక్కత
తమాతదశ్వైః॥ ౩౮॥ సంగ్రామభూమీషు భవత్యరీణామస్త్రైర్నదీమాతృక
తాంగతాసు । తద్బాణధారాపవనాశనానాంరాజవ్రజీయైరసుభిస్సుభి

సూర్యాదిప్రవేశే పరాయప్రయుక్తక్రియాంతో నేత్యేత్ర ఇహ వ్యంజనాప్రయోగ్యరూప॥ ౩౪॥
సంజ్ఞాస్యేతి ॥ శైత్యానీతి॥ వ్యస్తస్య రథ్యజస్యగరుడస్య - భృత్యస్య నగానాం, నాస్యాస్యాతి
క్రాంతమబ్జమత్యబ్జం. అబ్జవిజయీత్యర్థః॥ అత్యాదయః క్రాంతాద్యర్థే ద్వితీయయేతి
సమాసః- తస్యనలస్యఆస్యస్యనున్నైః శ్రోత్రాణీయా॥ స॥ స్తవః స్తోత్ర స్తుతిస్సూతిరిత్యమరః,
సజ్ఞాస్యసంకోచ్య. తయానుత్యాసంకుచతా నిమీలతా నాభిసరోజేన- పీఠాత్థిరోహితాత్
బాతుః బ్రహ్మణః. విలజ్జం యథాతథా, రమాయాంరమతే, అత్రిస్తావుక్తవ్యాపారానుబం
ధపిత్తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః॥ ౩౫। రేఖాభిరితి॥ అస్యనలస్యఆస్యే- అంతర్దంతమ
యీభిః ద్వాత్రింశతారేఖాభిగణనాస్యాఖ్యానావృతదశ వాష్టాదశ వావిద్యాః ద్వి
ధాస్తాస్యే. సంతిసభగాన్యాయే నేతివేధాః శశంసేత్యుత్ప్రేక్షా - అత్రమనుః॥ అంగాని
వేదాశ్చత్వారో మీమాంసా న్యాయవిస్తరః॥ పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాహ్యే
తాశ్చతుర్దశ॥ ఆయుర్వేదో ధనుర్వేదో గాంధర్వశ్చేత్యనుక్రమాత్। అర్థశాస్త్రం పరతో
తత్ర విద్యాహ్యష్టాదశస్మృతా ఇతి॥ ౩౬॥ శ్రియేతి॥ తస్యనగేంద్రస్య శ్రియాసౌ
దర్యసంపదా నిరీక్ష్య॥ స॥ శోభాసంపత్తిపద్మాసు లక్ష్మీః శ్రీకపికథ్యత ఇతి నాశ్వతః స్మ
రామకేంద్రావపి, నస్మరామః కించతస్మిన్నస్మకేంద్రే- తయోరయోః యతిహరతోర్యః॥ స॥ కిం
హంతోక్త్యః ఇత్యమరః- తత్రసమ్యగాస్సేనవిజితస్థిగాస్యశేషబుద్ధ్యాపనిపతిబుద్ధజనానాం
ద్వాంధకారః దిత్తవదారయామః అత్రద్వయోరపి శ్రియోః ద్వయోరపిరుభయోః ప్రస్తు
తత్వాత్ కేవలప్రస్తుతస్యేవ- తేనసౌందర్యాదిగుణైః స్మరాదిభ్యోధికఇతివ్య తిరేకోవ్యజ
తే- శ్లేషయథానశ్యయోస్సంకరః ౩౭॥ వినేతి॥ పతత్రం వినాపక్షిం తేనేతిశేషః. వినతానూ
జైః తైః తేతైః- అపక్షగాస్తైః గరుడైరిత్యర్థః. ఈక్షణలక్షణీయైఃసమీరణైశ్చ ఈక్షణవాయ
ర్భిః. అనణుప్రమాణైః అణుపరిమాణమనస ఇతితార్కికాః తద్విపరీతైః మహాపరిమాణైర్మ
నోభిః. నైనతేయాదిసమానవేగైరిత్యర్థః ఏవంవిధైస్తదశ్వైః కతమాదిక్ నలంఘితా
సీత్ సర్వాపివిలంఘితాసీదిత్యర్థః, అత్రాశ్వానాం విశిష్ట నైనతేయాదిత్వేనరూపణాద్రూ

ష్టు॥ ౩౯ ॥ యశోయదస్యాజనిసంయుగేషుకండూలభావంభజతా భుజేన।
నహేతోర్గుణాదేవదిగాపగాళీకూలంకషత్వవ్యసనంతదీయమ్॥ ౪౦॥ యద్రి
లోకీగణనాపరాస్యాత్తస్యాస్సమాప్తిర్యదినాయుషస్స్యాత్ । పారేపరార్ధం
గణితంయదిస్యాద్గణేయనిశ్శేషగుణోపిసస్యాత్ ॥ ౪౧ ॥ అవారితద్వారతయా
తిరశ్చామంతఃపురేతస్యనివిశ్యరాజ్ఞః। గతేషురమ్యేష్వధికంవిశేషమధ్యాప
యామఃపరమాణుమధ్యాః॥ ౪౨ పియ్యూషధారానధరాభిరంతస్తాసాంరసో

పకాలంకారః॥ ౩౯॥ సంగ్రామేతి॥ అరీణామస్త్రైరస్పృష్టః- నద్యేవమాతా యస్యా సాంతా
స్తస్యాదీమాతృకతా, నద్యంబుసంపన్నసస్యాఢ్యతా॥ నః దేశోనద్య వృష్ట్యంబు సంప
న్నవ్రీహిపాలితః స్యాన్నదీమాతృకో దేవమాతృకశ్చయథాక్రమమిత్యమరః- నద్యేతశ్చ
తికస్- త్వతలోగుణవచనస్యేతిపుంవద్భావః, తాసు సంగ్రామభూమిషు- తస్య
నలస్యబాణధారాబాణపరంపరాస్తామేవ పవనాశనాస్సర్పాస్తేషాం , రాజవ్రజైః రా
జసంఘసంబంధిభిః. వర్త్మాస్య- అసుభిః ప్రాణవాయుభిః- సుభిక్షభిక్షాణాంసమృద్ధిర్భ
వతి, సమృద్ధావవ్యయీభావః - నదీమాతృకదేశేషుసుభిక్షంభవతీతిభావః రూపకాలం
కారః॥ ౩౯॥ యశ ఇతి॥ సంయుగేషు యుద్ధేషు. కండూంకండూతిమత్వం- సిధ్మాది
భ్యశ్చేతిమత్వర్థీయోలచ్ భజతా అస్యభుజేనయద్యశః . అజనిజాతంజనేర్లుఙ్ంతాత్క
ర్తరిలుఙ్. తదీయం తస్యయశస్సంబంధి-దిశ ఏవఆపగాన్నద్యః తాసామాళ్యః.తా
సాం, కూలంకషమితికూలంకషం , తద్భాగవతవత్సమాసః - సర్వకూలేత్యాదినాఖచిము
మాగమః. తస్యభావస్తత్త్వం, తత్రవ్యసనమాసక్తిః- హేతోః కారణస్యభుజస్య గుణా
త్కండూలత్వాదేవ, అగమితిశేషః అత్రయశసోవికర్యాలకమనానుమితాయాః- కండూ
లతాయాః తత్కారణకండూలభుజగుణపూర్వకత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥ ౪౦॥ యదీతి॥ కింబ
హునా. త్రయాణాంలోకానాంసమాహారస్త్రిలోకీతద్ధితార్థేత్యాదినాసమా
హారద్విగుః- అకారాంతోత్తరపదోద్విగుః స్త్రియాంభాష్యతేద్విగోరితిఙీపు , గణనాప
రానలగుణసంఖ్యానతత్పరా. స్యాద్యది- తస్యాస్త్రిలోక్యాఆయుషస్సమాప్తిర్నస్యాద్య
ది. ఆయుషోన్త ఇయదిస్యాదిత్యర్థః , పరార్ధస్యచరమసంఖ్యాయాః పారే. పారేపరా
ర్థం. పారేమధ్యేషష్ట్యావేత్యవ్యయీభావః గణితంస్యాద్యది , పరార్ధాత్పరోయది
సంఖ్యాస్యాదిత్యర్థః. తదాసనలోపి, గణేయాగణయితుంశక్యానిశ్శేషాస్సర్వేగుణా
యస్యసః , తాదృశస్స్యాత్- గణేరేయఙత్యాద్యాదికయేయప్రత్యయః - అత్రనలగుణా
నాంగణేయత్వాసంబంధేపిసంబంధాభిధానాదతిశయోక్తిభేదః॥ ౪౧॥ ఏవంనలగుణాన
నుకీర్త్యగూఢాభిసంధినాత్మనస్తదంతఃపురేపరిచయందర్శయతి । అవారితేత్యాది॥
తిరశ్చాంపక్షిణాం, అవారితద్వారతయాఅప్రతిషిద్ధప్రవేశితయేత్యర్థః తస్యరాజ్ఞోనల

జన్యా ఇవ జ్జయామః । రంభాదిసౌభాగ్యరహఃకథాభిః కావ్యేన కావ్యం సృజతా
దృతాభిః ॥ ౪౩ ॥ కాఖీంఌత తాక్షీనసమ్య రాజ్ఞా విశ్వాసనిక్షేపవణిక్క్రియే
యమ్। జిహ్రేతి యన్నైవకుతోఽపి తిర్యక్కశ్చిత్తిరశ్చస్త్రపతే తేన ॥ ౪౪ ॥ వా
స్త్రాచ సా సత్యపి నాన్యమేతి యోగాన్నిరంధ్రం హృదియాం నిరుంధే విరించినానా
ముఖవాదజాతసమాధిశాస్త్రశ్రుతిపూర్ణకర్ణాః ॥ ౪౫ ॥ నలాశ్రయేణ త్రిదివాత్
పథోఽగం కథానవాప్యం భవతే బతాన్యా । కుముద్వతీవేందుపరిగ్రహేణ జ్యో

స్యాఽంతఃపురికాణిశ్యప స్త్రాయుపరమాయు మధ్యాఽతిసూక్ష్మమధ్యాస్తద్వంగనాః రమ్యేషు గతే
షు గతిషు- ఆధిః సుపూర్వం- విశేష ఖేదం, అభ్యాసయామః అభ్యాసయామః మహతీశ్వా
ద్విగుణాకర్తవ్యేతి ౪౩ ॥ పీయూషేతి ॥ కించ- పీయూషధారాభ్యః అనధరాభిరమృతా
భిః- ఆదృతసహతానాభిః, కావ్యం సస్నిజకావ్యం ప్రబంధం కావ్యేకతపద్యేన శుక్రేణ
కావ్యేన శుక్రేణ ఇతి ప్రయోగో కవికుకుః కావ్య ఇత్యమరః - కుర్వాదిభ్యోణ్యస్యేతి ణ్య ప్రత్య
యః- ఆదృతాభిః తస్యాపి నిస్స్పృహాభిరిత్యర్థః రంభాదీనాం దివ్యస్త్రీణాం సౌభాగ్యం పతు
ల్లాభ్యం తత్ప్రయుక్తాభిః రహఃకథాభిరహస్యవృత్తాంతవర్ణనాభిః తాసాం వరా తః
పురస్త్రీణాం అంతరంతఃకరణం గసోదస్యాతి శృంగారరససాగరే, మజ్జయామః అవగాహ
యామః ॥ ౪౩ ॥ సాక్షీరితి ॥ కిం చ, యస్యసాక్ష్యాత్- తిర్యక్స్వయః. కుతోఽపి కారణాత్; నజిహ్రేతి
నా లజ్జత ఏవ జిహ్రేతి లజ్జాయామితి ధాతోర్లట్, సాక్షాదిద్విధా పఃతిరశ్చ్యకస్మిజ్జకోఽపత్రి
షత్వేనాజ్ఞ. తేన కారణేన, కుతాం తఃపురకామినీః స్త్రీభిః - అహం. అథీనవోఽపురుత్వః
స్వరాజ్ఞా నిత రహస్యవృత్తాంతః- పరమేవ విశ్వాసనిక్షేపః విశ్వాసేనగోప్యార్థః- తస్యవ
ణిగ్గోప్తా- సర్వైరేవ నస్పృతోఽస్మి- సర్వాసామప్యహమేవ విస్రంభపాత్రమిత్యర్థః ॥
౪౪ ॥ అథ స్వస్య సర్వశాస్త్రజ్ఞత్వం విశ్వాసస్య హేతుమాహ ॥ వాచేతి ॥ విరించేర్బ్రహ్మణో నానా
సముపబ్ధముఖైః వాదేన వ్యాఖ్యానేన జాతస్య ఉదితస్య, సమాధిశాస్త్రస్య వాక్యైః
మవిద్యాయాః శ్రుత్యా శ్రవణేన పూర్ణౌ కర్ణౌ, చతుర్ముఖాద్వేదస్య శాస్త్రాణ్యవగమ్య ఇత్యు
త్యర్థః- యేవం భూతోఽహం, యోగాదపాయాత్ యోగం వాతాః- నిరంధ్రం నిబిడవత్
తే- హృది- నిరుంధే నియచ్ఛామి, అత ఏవ, సా వాచా సత్యపి - తేయుక్తాప్య
న్యవాచేతి భావః అసత్యప్రసక్తిం సాధయామి కింవా- తేయుక్తవేతి భావః- అన్యం నైతి నాం
తరం పరగస్యనక్ష్య బహిర్నిర్గచ్ఛతీత్యర్థః యథా వాక్యనతిదుష్ట కేవల ధర్మశాస్త్రజ్ఞాని దుష్టాన
న్యమేతి తద్వదితి భావః. అతో మమాసాం విశ్వాస్యత్యయిత్యపూర్వోన్వయః అత్ర వాచా
నిరోధస్య విరించిశాస్త్రాదిపదార్థహేతుకత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ॥
౪౫ ॥ అథ స్లోకద్వయేనాస్యాస్వలాభపరాగముద్దిశయతి ॥ నలేతి ॥ త్రిదివాద్యాంభుప్రతి
తాభావాత్వయా మరాపుప్రత్యాసా: కతరా కేతిః కష్టా తృతీయా త్రివిధవస్తు వర్గాః.

తోఽస్మత్సుతవందుర్లభమంబుజిన్యాః॥ ౮౬॥ తన్నైషధానూఢతయాదురాపంశ ర్మాత్రయాస్మత్కృతచాటుజన్మ । రసాలవన్యామధుపానువిద్ధంసౌభాగ్యమ ప్రాప్తవసంతయేవ॥ ౮౭॥ తస్యైవవాయాస్యసికింనహస్తందృష్టంవిధేః కేన మనఃప్రవిశ్య । అజాతపాణిగ్రహణాసితావద్రూపస్వరూపాతిశయాశ్రయ ॥ ౮౮ ॥నిశాశశాంకంశివయాగిరీశంశ్రియాహరింయోజయతః ప్రతీతః । విధేర పిస్వారసికఃప్రయాసః పరస్పరంయోగ్యసమాగమాయ ౮౯॥ వేలాతిగస్త్రై ణగుణాబ్ధివేణీ నయోగయోగ్యాసినలేతరేణ । సందృభ్యతేదర్భగుణేనమల్లీ

పృష్ఠోదరాదిత్వాత్సాధుః. తస్యాస్సంభోగంతాదృగ్భాగమిత్యర్థః తస్యేంద్రసమైశ్వర్య త్వాదితిభావః అంబుజిన్యాదుర్లభం యుందుపరిగ్రహాభావాద్దుష్ప్రాపం . జ్యోత్స్న త్సవంచంద్రికాభోగంఇందోః కతుః పరిగ్రహేణకుముద్వత్యాం సంతతికుముద్వతీవ కుముదినీవకుముదనడేవేతసీభ్యోడ్మతుప్, మాదుపధాయాశ్చేత్యాదినామకారస్యవకా రః- వలస్యకతుః రాత్రేమేనాశ్రయణేనస్వీకారేణ- అన్యాంభతేబతేతిభేదె , యాన్య గోభోగోపేక్షిణీత్వంబుద్ధిమాంద్యానుశోచసీతిభావః॥ ౮౬॥ తదితి॥ కించ, తత్ ప్రసిద్ధం-అ స్మద్భిఃకృతేభ్యఃచాటుభ్యః ప్రియవాక్యేభ్యః జన్మయస్యతత్తజ్జన్మేత్యర్థః, చాటు గ్రహణంపూర్వోక్తరీత్యాచోదనాదీనామప్యుపలక్షణం, శర్మసుఖం , త్వయా- అప్రా ప్తవసంతోయయాతయా , వసంతానధిష్ఠితయేత్యర్థః . రసాలవన్యాసహకారశ్రే ణ్యా- మధునానువిద్ధ సౌభాగ్యభృంగసంగజన్యంరామణీయకమివ నైషధేనఅనేన అ నూఢతయాఅపరిణీతత్వేన - హేతునా, దురాపందుష్ప్రాపం. తస్మాత్తత్పరిగ్రహే యత్నఃకర్తవ్యయితిభావః॥ ౮౭॥ అథపునరస్యావశ్యపాణిగ్రాహ్యతాంజనయన్నాహ॥ తస్యై వేత్యాది॥ యద్వాతస్యనలస్యైవకరం హస్తం కింనయాస్యసి- యాస్యస్యేవ- కేన విధేఃమ నఃప్రవిశ్యదృష్టం, విధ్యాశయమస్మాభిరపిసంభావితమితిభావః, కుతఃతావదద్యాపి - అజాత పాణిగ్రహణాఽనూఢయేవ - కిం నస్యాదితిభావః- కించ - రూపంసౌందర్యం , స్వరూపం స్వభావః, శీలమితియావత్- తయోరతిశయః ప్రకర్షః తస్యాశ్రయశ్చాసి, యోగ్యగు ణాశ్రయత్వాచ్చతద్ఘటనమేవగమిష్యసీతిభావః॥ ౮౮॥ సత్యం, విధిసంకల్పస్తు దుర్జ్ఞేయఇ త్యతఆహ॥ నిశేతి॥ నిశానిశయా- షష్ఠ్యర్థేత్యాదనాన్నిశాయానిశాదేశః- శశాంకం శివ యాగౌర్యా, గిరీశంశివం, శ్రియాహరిం-చ- యోజయతఘటయతః, ప్రయాసఃప్రయత్నోవి,ప రస్పరం- యోగ్యసమాగమాయైవ యోగ్యసంఘట్టనాయైవ, స్వారసికఃస్వరసప్రవృత్తః ప్రతీతఃజ్ఞాతః- నిశాశశాంకాదిదృష్టాంతాద్విధిసంకల్పోఽపిసుజ్ఞానయితిభావః ॥ ౮౯॥ న లాన్యసంబంధస్త్వయోగ్యయిత్యాహ॥ వేలాతిగేతి॥ వేలామతిగచ్ఛంతీతివేలాతిగాః ని స్సీమాః, స్త్రీణామిమేస్త్రైణాః- స్త్రీపుంసాభ్యాంనఞ్స్నఞౌభవనాదితినఞ్ప్రత్య

మాలానవద్దీర్ఘభృశకర్దశేషః ॥౪౦॥ విధేర్వధూసృష్టిమపృచ్ఛమేవ తద్యానయు
గ్యో నలకేళియోగ్యామ్। త్వన్నామవర్ణా ఇవ కర్ణపీతా మయాస్య సంక్రీడతి చ
క్రచక్రే॥ ౪౧॥ అన్యేనపత్యా త్వయి యోజితాయాం విజ్ఞత్వకీర్త్యా గతజన్మనో
నః। ఆజన్మనాపవాదార్ణవముత్తరీతుం విధా విధాతుః కతమా తరిస్స్యాత్॥ ౪౨॥
ఆస్తాం తదప్రస్తుతచింతయాలం మయాసి తన్వి శ్రమితాతివేలం। సోఽహం తదా
గః పరిమార్ష్టుకామస్త్వదీప్సితం కిం విదధే విధేహి॥ ౪౩॥ ఇతీరయిత్వా విరరామ

యః - గుణాశ్రస్య శిల్ప్యాదయః - తయోర్వాప్తిః తస్య శేషః ప్రభావాహాధూతా, స్వయమితి శేషః॥ ౪౦॥ శే
లాబ్ధిజలబంధనే - కాలేసీమ్నిన, శేషీతు శేషబంధేజలమిత్యావిత్యభిధానం. నలాదితరే
యోగయోగ్యా యోగాపాదా. నాసి-తథాపి. వృద్ధ్వీయల్లిమాలా- భృశకర్దశశేషదా
గుణేషుకుశసూత్రిణ. వసుంధ్యృశ్యతే-వగుంభ్యతేస్మ గ్రథన ఇతి ధాతోః కర్మణి క్త - వ్యా
తిరేకేణోత్ప్రేక్షాలంకారః॥ ౪౦॥ విధిరితి॥ కించ-విధింబ్రహ్మాణం- నలస్య కేళేః క్రీడా
యాః యోగ్యానుహారం- వధూసృష్టిం స్త్రీశిల్పం-తస్యవిధేః యానస్యరథస్య యుగ్యో
గతో ధాతత్ర పరిచిత ఇత్యర్థః తద్వాహాతిరథయుగ ప్రాసంగమింయస్తృ త్యర్థః - అహ
మపృచ్ఛమేవదుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం మయా అస్యతద్యానస్య. చక్రే చక్రేరథాంగ
ప్రజే, సంక్రీడతీదూజతి సతి సమోకూజాత సమోకూజనయుతిన త్వన్నామతయాదాశేవాశ్వశేష
దం. తన్నామవర్ణాయువకర్ణేన పీతాశ్శృతాః ఆసీనకేనలంబింగాత్ కిం త్వాగమాదపి-
తోయమర్థ ఇత్యర్థః॥ ౪౧॥ అన్యేనేతి॥ కించ త్వయి- అన్యేన నలేతరేణపత్యా- యో
జితాయాం, విజ్ఞత్వకీర్త్యా గతజన్మనః. అవిజ్ఞత్వఖ్యాత్యా త్యక్తదాయకా ఇత్యర్థః విధా
తుర్వా, జనాపవాదార్ణవం- ఉత్తరీతుంనిస్తరితుం - స్వతోనకేవలోఽపీమః కథమవిధా
కః ప్రకారః- తరిస్తరణిః స్యాత్ నకాపీత్యర్థః అతోఽత్రైవగత్యా నలయోవ సంఘటనీయాః॥
౪౨॥ ఇత్థమాశాముత్పాద్య అసావ్యక్తివృత్తిపరిజ్ఞానాయ ప్రసంగాంతరేణవిగమయతి॥
ఆస్తామితి తత్పూర్వోక్తం, ఆస్తాం తిష్ఠతు - అప్రస్తుతచింతయాలం తయా సాధ్యం నాస్తీ
త్యర్థః. గమ్యమానసాధనక్రియాపేక్షయా కరణత్వాత్ తృతీయా అతఏవాహ-
కేవలంప్రతియమానక్రియాపేక్షయాకారకోత్పత్తిః కింతు గమ్యమానక్రియాపేక్షయాపి
తిస్మాసాదృశ్యతకారకః కిం తుహేతత్స్మృత్యాంగ-యమా అతివేలమత్యంతం శ్రమితాసి ఖేదితా
సి, శ్రమేర్ణ్యంతాత్కర్మణి క్తః, అహంతత్ శ్రమణరూపం- ఆగోపరాధం-పరిమార్ష్టు
కామః పరిహర్తుకామః తుంకామమనసోరపీతి మకారలోపః కింతదీప్సితం- విదధే, అహ
మేవిధ పూర్వయా పృచ్ఛిః కింవిధాస్యామి॥ ౪౩॥ యుతిరయిత్వా- రా
జపుత్ర్యాః క్షమాపణాయ ఉక్త్వా, జిజ్ఞాసు విరరామతూష్ణీం బభూవ- వ్యాఖ్యాతరిభోగ్య
దం ఇతిరహస్యం ప్రపదం- తథాపి- సంకేతకార్యజ్ఞాః గభీరేణగాధప్రాదేశ్యాదిషు హ్యా

త్రీ స రాజపుత్రీహృదయం బుభుత్సుః । హ్రదే గభీరే హృది చావగాఢే శంసంతి కార్యావతరం హి సంతః॥ ౪౬॥ కించిత్తిరశ్చీనవిలోలమౌళిర్విచింత్య వాచం మనసా ముహూర్తమ్। పతత్రిణం సా పృథివీంద్రపుత్రీ జగాదవక్త్రేణ తృణీకృతేందుః॥ ౪౭॥ ధిక్చాపలే వత్సిమవత్సలత్వం యత్ప్రేరణాదుత్తరలీభవంత్యా। సమీరసంగాదివ నీరభంగ్యా మయా తటస్థస్త్వముపద్రుతోऽసి॥ ౪౮॥ ఆదర్శతాం స్వచ్ఛతయా ప్రయాసి సతాం స తావత్ఖలు దర్శనీయః। ఆగః పురస్కుర్వతి సాగసం మాం యస్యాత్మనీదం ప్రతిబింబితం తే॥ ౪౯॥ అనార్యమప్యాచరితం కుమార్యా భవా

దగ్ధుంచ, అవగాఢే ప్రవిశ్య దృష్టే౽తి, కార్యస్య స్వాభిప్రాయస్యావతరం, అవతరణం ప్రస్తావంచ శంసంతి కథయంతి. అన్యథా౽నర్థస్స్యాదితి భావః, అవతరో వ్యాఖ్యాతః అర్థాంతరన్యాసః॥ ౪౬॥ కించిదితి॥ కించిత్తిరశ్చీనా స్వభావాదీషత్సాచీభూతా విలోలా ఆయాసాద్విలులితా మౌళిః కేశబంధో యస్యాస్సా॥ ని॥ మౌళయస్స యశాః కచా ఇత్యమరః. వక్త్రేణ తృణీకృతేందుః అధరీకృతచంద్రా - సా పృథివీంద్రపుత్రీ భైమీ- ముహూర్తమల్పకాలం, మనసా విచింత్య పర్యాలోచ్య - పతత్రిణం వాచం జగాద॥ ౪౭॥ ధిగితి॥ చాపలే చపలకర్మణి- యువాదిత్వాదణ్ ప్రత్యయః వత్స స్యభావే వత్సిమశిశుత్వం పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్ ప్రత్యయః, తేన నిమిత్తేన-వత్సలత్వం వాత్సల్యం- బాల్యప్రయుక్త చాపలాసక్తిమిత్యర్థః- తద్ధిక్-ధిగితః. యస్య చాపలవాత్సల్యస్య- ప్రేరణాదుత్తరలీభవంత్యాచపలాయమానయా, మయా-సమీరసంగాద్వాతాహతేః- ఉత్తరలీభవంత్యా నీరభంగ్యా జలవీచ్యేవ-తటస్థః ఉదాసీనః- కూలగతశ్చ త్వముపద్రుతో౽సి పీడితో౽సి, అతో౽నర్థహేతుత్వాద్బాల్యచాపలం హేయమితి భావః॥ ౪౮॥ ఆదర్శతామితి॥ స్వచ్ఛతయా నైర్మల్యగుణేన- అదృశ్యే౽పి పురోగతవస్తురూపదర్శకత్వాద్దర్పణతాం-ప్రయాసి. కుతః, యస్య తవ స్వచ్ఛస్య తే తవ సంబంధిని. సాగసం సాపరాధాం, మాం పురస్కుర్వతి పూజయతి అగ్రేకుర్వాణే చ అత్మని బుద్ధౌ స్వరూపే చ॥ ని॥ పురస్కృతః పూజితేరాత్యభియుక్తే౽గ్రతః కృతే॥ ఆత్మా యత్నో ధృతిర్బుద్ధిః స్వభావో బ్రహ్మవర్ష్మ చేతి చామరః- ఇదం మదీయం ఆగో౽పరాధః. ప్రతిబింబితం , మయా సితన్వి క్రమిణా విశేలమిత్యేవం రూపేణ ప్రతిఫలితం-మదీయమాగస్త్వయ్యారోపితవానసీత్యర్థః- పురో౽వస్థితధర్మ్యాణామాత్మని సంక్రమణాదాదర్శో౽సీతి భావః- తతః కిమిత్యత ఆహ. సతాం సాధూనాం తావత్ప్రథమం దర్శనీయః ఖలు, ఆదర్శస్యేతి తావన్మంగళ్యత్వాత్॥ శ్లో॥ రోచనం చందనం హేమ మృదంగం దర్పణం మణిః గురుమగ్నింతథా సూర్యం ప్రాతః పశ్యేత్సదాబుధ ఇతి శాస్త్రాదితి భావః॥ ౪౯॥ అనార్యమితి॥ హే హంస్య సాధో, భవాంశ్చ కుమార్యాః శిశోః- మమ సంబంధి. అనార్యమనుచితమ్, ఆచరితం త్వత్తే చపలాచరణం కుశ్శేషు- క్షామ్యతు సహతాం- హంసో౽పి, తిర్యగపీత్యర్థః- త్వమితిశేషః- భవాన్ దృశ్యమానం గాత్రం సతి మహ్య మధురమాయోగాత్, స్వ

స్మనుత్తే మ్యతు సౌమ్యభావాత్ । హంసోపి దేవాంశతయాసి వంద్యః శ్రీవత్సల క్ష్మేవ హి మత్స్యమూర్తిః ॥ ౫౮ ॥ మత్ప్రీతిమాధిత్ససి కాం త్వదీక్షా ముదం మదక్ష్ణోరపి యాతి శేషామ్ । నిజామృతైర్లోచనసేచనాద్వా పృథక్కిమిందుః సృజతి ప్రజానామ్ ॥ ౫౯ ॥ మనస్తు యం నోజ్ఝతి జాతు యాతు మనోరథః కంఠపథం కథం సః । కా నామ బాలా ద్విజరాజపాణిగ్రహాభిలాషం కథయేదలజ్జా ॥ ౬౦ ॥ వాచం తదీయాం పరిపీయ మృద్వీం మృద్వీకయా తుల్యరసాం స హంసః । తత్యాజ తోషం పరపుష్టఘోషే ఘృణాం చ వీణాక్వణితే వితేనే ॥ ౬౧ ॥ మందాక్షమందాక్షరముద్ర

హంశతయా- మత్స్యమూర్తిః శ్రీవత్సలక్ష్మా విష్ణురివ- వంద్యోసి ॥ ౫౮ ॥ అథ యదుక్తం త్వదీప్సితం కిం దదభిర్భిర్ధేహి- ఇతి తస్యోత్తరమాహ ॥ మత్ప్రీతిమితి ॥ హంస త్వం ప్రీతిం- కాం మదీప్సితమిత్యర్థః, ఆధిత్ససి ఆధాతుం కర్తుమిచ్ఛసి, ఆదధాతేస్సన్నంతాల్లట్ సిప్ యా ప్రీతిః- మదక్ష్ణోః- త్వదీక్షా ముదం త్వదీక్షణప్రీతిం- అతిశేతామతిలంఘతాం, తద్గతేన కిం త్సవాదనస్య [illegible] మేవ్సితమిత్యర్థః- తథాహి- ఇందుః ప్రజానాం నిజామృతైః- లోచనసేచనాత్ నేత్రాభిషేచనాత్- పృథగన్యత్- పృథగ్వినానేత్యాదినా పంచమీ, కిం వా సృజతి లోచనసేచనాదన్యత్ కిమపి న కరోతీత్యర్థః దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౫౯ ॥ అథ సర్వథా మనోరథః- కథనీయ ఇత్యభిప్రేత్య తస్యాశక్యతామాహ ॥ మనస్త్వితి ॥ మనో మత్ప్రాణకాంత్యయం మనోరథం జాతు కదాచిదపి నోజ్ఝతి న జహాతి- స మనోరథః, కంఠపథం వాగ్విషయం- ఉపకంఠదేశం చ- కథం యాతు- సంభావనాయాం లోట్, యాతు సంభావనాపి నాస్తీత్యర్థః, కేనాపి ప్రతిబధ్యస్య కథం స్యాత్కథమపి కేసం [illegible] భావః- కుతః; అభిజ్ఞాపి వివేకినీ కా బాలా స్త్రీ ద్విజరాజస్య చంద్రస్య పాణినా గ్రహణాభిలాషం [illegible] కథయేత్- తథా, హే ద్విజపక్షిరాజ పాణిగ్రహాభిలాషం పాణిగ్రహణమిచ్ఛామి ఇతి వక్తవ్యం, తదాచ సులభప్రాప్తి ద్విజరాజపాణిగ్రహణకల్పా పరిహాసాస్పదీభూతా కథం లజ్జావత్యా వక్తుం శక్యత ఇత్యర్థః ॥ ౬౦ ॥ వాచమితి ॥ స హంసః- మృద్వీకయా ద్రాక్షయా ॥ మృద్వీకా గోస్తనీ ద్రాక్షేత్యమరః తుల్యరసాం సమాస్వాదాం- మధురామిత్యర్థః. మృద్వీం మధురాక్షరాం, తదీయాం వాచం- పరిపీయ ఆకర్ణ్య పరపుష్టఘోషే కోకిలకూజితే, తోషం ప్రీతిం, తత్యాజ- వీణాక్వణితే చ- ఘృణాం జుగుప్సాం వితేనే ॥ ఘృణా జుగుప్సా కృపయోరిత్యమరః ॥ ౬౧ ॥ మందాక్షేతి ॥ తస్యాం త్రపాయాం మందాక్షం హ్రియా- మందాక్షరాణి ఉద్ఘాటితాని- యస్యామ్ అక్షర ముద్రా, ద్విజరాజపాణిగ్రహాద్యక్షరన్యాసో యస్యాం- తత్ర ధార్ష్ట్యాత్- సమాకుంచితవాచి నిగమితవచనాయాం సత్యాం, అయం హంసః తచ్చంసితే భృశమభాషిష్ట- కిం వదన్ కించిత్ సంశయాదభిస్పందితానస్సన్, స్పృహిస్పృహిత్యాదిసూత్రేణ గ్రహణేపి సంభావనాభిలాషం ప్రత్యయః, ముఖారభ్యో జనముఖకమలం- గిరా యుయోజ వాగ్మీ నిగమనామా చేత్యర్థః ॥

...స్తోత్రస్యాంశసమాకుంచిత వాచి హంసః! తచ్ఛంసితే కించన సంశయాలు
ర్గిరా ముఖాంభోజమయం యుయోజ॥౨౨॥ కరేణ వాంఛేవ విధుం విధర్తుం య
మిత్థమాత్థాదరిణీ తమర్థమ్ పాతుం శ్రుతిభ్యామపి నాదికుర్వే వర్ణం శ్రుతేర్వర్ణ ఇ
వాంతిమః కిం॥౨౩॥ అర్థాప్యతే వా కిమియద్భవత్యా చిత్తైకపద్యామపి వర్తతే
యః। యదంధకారః కిల చేతసోఽపి జిహ్మేతరైర్బ్రహ్మ తదప్యవాప్యమ్॥౨౪॥
ఈశాణిమైశ్వర్య వర్తమధ్యే లోకేశలోకేశలోకమధ్యే। తిర్యంచమప్యంచ

౨౨॥ కరేణేతి॥ హే భైమి, కరేణ విధుం చంద్రం. విధర్తుం గృహీతుం వాంఛేవ తత్తుల్యం యమర్థం- ఇత్థం ద్విజరాజపాణిగ్రహేచ్ఛాద్యుక్తప్రకారేణ- ఆదరిణీ ఆదరవతీ సతీ, ఆత్థ బ్రవీషి- బ్రువః పంచానామిత్యాదినా సిపస్థాదేశః- బ్రువ ఆహాదేశః; ఆహస్థ ఇతి హకారః- తమర్థం- అంతిమః వర్ణః శబ్దః, అంత్యాక్షరమివ [illegible] స్వరితత్వయాః శ్రుతేర్వర్ణస్య ఆదరమివ- శ్రుతిభ్యాం శ్రోత్రాభ్యాం- పాతుమపి శ్రోతుమపీత్యర్థః, నాదికుర్వే కిం నాధికార్యస్మి కిం- [illegible] త్వం [illegible] రాత్పర్యమ్॥ ౨౩॥ నను కిమర్థమిత్యం పదమలభ్యం భవత్యా వక్తుం బ్రహ్మమిత్యాశంక్యాహ॥ అర్థాప్యత ఇతి॥ హే భైమి- భవత్యా కిం వా- యయా జీవతావద్గ్రాహితం . అర్థాప్యతే. కిమర్థం చ యమర్థో ద్విజరాజపాణిగ్రహణ వదతిదులభ్యేత్యాయత ఇత్యర్థః, అథ [illegible] దావత్తమిత్యర్థేఽపి చ అర్థ దదాతీత్యాహ- వృత్తన్య ఇత్యాప్రుగాగమః, కుతస్త్రథా [illegible] ఇత్యాహ. యోఽర్థః- యేన పాదేనాప్యాయ్యేకపదీ [illegible] పాదసంచార యోగ్యమార్గః॥ తి॥ వత్మైకపదీత్యమరః, కుంభపదాదిషు చేతి నిపాతనాత్సాధుః చిత్తైకపద్యాం మనోమార్గేఽపి వర్తతే. చక్షురాద్యవిషయత్వేఽపీత్యపిశబ్దార్థః. నకథం దులభ ఇతి భావః. తథాహి, యత్త్రయస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే. చేతసోఽప్యంధకారః అప్రతిబంధః కిల- తదప్యుపనిషత్సిద్ధం- జిహ్మేతరైరకుటిలైః, కుశలధీభిరితియావత్ - అవాప్యంను ప్రాప్యం- అమినసోగమ్యం బ్రహ్మాపి శక్తైర్లభ్యతే- కిముత మనోగతోఽర్థ ఇత్యర్థః- అత ఏవార్థాపత్త్యలంకారః॥ ౨౪॥ అథ మయి [illegible] దిత్వాశంక్య యావత్తు సంకోచ ప్రచ్ఛన్నశంకతివ్యమితి త్రయోదశాహ॥ ఈశేత్యాది॥ ఈశస్య- యదణిమైశ్వర్యం - తస్య వివర్తేరూపాంతర . మధ్యేయస్యాస్సా తథోక్తా- ప్రాకృతోదరత్యర్థః, లోకేశలోకేశయ ఇతి లోకేశలోకేశయాః- బ్రహ్మలోకవాసినః, అధికరణే శేతయిత్యచ్ ప్రత్యయః, శయానాం సర్వకాలాదిత్యలుక్ తేషాం లోకానాం జనానాం మధ్య అత్యంమూఢం తిర్యంచం పశుం [illegible] తస్యావస్థానస్యేయత్తా . సత్యవాది [illegible] ఉపజ్ఞాజ్ఞాన మాద్యం స్యాదిత్యమరః, అతోఽప్యసనగరాన్యుత్పత్యే ప్రత్యయః- [illegible] తత్త్వం, తృతీయార్థా [illegible] ఉపజ్ఞోపక్రమంతదాద్యాచిఖ్యాసాయామితి నపుంసకత్వం నను

వృషా న భిజ్ఞరసజ్ఞతోపజ్ఞసమజ్ఞవిజ్ఞమ్॥ ౫౧॥ మధ్యేశ్రుతీనాం ప్రతివేశినీనాం
సరస్వతీవాసవతీముఖేన। హ్రియైవ తాభ్యశ్చలతీయమర్ధాపథాన్న సంసర్గగు
ణేనబద్ధా॥ ౫౨॥ పర్యంకతాపన్నసరస్వదంకాం లంకాపురీమప్యభిలాషిచిత్తం
కుత్రాపిచేద్వస్తునితే ప్రయాతి తదప్యవేహి స్వశయేశయాలుః॥ ౫౩॥ ఇతీరితా ప
త్రరథేన తేన హ్రీణా చ హృష్టా చ బభాణ భైమీ। చేతో నలం కామయతే మదీయం
నాన్యత్ర కుత్రాపి చ సాభిలాషమ్॥ ౫౪॥ విచింత్య బాలాజనశీలశైలం లజ్జానదీమ
జ్జదనంగనాగమ్। ఆచష్ట విస్పష్టమభాషమాణామేనాం స చక్రాంగపతంగశక్రః॥

సాధారణం సత్రైస్స్నా స్వరావ్యజ్ఞాయా ... ఖ్యాకేయాః పూర్వవదత్ర ప్రత్యయాః. తదుప
జ్ఞం తథాత్వేనాదౌ జ్ఞాతా సమజ్ఞా యేన తం తథోక్తం. తం సత్యవాదినం. అచలితత్వగుణః అ
చలత్వగత్వస్థత్వాత్ జ్ఞానార్థత్వమ్ ౫౧॥ మధ్యఇతి కేంచ ప్రతివేశినాం ప్రతివేశ్యానాం. శ్రుతీ
నాం. బ్రహ్మముఖస్థానాం మధ్యే. వాసవతీవసంతీ. యయాం. సోస్మాకం-ముఖే సరస్వ
తీతాం- సంసర్గ ఏవ గుణః శ్లాఘ్యధర్మః తంతుశ్చ తేన- బద్ధా సతీ, తాభ్యశ్రుతిభ్యః హ్రి
యేవ భీత్యేవ త్వేతి. అర్ధాపథాత్సత్యమార్గాత్, నచలతి. సంసర్గదాదోష గుణాభా
వంతీతిభావః॥ సత్యేత్వద్వాజసాద్వయమిత్యమరః॥ ౫౨॥ తతః సిమతఆహ॥ పర్యంకతే
తి॥ కుత్రాపివస్తుని. ద్వీపాంతరస్థేపీతిభావః- అభిలాషి సాభిలాషం. తేతవ, చిత్తం కర్తృ
పర్యంకతామవస్థితాత్వరితఆపన్నః సరస్వాన్ సాగరః అంకః చిహ్నంయస్యాస్తాం మతిదు
గర్మామిత్యర్థః, సాలంకాపురీమపి, ప్రయాతిచేత్, తదపిమగర్వస్థమపివస్తు, స్వశయే
స్వహస్తే- శయాలుస్థితం. అవేహి, శయాలుర్జ్ఞ ... స్సని॥ పిర్యంస్థామపి పర్యంక ఇ
తి నైఘంటుకః॥ ౫౩॥ ఇతీతి॥ తేన పత్రరథేన పతీనాం హంసేన- ఇతీత్థం. ఈరితా ఉక్తా భైమీ
హ్రీణా స్వయమేవ స్వాభిమతకథనసంకోచాల్లజ్జితా చ - నుకవిదేశాద్యభినావ కల్యాన్నిష్టాన
త్వాత్, హృష్టా సంతుష్టాధాస్మృదితా చ సతీ- బభాణ. కిమితి- మదీయం చేతో నలం కామయ
తే ఇతి, అయతేలంట్, అన్యత్ర కుత్రాపివస్తుని- సాభిలాషంన- అతోవ త్వ తం ప్రైస్స
హ్యేత్ లం కామయతేకేంతు నలం రాజానం కామయత ఇ శ్లేషభంగ్యా బభాణేత్యర్థః॥
౫౪॥ విచింత్యేతి॥ విస్పష్టమభాషమాణాం శ్లేషోక్త్యా తాత్పర్యం గ్రంథావమానామిత్యర్థః
యేనాం దమయంతీం సచక్రాంగపతంగశక్రః హంసపతిశ్రేష్ఠః, బాలాజనస్యముగ్ధాంగన
జనస్యశీలం స్వభావశ్శైలం లజ్జాయామేవనద్యాం మజ్జన్ననంగ ఏవ నాగోగజో యస్య
తం చింత్య విచార్య ఆచష్ట తస్యాః జ్ఞాపితవచనమన్మథత్వాత్ ధృష్టా ... జ్ఞాపితవతీ సాధర్మ్యం వాచ
మూవాచేత్యర్థః॥ ౫౫॥ స్వపేదేతి॥ శ్లేషకవేః శ్లేషభంగ్యా కవయిత్వాత్ ... శిష్టశబ్దప్ర
యోక్త్రా ... ఇత్యర్థః- కవిర్వర్ణనే ఇతి ధాతోః ఔణాదిక ఇ కార ప్రత్యయః, భవతాస్త్వ
సంబంధిన్యాః వేణికతాన్యా, పాణిగ్రహణ- పాణిపీడనస్య- ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి షష్ఠీ తా

౧౯ ॥ నృపేణ పాణిగ్రహణే స్పృహేతి నలం మనః కామయతే మమేతి. అశ్లేషి న శ్లేషకవేర్భవత్యా శ్లోకద్వయార్థస్సుధియా మయా కిం ॥ ౨౦ ॥ త్వచ్చేతసః స్థైర్యవిపర్యయంతు సంభావ్య భావ్యస్మి తదజ్ఞ ఏవ లక్ష్యే హి బాలాహృది లోలశీలే దరాపరాద్ధేషురపి స్మరస్స్యాత్ ॥ ౨౧ ॥ మహీమహేంద్రః ఖలు నైషధేందుస్తద్బోధనీయః కథమిత్థమేవ ప్రయోజనం సంశయకం మహీభృత్ పృథగ్జనేనేవ సమర్థ్యతేన ॥ ౨౨ ॥ పితుర్నియోగేన నిజేచ్ఛయా వా యయావనన్యం యది వా వృణీషే త్వదర్థమర్థిత్వకృతిః ప్రతీతిః కీదృగ్భవిత్రీ నిషధేశ్వరస్య ॥ ౨౩ ॥ త్వయాపి కిం శంకితవిప్ర

యావ్యక్తాః కమణీచేతి నిషేధపిశేషేవక్షిసమాసః- తత్ర స్పృహేతి- మనుమనో నలం కామయత ఇతిచ- ఏవంరూపః శ్లోకద్వయార్థః ద్విజా జపాణిగ్రహాః- చేతో నలం కామయత ఇత్యేతచ్ఛ్లోకద్వయార్థః సుధియా విదుషా మయా, న శ్లేషికి నా గ్రాహి కిం గృహీతయే ఇత్యర్థః ॥ ౨౦ ॥ తర్హి కిమర్థం అంకరేణ వాంఛేవేత్యాదికమజ్ఞవదుక్తమిత్యత ఆహ ॥ త్వచ్చేతసయితి ॥ కింతు త్వచ్చేతసః స్థైర్యవిపర్యయానుస్థిరత్వం- సంభావ్యాశంక్య తదజ్ఞః తస్య శ్లోకద్వయార్థస్య అజ్ఞానభిజ్ఞః భావీభవిష్యత్ భవితవ్యతిగమ్యాదయయితి సాధుః। అస్మీత్యస్మచ్ఛబ్దార్థప్రయోగ ఇతి తదర్థ వృత్తమిత్యర్థః ధాతుసంబంధే ప్రత్యయా ఇతి భవిష్యత్తాయా గుణత్వాద్వర్తమాన తానుకార్థః - న స్త్రీవమనుజ్ఞాయాం మయికుత ఇ యం శంకేత్యాశంక్య స్త్రీణాం చిత్తచాంచల్యసంభవాదిత్యాహ , లక్ష్యయితి లోలశీలే చం చలస్వభావే, బాలాయాః హృది చిత్తయేవ. లక్ష్యే, స్మరోపి దరాద్ధేషుః యీషచ్ఛ్యు తసాయకస్స్యాత్. కుశలోపి ధన్వీ వలలక్ష్యాత్ కదాచిదపరాధ్యతీతి భావః ॥ న ॥ అపరాద్ధస్పృషత్కోపాలక్ష్యాద్యశ్చ్యుతసాయక యిత్యమరః - అర్థాంతరన్యాసో లంకారః ॥ ౨౧ ॥ మహీతి ॥ కించ, నైషధః ఇందురితి నైషధేందుః నలచంద్రః, మహీమహేంద్రో భూదేవేంద్రః ఖలుత త్తస్మాత్- సనలః పృథగ్జనేన ప్రాకృతజనేనేవ మర్త్యేన మూర్ఖేనేవ విదుషా యి భృక్ సంశయకం ప్రశంసం దేహానుస్థితం ప్రయోజనం ఇతమేవ సాధిత్వా రేణ న- కథం బోధనీయః జ్ఞాపనీయః - అనర్హ యిత్యర్థః . గతిబుద్ధీత్యాదినా అణికర్తుః కర్మత్వం గ్యంతే కర్మణి శ్చ మణయిత్యభిహితత్వంచ ॥ ౨౨ ॥ అథాత్ర మేవ బోధనీయో నవక్తవ్య మిత్యాహ ॥ పితురితి ॥ పితుర్నియోగేన ఆజ్ఞయా నిజేచ్ఛయా స్వేచ్ఛయా వా అన్యం నలాదన్యం యువానం యది వా వృణీషే తదా నిషధేశ్వరస్య నలస్య మయి నవయే, త్వదర్థం త్వద్భ్యం చతుర్థీ తాదర్థ్యే ఇత్యాదినా చతుర్థీ సమాసః అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలింగ తా చ వక్తవ్యా; తదృగ్భాతథా- అర్థిత్వకృతిః అర్థిత్వభజనం తత్ప్రతీతిః విశ్వాసః నకీదృక్స్యాత్. నశ్యేదిత్యర్థః తస్మాదశంకితం వాచ్యమితి భావః ॥ ౨౩ ॥ అథ తథా వక్తుం నశక్యతేతి హితతో న్యత్ర చేత్స్తితం కరిష్యే ప్రతిజ్ఞాం భంగి పరిహారాయేత్యాహ ॥ త్వయేతి ॥

యేస్మిన్సుధీక్రీమేహంవిష యేవిధాతుమ్ఇతఃపృథక్ ప్రార్థయసేతుయద్యతుల్యే తదుర్వీపతిపుత్రిసర్వమ్॥ ౨౪॥ తవః ప్రవిష్టా ఇవ తద్గిరస్తా విధూయ వైమత్యధుతేన మూర్ధ్నా ఊచే హియా విశ్లథితానురోధా పునర్ధ్రువం పురుహూతపుత్రీ॥ ౨౫ మదన్యదానం ప్రతికల్పనాయాం వేదస్స్వదీయే హృది తావదేషా నిశోపి సోమేతరకాంతశంకామోంకారమగ్రేసరమస్యకుర్యాః ॥ ౨౬॥ సరోజినీమానసరాగవృత్తేరనర్హసంపర్క మతర్కయిత్వా మదన్యపాణిగ్రహశంకితే యమహో మహీయస్తవసాహసిక్యమ్ ౨౭॥ సాధుత్వయాతర్కితమేకమేవ స్వేనానలం యు

హేఉర్వీపతిపుత్రి త్వమిత్వయా అపి కింవిధాతుంకింకర్తుం. శంకితవిరోధియే సంభావితవిపర్యయే అస్మిన్విషయే తావత్పాణిగ్రహణసంఘటనకార్యే - అహంమధురోధయేనియోజ్యేనని యోజ్య ఇత్యర్థః కరోత్యేతత్కర్మణి లట్ - కింతు ఇతః పృథక్ అస్మాదన్యత్ - యద్యత్ - ప్రార్థయసే తత్సర్వంకుర్యాం. కరిష్యామీత్యర్థః- హామీ భ్యేలట్ , కృతప్రియమిత్యర్థః- ౨౩॥ శ్రవయితి॥ ధరిత్రీపురుహూతపుత్రీ భూమీంద్రసుతా దైమీ . తవః ప్రవిష్టాః కర్ణౌ ప్రవిష్టా ఇవ - నతుసమ్యక్ప్రవిష్టాః- తద్గిరహంసవాచః వైమత్యేన అసమ్మత్యా ధుతేన కంపితేన మూర్ధ్నా, విధూయ ప్రతిషిధ్య- హ్రియాలజ్జయా- విశ్లథితానురోధా శిథిలితానువృత్తిః- త్యక్తలజ్జా సతీ, పునరప్యూచేఉవాచ॥ ౨౪॥ మదితి॥ మదన్యస్మై దానం ప్రతిజ్ఞానముద్దిశ్య, యాకల్పనా తస్మిన్యోగే చేత్యాదిశ్లోకోక్తప్రకారః, యేషాకల్పనా త్వదీయే హృది- వేదస్తావత్ సత్యత్వేత్యర్థః- నిశః నిశాయా అపి, పద్మిన్యాదినాం శాయా- నిశా- సోమాశ్చంద్రాదితరకాంత శంకాంపురుషాంతరకల్పనామివ, ఓంకారం ప్రణవం అస్యవేదస్య, అగ్రేసరమాద్యం. కుర్యాః, సర్వస్యాపి వేదస్య ప్రణవపూర్వకత్వాదితిభావః, యథా నిశాయామాః నిశాకరేతరపరిగ్రహానశంకితవ్యః తథా మమాపి నళేతరపరిగ్రహ ఇత్యర్థః, రూపకాలంకారః॥ ౨౫॥ సరోజితి॥ సరోజిన్యాః పద్మిన్యాః మానసరాగవృత్తేః మనోనురాగస్థితేః. అభ్యంతరారుణ్యప్రవృత్తేశ్చ. అనర్హసంసర్గమయోగ్యేతరకాంతసంక్రాంతిం అతర్కయిత్వా అనూహిత్వా- తవ. ఇయం మమాన్యస్యనళేతరస్యపాణిగ్రహం శంకితయితన్నికే. తస్యభావస్తత్తా- మహీయః మహత్తరం- సాహసిక్యంసాహసిక్యంసాహసికత్వ- అహో అసంభావితార్థసంభావనాదాశ్చర్యం ॥ ౨౬॥ సాధ్వితి॥ కించ- స్వేన స్వేచ్ఛయా- అనలం నలాదన్యమస్మిం చసంశ్రియామ్యప్రాప్స్యమితియత్ త్వయాతర్కితమూహితం- తదేకమేవ సాధ్వతర్కి. కేతు అముంనాన లేనచనా - తదలాభ ఇత్యర్థః స్వాత్మని ప్రవహణం స్వాత్మనం హంసితుం- కదయిత్వాదికరణత్వవివక్షాయాం సప్తమీ॥. శ్లో. అకేకతన్త్రీయ క్తన్యవిత్వేన సాపేక్షత్వాణః సర్వదా సర్వథాధానా త్వదీశోక్తం చిద్వినత్యేతి ఇతిప్రదనత్, అనలం సంశ్రయిష్య ఇత్యనుషంగః. నృపతౌ నళే విషయే. త్వాం

త్రికాలసంశ్రయిష్యే విధివాముదాస్వాత్మనీతు ప్రహర్తుం మృషాగిరం త్వాం నృప
తో న కర్తుమ్॥ ౭౮॥ మద్విప్రలభ్యం పునరాహ యస్త్వాం తర్కస్సకేంతత్ఫలాల చి
మూకః। అశక్యశంకవ్యభిచారహేతుర్వాణీ న వేదా యది సంతు కే తు॥ ౭౯॥ అ
నైషధాయైవ జుహోతి కిం మాం తాతః కృశానౌ న శరీరశేషామ్। ఈష్టే తనూజ
న్మతనోస్స నూనం మత్ప్రాణనాథస్తు నలస్తథైవ॥ ౮౦॥ తదేకదాసత్వపదాదుద
గ్రే మదీప్సితే సాధువిధిత్సుతా తే। అహేలినా కిం నళినీ విధత్తే సుధాకరేణాపి సు
ధాకరేణ॥ ౮౧॥ తదేకలుబ్ధే హృది మేఽస్తి లబ్ధుం చింతా న చింతామణిమప్యనర్ఘ్యమ్

మృషాగిరం అసత్యవాచం- కర్తుం- న, నళ ఏవ మే శరణమన్యథా మరణమేవ శరణమితి
భావః॥ ౭౮॥ మదితి॥ కిం చ. యస్తర్కః తోషాః త్వాం మద్విప్రలభ్యం మయా విప్రలంభనీ
యం, పౌరాణపథాదితి యత్ప్రత్యయః ఆహ బోధయతీత్యర్థః. స తర్కః తస్య విప్రలంభ
స్య, ఫలశాలి ప్రయోజనాభిధానే. మూకోశక్తః కిం, అతో మయ్యసత్యవాదిత్వశంకా న
కార్యేత్యర్థః. కథమేతావతా సత్యవాక్త్వనిశ్చయ ఇత్యత ఆహ॥ అశక్యేతి॥ అశక్యాశంకా
యస్యాసో అశక్యశంకః శంకితుమశక్యః వ్యభిచారహేతుః విపరీతార్థాలక్షణో యస్యాస్సా వా
ణీ- న వేదా యది న ప్రమాణం చేత్ తర్హి కే తు కే వా. వేదాస్సంతు, న కేపీత్యర్థః. సం
భావనాయాం లోట్- వేదవాచామసత్యత్వే మద్వాచామప్యసత్యత్వం, నాన్యథేతి భావః
౭౯। ఏవం నిజేచ్ఛయా నళాన్యవరణశంకాం నిరస్య పితురాజ్ఞయాపి తాం నిరస్యతి ॥ అ
నైషధాయేతి॥ తాతో మజ్జనకః ॥ వి ॥ తాతస్తు జనకః పితేత్యమరః మాం అనైషధా
య నళాదన్యస్మా ఏవ, జుహోతి దదాతి కిం తత్ర కారణః తదా శరీరశేషాం మృతాం తత్ర
కృశానౌ అగ్నౌ జుహోతి కిం న తు జీవంతీం నాన్యస్మై దద్యాత్ర జుహోతీత్యర్థః, తదంగీకర్త
వ్యమేవేతి భావః. కుతః స జనకః, తనూజన్మతనోః ఆత్మజశరీరస్య- ఈష్టే స్వామీ భవతీత్య
ర్థః, అధిగర్థదయేశాం కర్మణి ఇతి కర్మణి శేషే షష్ఠీ- ఇతి భావః శరీరస్య పితృస్వామికత్వే
పీత్యర్థః. మత్ప్రాణనాథస్తు నల ఏవ ప్రాణానామతిజ్ఞత్వాదితి భావః, అతో మ
య్యవిశ్వాసం మా కుర్విత్యర్థః॥ ౮౦॥ ఫలితమాహ॥ తదేకేతి॥ తస్య నలస్యైకస్సైవ దా
సీత్వం తదేవ పదమధికారః. తస్మాదుదగ్రే అధికే మదీప్సితే మత్సత్త్వరూపే విషయే. తేతవ,
విధిత్సుతా విధికీర్షుతైవ, సాధు సాధ్వీ. అవికారేణ మన్మనోరథపూరణమేవ శ్రేయ ఇత్యు
క్త్యర్థః, సాధ్వీతి సామాన్యే నపుంసకత్వం, శక్యం శ్వమాంసేనాపి క్షున్నివర్త
యితుమితి భాష్యకారవచనాత్ నను కేమత్రాభిన్నపేశేన గుణవస్త్వంతరయువాంతరకార్యో
ద్యుక్తత్రాహ॥ అహేళినేతి॥ నళినీ సుధాకరేణ అమృతనిధినాపి. అహేలినా అనార్క్యే
ణ సుధాకరేణ చంద్రేణ- కిం విదధ్యాత్, కిం తేనేతి స్యాదితి భావః- తద్వన్మమాపి యువాంతరే
ణేతి భావః, దృష్టాంతాలంకారః॥ ౮౧॥ తదితి॥ కించ- తస్మిన్నళ ఏవ ఏకస్మిన్ లుబ్ధే లోలు

విచిత్రమత్రైకశ్శకలత్రిలోకీ సారో నిధిః పద్మముఖస్స ఏవ ॥ ౨౨ ॥ శ్రుతస్స దృష్టశ్చ
హరిత్సు మోహాద్ధ్యాతశ్చ నీరన్ధ్రితబుద్ధిధారం । మమాద్య తత్ప్రాప్తిరసువ్య
యో వా హస్తే స్థితస్తద్ద్వయమేవ శేషః ॥ ౨౩ ॥ సంచీయతామాశ్రితపాలనో
త్థం మత్ప్రాప్తిహేతోర్నిజ పుణ్యమ్ । నివార్యతామార్య వృథా విశంకా భ
ద్రేపి ముద్రేయమమేభ్యశంకా ॥ ౨౪ ॥ అలం విలంఘ్య ప్రియయా జ్ఞయా చ్యాంక్య
త్వాపి వామ్యం వినయం విధేయో యత్ పథా వా శ్రవతాం పదో ద్ధాస్థలిం స్థలిత్వా స్త

టీ- మేహృది. అఘటం ఘటయితుం. బుద్ధిం రాదిచారో నాస్తి- తథా విచిత్రం తదిదం
యేవి - మమ సకలత్రిలోకీ సారః త్రైలోక్యశ్రేష్ఠః పద్మముఖః పద్మాననః, సనలయేవ
త్రైలోక్యసారః పద్మముఖో నిధిః. నలాదన్యత్ర మనసో వృత్తిర్నాస్తి ఇతి
భావః ॥ ౨౨ ॥ శ్రుతస్సేతి ॥ కిం బహునా, సనలః- శ్రుతిః మాతద్వ్యాప దిగాద
రాదిముఖాదాకర్ణితః, మోహాత్ భ్రాన్తివశాత్- హరిత్సు దిక్షు - దృష్టః సాక్షాత్ ప్ర
త్యక్షతయా నీరంధ్రితబుద్ధిధారం నిరంతరీకృత తదేకవిషయబుద్ధిప్రవాహం యథాతథా. ధ్యా
తః ధ్యానవిషయీకృతశ్చ- మమ- తత్ప్రాప్తిః- నలప్రాప్తిః-అసువ్యయః ప్రాణత్యాగో వా ద్వ
యమేవ. ద్వయోరన్యతరమేవేత్యర్థః. శేషః కార్యశేషః- సద- తవ హస్తే, హస్తే ద్వా
యత్త స్థితేత్యర్థః, తత్ర తదాయత్త ప్రాణాయాం మమ నవనిధి సంపన్నస్య- బహ్వసా
యుఃఖోచ్ఛలతయో మోక్షో గుర్వాయత్త యేతి తద్వ్యర్థాంతర ప్రతీతిరివ్యర్థాని రేవాలి ధా
యాః ప్రత్యుతాశా నాయుక్త్రా దాదిత సంక్షేపః । ౨౩ ॥ సంచీయతామితి ॥ హే హంస- ఆశ్రిత
పాలనోత్థం ప్రతిజ్ఞాతార్థనిర్వాహోత్పన్నం ॥ నిజ అంగీకృతశ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థ
రః- మత్ప్రాప్తి హేతోః మత్ప్రాపణం దానం- తజ్జ- పుణ్యం సుకృతం- సంచీయతాం సంగృహ్య
తాం హే ఆర్య వృథా విశంకా సంశయః నివార్యతాం త్యజ్యతాం, అయమర్థః, భద్రేపి పుణ్యే
కృపుణ్యమాపే శ్రేయస్యపి విఘ్నయే- భృశం శంకేయం ముద్రా నాస్తీత్యర్థః శ్రేయసి
వ్యమిత్యర్థః ॥ ౨౪ ॥ అలమితి ॥ హే ప్రియయా కరవిలంఘ్య శేషవిజ్ఞ- ఉభయత్రయుగపదప్రా
ప్తి వాక్ప్రత్యయః- యాచ్ఞాం ప్రార్థనాం విలంఘ్యాలం- యాచ్ఞాభంగోన కార్యః ఇత్యర్థః
విధేయో విధిత్సితః- వినయం వామ్యం వక్రత్వం కృత్వాపి వ్యర్థం తస్య కార్యమిత్యర్థః. అతీవ యు
క్తోత్త కారీ ॥ నః వచ శేషస్థితః ఆశ్రిత విషయో గురుః- తస్యబావిస్తత్వా, స్వైనపదం పదం తేన తస
త్తాత్ అస్తఖలోక్తిక్షేలాత్ అస్త్రా నిరస్తా, ఖలోక్తిక్షేలామిథ్యాలాపవిశేషేయేన తస్మాత్-
యతః పథాత్ స్థలిత్వాన. త్యాజ్యఖలు- స్థలితవ్యమిత్యర్థః. అన్యథాయశోహానిః స్యాదితి
భావః ॥ ౨౫ ॥ విషధరాణాం కాలం కాంరి జిహ్వా నాను- యేఖలిర్వత్యమరః- అలంఖలోక్తిః ప్రతిషేధ
యోః తత్త్వతోధయత్రాపి క్త్వాప్రత్యయః- యుగాద హాదా దోఖలాదేదను ఇతి నిషేధస్యా
ర్థేక ఖాదిప్రాయముత్త్వాన్నదథనస్యఖలు బ్రహ్మణ ర్థేఖాత్వాస్యం స్త్రాదువపశా లయో

ఘలోక్తిభేదాత్. ౮౫॥ స్వజీవమప్యర్థిమతేదదభ్యస్తవత్ప్రియాసేద్భృశబద్ధముష్టేః। మహ్యాంమదీయాన్యదసూనపిత్వం స్వధర్మః కరాద్భ్రశ్యతికీర్తిధారా॥ ౮౬॥ దత్వాత్మజీవం త్వయిజీవదేపితుభ్యామిజీవాధికదేతుకేన। విధేహితన్మాం స్వకృతేప్యశోద్ధమముద్ర దారిద్ర్యసముద్రమగ్నాం॥ ౮౭॥ క్రీణీష్వమజ్జీవితమేవపణ్యమన్యన్నచేదస్తుతదస్తుపుణ్యం। జీవేశదాతర్యదితేనతావత్తుం యశోభిస్తావత్ప్రభవామిగాతుమ్॥ ౮౮॥ వరాటికోపక్రియయాపిలభ్యాన్నభ్యాక్షకృతజ్ఞానకవాదియంతే। ప్రాప్తైవపక్షైస్స్వం పుణ్యంతఃక్రీణంతితానేవతుహంతసంతః॥ ౮౯॥ సభోభ్య

గౌన దూష్యత్యయిత్యనుసంధేయం॥ ౮౫॥ స్వేతి॥ హేహంస- ఈదృశకష్టలుబ్ధస్యతవ- ఆశాదానామదేశ్రిత్తైః, స్వజీవందదద్భ్యః స్వప్రాణవ్యయేనాపిపరప్రాణత్రాణంకుర్వద్భ్యః జీమూతవాహనాదిభ్య ఇత్యర్థః జీవంజీమూతవాహనఇతిప్రసిద్ధిః- ప్రపానేతితా కుత్రపాయాః మనః ప్రత్యాస్తిరూపత్వాత్తదపేక్షయా తేషా మపాదానత్వాత్పం చమియమ్యస్మాత్, మదీయానేవ- అసూన్ ప్రాణాన్ మహ్యాం మదీత్వోన్యస్తనకీర్త్యాధారాత ద్ధృస్తఃధనాః. కరాధస్తాత్ భ్రశ్యతిపతత్తత్వాహరణమితిభావః॥ ౮౬॥ దత్వేతి॥కించ- జీవదేవప్రాణప్రదేత్వయివిషయే ఆత్మజీవంమత్ప్రాణం దత్వాపితుభ్యామి- అన్నణ్యంగమిష్యామీత్యర్థః- కింతుజీవాదధికఃప్రియఃతదేత్వయి , కేనతుభ్యామనకేనాపి- తత్తుల్యవస్త్వభావాదితిభావః సంతిప్రాణాః ప్రాణాస్సమాః ప్రాణాధిక సమంతునకించిదితిభావః తత్రస్తాత్తదభావాదేవమాంత్వం స్వకృతే ముద్రయే అశోద్ధమమ్ముద్రగస్త్రాభవితుమేవ, అముద్రాపరిమితేదారిద్ర్యంతత్స్వద్రేయమపక్షస్వభావః తస్మిన్నేవసముద్రేమగ్నాం విధేహి.నళసంఘటనేనమాం ప్రాగ్రస్తాం కుర్విత్యర్థః. అశోద్ధమగ్నామితమగ్నత్వాను నానేనఅశుద్ధిర్విధీయతే. దరిద్రాణాం ప్రాణవిముక్తిర్నాస్తీతిభావః॥ ౮౭॥ క్రీణీష్వేతి॥ హే జీవేశదాతః ప్రాణేశ్వరప్రద- మజ్జీవితమేవపణ్యం క్రేయవస్తుక్రీణీష్వజీవితేశరూపమూల్యదానేనస్వీకురుష్వేత్యర్థః అన్యదేతన్మూల్యానురూపం వస్త్వంతరం. నాస్తిచేత్, తర్హి- పుణ్యం సుకృతం-అస్తు. కించ-యదితేతుభ్యం- దాతుం యత్కించిత్ప్రదాతుం.న ప్రభవామి , నశక్నోమితావత్తర్హి యశోభికీర్తిం వా గాతుం ప్రభవామిత్యాదిసుకృతార్థమేవోపకురుష్వేత్యర్థః॥ ౮౮॥ అథవా సాధుస్వభావేనాపిపరోపకారం కుర్విత్యాహ॥ వరాటికేతి। అగ్రతావరాటికోపక్రియయాకపర్దికానా మేనాపి- లభ్యాన్ సులభాన్ కృతజ్ఞాన్ తావన్నైవ బహుమన్యమానానుపకారజ్ఞాన్, ఇత్థ్యాఃధనికాః॥ ౮౯॥ ఇత్థ్యఅర్థ్యోథనిస్వామిత్యమరః - నాద్రియంతే - ధనలోభాన్నోపకుర్వంతిత్యర్థః . సంతోవివేకినస్తు. స్వమాత్మానం- నపుణ్యంపుణ్యంతః యేతేవయంత్వదధీనాఇతిసాధువదంతఇత్యర్థః- తానేవకృతజ్ఞాన్, ప్రాప్తైరేవపక్షైర్మూల్యైః క్రీణంత్యాత్మసాత్కుర్వంతి- కిముతధనైరితిభా

దష్టాపి లోకపాలాస్తైస్తేన దేవాగ్రధియః। ప్రసేదేన హితరస్మాన్నకటతేయ
త్యేస్వయం తదాప్తి పతిభావమమూభవాః॥ ౯౦॥ అకాండమేవాత్మభువా
ర్జితస్య భూత్వాపి మూలం మణివీరణస్య భవాన్నమేకం పరిదః ప్రవేశ్య కస్మాత్
దశ్చందనలేపకృత్యమ్॥ ౯౧॥ అలం విలంబ్య త్వరితుం హి వేలా కార్యే కిల స్థైర్యసహో
విచారః। గురూపదేశం ప్రతిభేవ తీక్ష్ణా ప్రతీక్షతే జాతు న కాలమర్థః॥ ౯౨॥ అ

వః, అతస్త్వయా పి సత్కృతజ్ఞానముపకర్తవ్యమితి భావః, నాం తేషాం వేష॥ ౯౦॥ సఇతి
కించ- సధూమ్రస్నలః- అష్టావపిలోకపాలాః తదా తృతీయ ఇత్యర్థః॥ తైః అష్టాభిర్లోక
పాలానాం మాత్రాభిర్నిర్మిత ఇతి స్మరణాత్- అతఏవ తదేవాగ్రధియః న తైక తానఱు
స్థః మేమమ త్రైలోకపాలైః- ప్రసేదే ప్రసన్నంభావేలట్ దేవగాం హింధ్యయితః ప్రసీద అ
తిభావః కుతః ఇతరస్మాన్నత్వ్రసాదస్య హేత్వర్థః. త్వం స్వయమేవ, నేతృగ్య తద్యమ
తదాత్తి ప్రతిభూః నలనాత్ర్తిం గన్ధ కో భూతి తియత్. తస్మాత్ ఘటతే- అత్ర ప్రసాదాభావేన
తో మమేదం శ్రేయ ఇతి భావః॥ ౯౦॥ అకాండమితి॥ హే హంస పక్షితి॥ వి॥ విహిష్క పత్రి
ణ ఇత్యమరః, రోకి త్వేపలోపీ, ధర్మలోపే పూర్వస్య దీర్ఘః ణత్వ గాదీనః. భవాన్, అ
కాండ అనవసర ఏవ - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, ఆత్మభువా కామేన మయి విషయే
ఆర్జితస్య కృతస్య రణస్య గాఢప్రహారలక్షణస్య మూలం హం నానాముద్ధిపక త్వేన నిదానం
భూత్వాపి అన్యత్ర. కాండః దండః తద్వర్జితమకాండం యథా తథా- ఆత్మభువా బ్రహ్మణా
ఆర్జితస్య సృష్టస్య. వీరణస్య తృణవిశేషస్య. మూలం మూలావయవకో భూత్వా అత ఏవ
నలదత్వం శైత్యదాతృత్వం అన్యత్ర- ఉశీరత్వం చ యేత్య. మేతృశ్చందనలేపకృత్యం
తో శైత్యాపాదనం నకరోషి నకరిష్యసి కిం - కరిష్యస్యేవ పరోపకారశీలత్వాదితి భావః॥ ౯౧॥
కాండో స్త్రీ దండబాణార్వవర్గావసరవారిషు స్యాద్వీరణం వీరతృణం మూలేస్యోశీరమ
స్త్రియాం, అభయం నలదం సేవ్యమితి చామరః- అత్ర వీరణస్యేతి శబ్దశ్లేషః- తథా చ నలద
త్వమేత్యేతి ప్రకృతా ప్రకృతయోరభేదాధ్యవసాయేన హంసే ఆరోప్యమాణో శీరత్వస్య
ప్రకృతతాదాత్మ్యేన చందనకృత్యలక్షణ ప్రకృతకార్యోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః-
ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్వే పరిణామ ఇతి లక్షణాత్- సచోక్తశ్లేషప్రతిభోత్థా
పిత ఇతి సంకరః॥ ౯౧॥ అలమితి॥ హే హంస విలంబ్యాలం న విలంబితవ్యమిత్యర్థః, అలం
ఖల్వాద్యదినాక్త్వా ప్రత్యయో ల్యబాదేశః త్వరితుం వేలా హి- త్వరా కాలః త్వరయమిత్యర్థః
కాలసమయవేలాసు తుమున్, కుతః స్థైర్యసహో విలంబసహః కార్యవిచారః విమర్శః కి
లేతి ప్రసిద్ధౌ- అన్యథా విపత్స్యత ఇతి భావః. తథాహి, తీక్ష్ణా శీఘ్రగ్రాహిణీ. ప్రతిభా ప్ర
తిజ్ఞా గురూపదేశమివ- అర్థాః రాద్ధిః- జాతు కదాపి కాలం న ప్రతీక్షతే, కాలక్షేపం న సహత
ఇత్యర్థః. ఉపమాధ్వాంతర్న్యాసయోస్సంసృష్టిః॥ ౯౨॥ అథానంతరకృత్యం హంసే
న ముపదిశతి, 'అర్థక్షణే నీయ ఇత్యాదినా' పంచ శ్లోకేన గతేన ఇత్యోయాగేన. తద్యథా, స

భ్యర్థనీయస్స్వగతేన రాజా త్వయా నశుద్ధాంతగతో మదర్థమ్ ప్రియాస్యదాక్షిణ్యబ
లాత్కృతో హి తదోదయే దస్యవధూ నిషేధః ॥ ౧౩ ॥ శుద్ధాంతసంభోగనితాంత
తుష్టే న నైషధే కార్యమిదం నిగాద్యమ్ । అపాం హి తృప్తాయ న వారిధారా స్వాదు
స్సుగంధిస్స్వదతే తుషారా ॥ ౧౪ ॥ విజ్ఞాపనీయా న గిరో మదర్థాః క్రుధా కదు
ష్ణే హృది నైషధస్య । పిత్తేన దూనే రసనే సితాపి తిక్తాయతే హంసకులావతంస ॥
౧౫ ॥ ధరాతురాసాహి మదర్థయాచ్ఞా కార్యా న కార్యాంతరచుంబిచిత్తే । తదా
ర్థితస్యానవబోధనిద్రా బిభర్త్యవజ్ఞాచరణస్య ముద్రామ్ ॥ ౧౬ ॥ విజ్ఞేన విజ్ఞాప్య

రాజా నః. శుద్ధాంతగతో౽న్తఃపురస్థః- మదర్థం మత్ప్రయోజనం- నాభ్యర్థనీయః- న
యాచ్యః దుహాదిత్వాద్ద్వికర్మకత్వం । అత ఏవ ప్రధానే దుహాదీనామితి ... లోఽభిహితోఽర్థ
కర్మత్వం ... ప్రియాయాః ... ప్రియాస్యదాక్షిణ్యం, ముఖా
వలోకనోత్థ ... దాక్షిణ్యమిత్యర్థః తేన బలాత్కృతః బలాత్ప్రవర్తితః అస్య వధూ
నిషేధః తదా ఉదయేదుత్పద్యేత ॥ ౧౩ ॥ శుద్ధాంతేతి ॥ కించ శుద్ధాంతసంభోగేన అంతఃపురస్త్రీ
సంభోగేన, నితాంతతృప్తే అత్యంతతుష్టే, నైషధే నలే విషయే ఇదం కార్యం న నిగాద్యం న నిగ
దితవ్యం ... - గదమదచరయమశ్చానుపసర్గే ఇతి యత్ప్రత్యయః తత్ప్రతిషేధాత్ దర్శనాత్
నాంప్రాప్తాయ, అతృప్తస్య ప్రాప్త ఇత్యర్థః పూరణగుణేత్యాదినా షష్ఠీసమాసప్రతిషేధాదేవ
జ్ఞాపకాత్ షష్ఠీ- రుచ్యర్థానాం ప్రీయమాణ ఇతి సంప్రదానత్వాచ్చతుర్థీ- స్వాదుర్మ
ధురా. సుగంధిః కర్పూరాదివాసనయా శోభనగంధా, అత్ర కవీనాం నిరంకుశత్వాద్గంధస్యే
త్వేదరేకాంతనియమానాదరః తుషారా శీతలా- వారిధారా, న స్వదతే న రోచతే, దృష్టాం
తాలంకారః ॥ ౧౪ ॥ విజ్ఞాపనీయా ఇతి ॥ హే హంసకులావతంస, నైషధస్య నలస్య హృది
హృదయే, క్రుధా క్రోధేన- కదుష్ణే ఈషదుష్ణే సతి. కవం చోష్ణ ఇతి చకారాత్ కాదేశో
... మదర్థాః . అర్థేన నిత్యసమాసః సర్వలింగతా చ వక్తవ్యా, గిరో వా
చః- న విజ్ఞాపనీయాః, క్రోధావస్థాయాం న విజ్ఞాప్యా ఇత్యర్థః, తథాహి, పిత్తేన పిత్త
దోషేణ, దూనే దూషితే. రసనే రసనేంద్రియే సితా శర్కరాపి- తిక్తాయతే తిక్తాభవతి లో
హితాదిత్వాత్ క్యష్ ... ఇత్యస్మిన్నేవ పదం, అత్రాపి దృష్టాంతాలంకారః ॥ ౧౫ ॥ ధ
రేతి ॥ తురం త్వరితం సాహయతి అభిభవతీతి తురాషాడింద్రః ... రాదిత్వా
త్ ... సహివహీత్యాదినా పూర్వపదస్య దీర్ఘః- ... ఇతి గ్రహ
ణాత్ ... ధరాతురాసాహి భూమీంద్రే, అ
... కార్యాంతరచుంబిచిత్తే అన్య
కార్యాసక్తచిత్తే సతి మదర్థయాచ్ఞా మత్ప్రయోజనప్రార్థనా న కార్యా, తథాహి
తదా ... అనవబోధో౽నాకర్ణనం ... నమేవ

మిదం న వేద్మీతి తస్మాత్త్వయాస్మిన్ సమయం సమీక్ష్య అత్యంతికాసిద్ధి విలంబసిద్ధ్యోః కార్యస్య కార్యస్య శుభా విభాతి ౯౭॥ ఇత్యుక్తవత్యాం యదలోకి లజ్జా సా నాచితీ చేతసి నిశ్చికా స్తు స్మరస్తు సాక్షీ తదదోషతాయా మున్మాద్యయన్తత్తదపి వదతాం ౯౮॥ ఉన్మత్తమాసాద్య హరః స్మరస్య భావ స్యసీమాం ముదముద్వహేత్ తే పూర్వైః స్మరస్పర్ధితయా ప్రసూనం ద్విఃషరోవిరహాధిదూనమ్ ॥ ౯౯ ॥ తథాభిధాత్రీ మథ రాజపుత్రీం నిర్ణీయ తాం నైషధబద్ధరాగామ్ అమోచిచంచూపుట మౌనముద్రా విహాయసా తేన విహంగరాజః॥ ౧౦౦॥ ఇదం యదితి తన్మే పతిపుత్రి

నిజాత్రిషా. అవజ్ఞావరణస్యానాదరస్య, ముద్రా మక్షిజ్ఞానం- నిభృతిణా- అనాదరప్రతిబింబం కరోతీత్యర్థః తద్వ్యాతిక్రమ్యతి భావః॥ ౯౬॥ నిష్ఠేపేతి॥ తస్మాదుక్తకారణాత్. నిష్ఠేః వివేకినా, త్వయా- సమయం సమీక్ష్య యిదం కార్యం అస్మిన్ నవేంద్రదివిషదే- విజ్ఞాప్యనవేదం కార్యవిలంబస్యాత్ తదితి తాత్పర్యం త్వయా॥ అత్యంతికేతి- సాహసస్య, కార్యస్య. అత్యంతిక సిద్ధివిలంబసిద్ధ్యోః మధ్యే - అన్యస్యవిమతః- తేతవ. కారతరా- శుభాయ మీటినా. విభాతి ప్రతిభాతి అనవసర విజ్ఞాపనేన కార్యవిఘాతాద్వరం విలంబనేనాపి కార్యసాధనమితి భావః॥ ౯౭॥ ఇతీతి॥ ఇతి ఇత్థం ఉక్తవత్యాం తయా హైమవత్యా లజ్జా అలోకి ఇత్యన్వయః, సా. నిధేయప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగనిర్దేశః- అనాచితి అనాయత్యం కథమేతత్ - నో స్మరకంప్యాప్యత్వాం చేతసి. చకాస్తు. కింతు తస్యలజ్జాత్యాగస్య అదోషతాయాం. స్మరస్సాక్షీ ప్రమాణం- యః స్మరః తాం స్త్రైమంత్ర్యం నిమ్నాన్నిమ్నా భావస్థాం ప్రాపయ్య, తత్తదనుచితం, అపివదత్ వాదయతి స్మ- వదతేణ్యంతాచ్ఛిగతిబుద్ధ్యాదినా వదతేరణికర్తుః కర్మత్వం ప్రకృతిస్థస్య స్మరస్య యుదిదోషో వకాహో సహతే చేతస ఇతి భావః॥ ౯౮॥ నను కామోన్మాదిరుక్తమేవం కారయతీత్యాహ ఇత్యుక్తతయా యుంనిసర్గోత్తుమున్మత్తే న క్రీడతి సర్వస్తాంతే మాయా॥ ఉన్మత్తమితి॥ హరః స్మరస్య భావపి ఉన్మత్తమాసాద్య అతిమానమనం తాం ముదముద్వహేత్ తేవ పూర్వైః స్మరిత్తేతాత్మ నిపదం కింతు తత్రనిర్దేశక్రమాత్ పూర్వైః పూర్వోక్తహరః స్మరస్పర్ధితయా స్మరద్వేషితయా ప్రసూనం దుత్తూరకుసుమం తస్యతదాయథతయేతి భావః సూనం- ద్వితీయః స్మరస్య- విరహాధిదూనం విరహవ్యధాతప్తం- ఉన్మాదావస్థాపన్నమిత్యర్థః తత్రవినోదవాభాదితి భావః॥ ౯౯॥ ఉన్మత్తత ఉన్మాదవతి దుత్తూరే ముదికుసుమం దయోరితి విశ్వః - ఉభయోరర్థే ద్వాభ్యవసాయాత్ప్రమాణధర్మత్వాం విశేషణమాత్రశ్లేషాత్ ప్రకృతాప్రకృతగోచరత్వాచ్చోభయశ్లేషః - తేన హరవత్ స్మరోపి ఉన్మత్తప్రియ ఇత్యుపమాగమ్యతే ౯౯॥ తథేతి॥ అథానంతరం- తథా- అభిధాత్రీం వక్త్రీం తాం రాజపుత్రీం నైషధేన నలే బద్ధరాగాం నిర్ణీయ- తేన విహాయసా విహంగేశ- విహాస్య, ధూయతః. పునః చంచూపుటమౌనముద్రా నిర్వర్తనత్వం। అమోచి అవాదీత్యర్థః॥ ౧౦౦॥ ఇదమితి॥ హ

తత్త్వంపశ్యామితస్మస్వవిధేయమస్మిన్ త్వాముచ్చకైస్తాపయతానలంచపం
చేషుణైనాజనియోజనేయమ్॥ ౧౦౧॥ త్వద్బద్ధబుద్ధేర్బహిరింద్రియాణాంతస్యో
పవాసవ్రతీనాంతపోభిః । త్వామద్యలబ్ధ్వామృతతృప్తిభాజాం స్వదేవభూ
యంచరితార్థమస్తు॥ ౧౦౨॥ తుల్యావయోర్మూర్తిరభూన్మదీయాదగ్ధాపరంసా
స్యనతాప్యతేపి । ఇత్యభ్యసూయన్నివదేహతాపంతస్యాతనుస్త్వద్విరహాద్విధ
త్తే। ౧౦౩ ॥ లిపిందృశాభిత్తివిభూషణంత్వాంనృపఃపిబన్నాదరనిర్నిమేషఃచక్షు
ర్జన్మైరాజితమాత్మచక్షూరాగంసదక్షైరచితంత్వయాను॥ ౧౦౪॥ పాతుర్దృ

స్మాపతిపుత్రిషవ) త్వదుక్తం- తత్త్వం సత్యం యది, తత్రహి- అస్మిన్విషయే స్వవిధేయం
మత్కృత్యం నపశ్యామి కింతు త్వాం నృపం చ పంచేషుః ఉచ్చైరత్యంతం తాపయతా పంచేషుణైవ -ఇ
యం యోజనా యువయోస్సంఘటనా, ఆజనిజనితా జనేః కర్మణి చిణ్- చిణోలుక్॥ ౧౦౧॥
త్వదితి॥ కిం సత్వద్బద్ధబుద్ధేస్త్వదాసక్తచిత్తస్య త్వామేవ ధ్యాయత ఇత్యర్థః - అత ఏవ త
స్య నలస్య- ఉపవాసవ్రతినాం త్వదాసంగాద్విషయాంతరవ్యావృత్తానాం- తపోభిరుక్తో
పవాసవ్రతరూపైః అద్య త్వాం లబ్ధ్వా తన్ముఖేన లబ్ధప్రాయాం నిశ్చిత్య సాక్షాత్కృత్యేతి చ
గమ్యతే, అతఏవామృతేనయా తృప్తిస్తద్భాజాం- బహిరింద్రియాణాం, స్వం స్వకీయం దే
భూయం దేవత్వమింద్రియత్వం సురత్వం చ॥ న॥ దేవస్సురే ఘనే రాజ్ఞి దేవమాఖ్యాతమిం
ద్రియమితి విశ్వః చరితార్థం సఫలం అస్తు. అమృతపానైకఫలత్వాద్దేవత్వస్యేతి భావః.
అర్థాంతరప్రతీతిర్ధ్వనిరేవేత్యనుసంధేయా॥ ౧౦౨॥ యదుక్తం నృపం చ పంచేషుస్తాపయ
తీతి తదాహ॥ తుల్యేతి॥ ఆవయోః. నలస్య మమ చేత్యర్థః- త్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమితి స
ర్వగ్రహణాత్ త్యదాదీనాం శేషేణ సహ సమాసే కృతే త్యదాదేరేకశేషః, మూర్తిః తనుః-తు
ల్యా తుల్యరూపా, అభూత్ అత్ర మదీయా సా మూర్తిః- పరం నిశ్శేషం, దగ్ధా అస్మై కృతా
అస్య నలస్య మూర్తిస్తు న తాప్యతేపి తాపమపి న ప్రాప్యత ఇతి హేతోః అభ్యసూయన్నివ ఈ
ర్ష్యన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా - అతనుః అనంగః - త్వద్విరహాత్ త్వద్విరహమేవ రంధ్రమన్విష్యేత్య
ర్థః- తస్య నలస్య, దేహతాపం - విధత్తే, తస్మాత్సిద్ధిపదముపతిష్ఠతే తే మనోరథ ఇతి భా
వః॥ ౧౦౩॥ అథాస్య దశావస్థాం వర్ణయన్ చక్షుఃప్రీతిం తావదాహ॥ లిపిమి
తి॥ హే భైమి- నృపః- భిత్తివిభూషణం కుడ్యాలంకారభూతాం.- లిపిం చిత్రమయీం త్వాం
ఆదరేణాస్థయా నిర్నిమేషః స్యన్ పిబన్. చక్షుర్జన్మైర్నిర్నిమేషత్వాద్దైవతైః, అజీర
తత్వ యామాసు కృతా రచితం అత్మచక్షుషో రాగమారుణ్యమనురాగం చ- ధత్తే. అత్రో
భయకార్యసంభవాసు నయస్కన్నపిలా గేహా తత్తేష్వమహిమ్నా ఏకత్రాపి నభిమానాత్ క్రూరల
కంధరేవసందేహః॥ ౧౦౪॥ ఇదమేనాధరాం భంగ్యంతరేణాహ పాతురితి॥ అస్తమిమయా
నిర్నిమేషయాదృశా ఆలేఖ్యమయీం చిత్రగతాం త్వాం ఆదరాత్పాతుః। ద్రష్టురిత్యర్థః.

శాలేఖ్యమయీం నృపస్య త్వామాదరాదస్తనిమీలయా స్తిమ మేదమిత్య శ్రుణినే
త్రవృత్తైః ప్రీతేర్నిమేషచ్ఛిదయా వివాదః॥ ౧౦౫॥ త్వం హృద్గతా భైమిబహిర్గతా
పి ప్రాణాయితా నాసికయాస్య గత్యా । నచిత్రమాక్రామతి తత్ర చిత్రమేతన్మ
నో యద్భవదేకవృత్తి॥ ౧౦౬॥ అజస్రమారోహసి దూరదీర్ఘాం సంకల్పసోపా
నతతిం తదీయాం । శ్వాసాన్స వర్షత్యధికం పునర్యద్ధ్యానాత్తవ త్వన్మయతామవా
ప్య॥ ౧౦౭॥ హృత్తత్స్య యాం మంత్రయతే రహస్త్వాం తాం వ్యక్తమామంత్రయ
తే ముఖం యత్ । తద్వైరిపుష్పాయుధమిత్రచంద్రసఖ్యాచితిసాక్షికితన్ముఖస్య॥

సబలే స్త్ర్యప్రత్యయః అతఏవ నలో లేఖ్యాదినా కష్టిం పతిషేధాత్స్వయమితి ద్వితీయా స్తిమ
శ్యా నేత్రవృత్తైః నేత్రప్రవృత్తైః ప్రీతేశ్చ తు ప్రీతేః నిమేషస్యభీనయా విచ్ఛేదేన సహ నేత్రస్య
వృత్యర్థ శేషః- భీదాదిత్వాత్ ప్రత్యయః అశ్రుణి ఏవ యేషామదమశ్రు- తు మేదిమిత్యశ్రుతం మత
తమితి. వివాదః కలహో స్తీతి భవతీత్యర్థః- అతిగాఢా వత్సః ప్రీతిరిత్యర్థః॥ ౧౦౫॥ అథ తు
నస్సంగమాహ॥ త్వమితి॥ హే భైమి, త్వం బహిర్గతాపి హృద్గతా అంతర్గతా అసిరితి ఫేరార్వ
తస్యాభాసత్వాద్విరోధాభాసోలంకారః - అస్య నలస్య, కయా గత్యా కేన ప్రకారేణ
ప్రాణాయితా ప్రాణవదాచరితా ప్రాణసమానేపతనా దాచారే కర్తరి క్యజ్ప్రత్యయః నా
సికస్యేత్యర్థః- యతః ప్రాణోపి నాసికయా నాసాద్వారా అస్య గత్యా ముఖద్వారేణో
ర్ధ్వాస నిశ్శ్వాసరూపేణ, బహిర్గతోపి అంతర్గతో భవతీతి శ్లేషః- అతఏవ ప్రా
ణాయితేతి శ్లిష్టవిశేషణేయముపమాపూర్వోక్తవిరోధాభాసేన సంకీర్ణా - తత్ర ప్రాణాయి
తత్వే చిత్రం ఆశ్చర్యరసః, చిత్రం నాక్రామతి నకేచిచ్చిత్రమిత్యర్థః కుతః యద్యస్మాద్దేవ
త్సంబంధినం, భవతీత్వమేవైకా వృత్తిర్జీవికా యస్య తద్భవదేకవృత్తి- భవత్సృష్టస్య సర్వనా
మత్వాద్వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః జీవితభూతస్య ప్రాణాయితత్వే కిం చిత్రం జీవితస్య ప్రాణ
ధారణాత్మకత్వాదితి భావః॥ ౧౦౬॥ అథ ధ్యానాత్యం సంకల్పావస్థామాహ॥ అజస్రమితి॥ దూరదీ
ర్ఘామత్యాయతాం, తదీయాం నలీయాం- సంకల్పా మనోరథా ఏవ సోపానాని తేషాం తతిం
పఙ్క్తిం అజస్రం త్వమారోహసి శ్వాసాన్ సః- సనలః అధికం వర్షతి ముంచతీతి యత్ త్వ,
ద్ధ్యానవర్షణం- తవ ధ్యానాత్ త్వన్మయతాం త్వదాత్మకత్వం, అవాప్య ప్రాప్య అప్యాకారా
త్ సమారోహణ్బాదేః, నూనమితి శేషః అన్య చాకదమన్యోయా పాదస్య శ్వాసమోక్ష
ఇతిభావః అత్ర శ్వాససోపానారోహణయోః కార్యకారణయోర్వైయధికరణ్యోక్తేరసం
గత్యలంకారః॥ శ్లో॥ కార్యకారణయోర్భిన్నదేశత్వే స్యాదసంగతిరితిలక్షణాత్, తస్యాశ్చో
చేయం నలస్య దమయంతీతాదాత్మ్యోత్ప్రేక్షయా సంకరః॥ ౧౦౭॥ హృదితి॥ తస్య నలస్య హృత్
హృదయం కర్త్రీ యాం త్వాం రహః ఉపాంశు మంత్రయతే రహస్యమాలాపయతి ఇతి మంత్రణం
తాం త్వాం వ్యక్తం ప్రకాశం అమంత్రయతే సంభాషతే- హే ప్రియే త్వ యాసి

౧౦౮॥ స్థితస్య రాత్రావధియశ్య దయ్యాం మోహే మనస్తస్య నిమజ్జయంతీ ఆలిం
గ్య యా చుంబతి లోచనే సా నిద్రాధునా న త్వదృతేఽంగనా వా॥౧౦౯॥ స్మరేణ నిస్త
క్ష్య వృథైవ బాణైర్లావణ్యశేషాం కృశతామనాయి। అనంగతామప్యయమాప్య
మానః స్పర్ధాం న సార్ధం విజహాతి తేన ॥౧౧౦॥ త్వత్ప్రాపకాత్ త్రస్యతి నైష సోఽపి
త్వద్యోవ దాస్యేపి ... జ్జ తేయత్। స్మరేణ బాణైరతితక్ష్యతీక్ష్ణైర్లూనస్స్వభావో

హా మను మూతం ప శ్యేత్యేశ ముచ్చైరుచ్చారయతీతియత్ - హాత ద్రహస్య ప్రకాశనం-విధే
యప్రాధాన్యాత్ స్త్రీలింగతా తన్ముఖస్య తద్వైరిణో నల ద్వేషిణః పుష్పాయుధస్య మిత్రం స
హచరశ్చంద్రః తేనయుత్సుల్యమైత్రి సాదృశ్యం తస్యాచితీ ఔచిత్యం ఖలు అరిమిత్ర మిత్రస్యా
ప్యరిత్వాదుచితమేతద్రహస్య భేదనమిత్యర్థః అత్ర ముఖకర్తృకరహస్యోద్భేదనస్యోక్తైర
నిమిత్తత్వముత్ప్రేక్ష్యతే॥౧౦౭. అథ కేనజాగరమరతిం చాహ॥ స్థితస్యేతి॥ రాత్రౌ శయ్యా
మధిశయ్య శయ్యాయాం శయిత్వా అధిశీఙ్స్థాసాం కర్మేతి అధికరణస్య కర్మత్వం స్థితస్య న
లస్య మనో మోహే మూర్ఛాయాం నిమజ్జయంతీ నాశయంతీ యా ఆలింగ్య లోచనే చుంబతి సా నిద్రా త్వ
దృతే త్వత్తోఽన్యా అన్యారాదితరర్తే ఇత్యాదినా పంచమీ త్వద్విరహదుఃఖాత్ త్వదన్యా చేతి ద్రష్టవ
్యం అంగనా వా అధునా నాస్తి నిద్రానిషేధాజ్జాగరః అంగనాంతరనిషేధాద్విప్ర యుద్వేవలక్ష
ణా అరతిశ్చోక్తా నిద్రాంగనయోర్మోహః ప్రస్తుతయోరేవాలింగనాద్యుంబనాది ధర్మ సా
మ్యాదౌపమ్య ప్రతీతేః కేవలప్రకృతిగోచరతా తుల్యయోగితా॥ శ్లో॥ ప్రస్తుతాప్రస్తుతానాం చ
కేవలం తుల్యధర్మతః ఔపమ్యం గమ్యతే యత్ర సామతా తుల్యయోగితేతి లక్షణాత్॥౧౦౮॥ అ
థ కార్శ్యమాహ॥ స్మరేణేతి॥ అయం నలః స్మరేణ బాణైః నిస్తక్ష్య నిశాత్య వృథైవ లావ
ణ్యం కాంతి విశేషః ముక్తాఫలేషు ఛాయాయాస్తరళత్వమివాంతరా। ప్రతిభాతి యదంగేషు
తల్లావణ్యమిహోచ్యత ఇతి ధూపాంతి చేవ శిష్టో యస్యాస్తాం కృశతాం కార్శ్యం అనా
యి నీత నయతేర్ద్వికర్మకత్వాదప్రధానే కర్మణి లుఙ్ ప్రధానకర్మణ్యాఖ్యేయే లాదీనాహు
ర్ద్వికర్మకాణామితి వచనాత్ వృథాత్వం చ నను అనంగతాం నిరంగతాం అనంగతాం ... నుకరణకత్వేఽపి
దీప దగ్ధానంగ సమాసః ఆప్యమానోఽపి యద్వా నోఽపి పూర్వవదప్రధానే కర్మణి శానచ్ ప్రత్య
యః అనస్మరేణ సార్ధ స్పర్ధాం న విజహాతి త్యజతి తం జిగీషతేత్యర్థః అంగకార్శ్యే
పి స్పర్ధా విజయస్య లావణ్య సాధ్యత్వాన్న వ్యంగకత్వం సృష్టేవేతి భావః అత ఏవ విశేషోక్తిరలం
కారః శ్లో॥ తత్సామగ్ర్యామనుత్పత్తి ర్విశేషోక్తిర్నిగద్యత ఇతి లక్షణాత్ ॥౧౦౯॥ అథ వ్యా
ఖ్యాం లజ్జాత్యాగమాహ॥ త్వదితి త్వాదిస్మరేణ తీక్ష్ణైర్బాణైః ... త్యతితక్ష్య ఛేదకమితి శేషః అస్య
నలస్య స్వభావోఽపి పాప భీరుత్వపి చక్షుత్య గర్హితాచ్ఛేదనమపి కియానలోభనః కేవలత్వ
దృష్ట్యాకృతః యద్వృష్యాత్ త్వత్ప్రాపకాత్ త్వత్ప్రాప్తి సాధనాత్ యోనసః పాపాదపి నత్ర
స్యతి భీత్రా ధానాభయహేతుంత్యాగానత్వం యోవ నలః త్వయి దాస్యేపి న యేన

పిః ప్రియాత్కిమస్య॥౧౧౧॥ స్మారంజ్వరం ఘోరమపత్రపిష్ణోస్సిద్ధాగదంకారచ
యైశ్చికిత్స్యన్ నిదానమౌనాదవిశద్విశాలా. సాంక్రామికీ తస్య రుజేవ లజ్జా। ౧౧౨॥
బిభేతిరుష్టాసికిలేత్యకస్మాత్స త్వాం కిలోపైత్యహ సత్యకాండే యాంతేమివ త్వా
మనుయాంస్య హేతోరుక్తస్త్వయైవ ప్రతివక్తి మోఘమ్॥ ౧౧౩। భవద్వియో
గాచ్ఛిదురార్తిధారాయమస్వసుర్మజ్జ నిశ్శరణ్యః। మూర్ఛామయద్వీపమహాన్ధ
ధ్యపం కేషాం మహీభృద్భటకుంజరోఽయమ్॥౧౧౪॥ సవ్యాపసవ్యత్యజనాద్ద్వి

లజ్జేతి॥ ౧౧౧॥ స్మారమితి। ఘోరం దారుణం స్మారం జ్వరం కామసంతాపం చికిత్సన్ప్రతి
కుర్వద్భిరిత్యర్థః సిద్ధాగదంకారచయైః [illegible] నందాదిమహావైద్యప్రతికారేము స్మా
ఇతిరోగప్రతీకారేణ సన్నిత్యర్థః సవాశే నిదానమౌనాత్ నలోపాత్ [illegible]
సిద్ధాగదంకారచయేస్సిద్ధైస్సంఘైః [illegible] నాసత్యాగదస్యేతి [illegible]
నిదానమౌనాద్రోగనిదానానభిధానాద్ధేతోః అపత్రపిష్ణోః లజ్జాశీలస్య అలంకృతేత్యాదినా
ష్ణుచ్ప్రత్యయః తస్య నలస్య విశాలా మహతీ లజ్జా సంక్రామ్యమాణా గతా సాంక్రామికీ రుజేవ॥ అ
పిరోగోఽస్య యస్మాత్ సః [illegible] నాసాదికాదగ్నినాఽప్యర్శ [illegible] క్రాంతం గామ్యుం
పరాస్మరమిత్యుక్తరోగచికిత్సకః నిదానాదిత్యాద్యర్థః అవిశత్ అజ్ఞాతని దానాభి
లజ్జాభాజిలే భవంతిత్యర్థః ॥౧౧౨॥ అథాస్య ధావస్థామాహ బిభేతీతి॥ సనలః అక
స్మాత్ అకాండే రుష్టాసి కిలాసీతి బిభేతి అకాండే ఆపాదరేతా మమేత్యేకం ప్రియే
మా సతీ ఆహితరకస్మాద్యాం తీమివ గచ్ఛంతీమివ. త్వామనుయాతి, త్వయోక్త ఇవ మో
ఘం నిర్వివచయం ప్రతివక్తి- సర్వోయమున్మాదానుభావః ఉన్మాదశ్చిత్తవిభ్రమః॥ ౧౧౩॥ అ
థమూర్ఛావస్థామాహ॥ భవదితి॥ భవత్యాః వియోగో భవద్వియోగః, తస్మాదాప్తా
ప్రవృత్తాత్ త్రుటితవద్భావః- తస్మిన్- అఛిదురా అవిచ్ఛిన్నా విచ్ఛిత్తిః ఛిదురచ్ - ఆర్తిధారా
దుఃఖపరంపరా, తస్యాయేవయమస్వసుః యమునాయాః- మూర్ఛామయం మూర్ఛావస్థా
రూపం ద్వీపం- తత్ర యస్మహాంధ్యం మహామోహాః తస్మిన్నేవ పంకే- అయం మహీభృద్భటో
రాజవీరః- పరమేవకుంజరః, శరణ్యాః త్రాణసమర్థాః, తత్ర సాధురితియత్ప్రత్యయః. తత్ర
హితో నిశ్శరణ్యః నిరాలంబస్సన్ మజ్జతి కో హేతిశేషో, రూపకాలంకారః- ఆర్తిధారాయమ
స్వమోవికారత్వేన రూపసామ్యాద్యమునారూపణమ్॥ ౧౧౪॥ దశమావస్థామత్స్యకదాపి
సుగమామాధూదిత్యాహ॥సవ్యేతి॥ సవ్యాపసవ్యావ్యత్యయం వామదక్షిణాభ్యాంత్యజనాద్వి
శాత్- ద్విరుక్తైః ద్విగుణీకృతైః దశభిరిత్యర్థః పంచేషుబాణైః స్మరగార్జితాను త్ర
త్యేకమత్ర్యితానుదశాసు॥ దృష్ట్మనస్సంగసంకల్పోజాగరః కృశతారతిః త్రీహత్
గోన్మాదమూర్ఛాంతా ఇత్యనంగదశాదశ॥ యత్త్యక్తాసు ద్వితీయాదిదశావస్థాసు, శే
షా అవశిష్టాయా- అత్రకాకలిత్రకాః- దశమ్యవస్థేత్యర్థః తత్రైవ [illegible]

రుక్తైః పంచేషుబాణైః పృథగగ్నితాసు దశాసు శేషా ఖలు తద్దశా యా తయా న
భః పుష్ప్యతు కోరకేణ ॥ ౧౧౫ ॥ త్వయి స్మరాధేః సతతాస్మితేన ప్రస్థాపితో భూ
మిభృతాస్మి తేన । ఆగత్య భూతస్సఫలో భవత్యా భావప్రతీత్యా గుణలోభవ
త్యాః ॥ ౧౧౬ ॥ ధన్యాసి వైదర్భి గుణైరుదారైర్యయా సమాకృష్యత నైషధోఽపి ఇ
తః స్తుతిః కా ఖలు చంద్రికాయా యదబ్ధిమప్యుత్తరలీకరోతి ॥ ౧౧౭ ॥ నలేన భాయా
శ్శశినా నిశేవ త్వయా స భాయాన్నిశయా శశీవ పునః పున స్తద్యుగయుగ్విధాతా

రూపకం నభః పుష్ప్యతు నభః పుష్పితమస్తు సా దశా కపుష్పకల్పాస్తు కదాపి మా భూదిత్య
ర్థః తత్సత్త్వాత్ప్రీత్యలాభాదిత్యర్థః- పుష్పవికసనే యిరితి ధాతోర్లోట్ వాదికత్వా
చ్ఛ్యన్ ॥ ౧౧౫ ॥ ఉంబహలానా ॥ త్వయీతి ॥ అహమపి, త్వయివిషయే స్మరాధేః కామ
దుఃఖాద్ధేతోః- సతతమస్మితేన హ్రత్యర్థఖిన్నేన- తేన భూమిభృతా నలేన ప్రస్థాపితోఽస్మి అథా
గత్య గుణలోభవత్యాః భవత్యాస్తవ, భావప్రతీత్యా అభిప్రాయజ్ఞానేన సఫలో భూతః సి
ద్ధార్థోఽస్మీత్యర్థః ॥ ౧౧౬ ॥ ధన్యాసీతి ॥ హే వైదర్భి ఉదారైర్గుణైర్వైభిరవిగమ్యతే ధనం ల
భ్యతే అన్యత్ర యాతా ధాన్యాసీత్యర్థః ధనగణాంతేష్ఠ్య యక్ ప్రత్యయః కుతః యయా భవత్యా ఉ
దారైర్మహద్భిః గుణైః లావణ్యాదిభిః- అన్యత్ర కోపప్రశమాదిభిః పాశైశ్చేతి గమ్యతే
నైషధః నలోఽపి, తాదృగ్విధోఽపీత్యర్థః సమాకృష్యత సమ్యగాకృష్టః వశీకృత ఇత్యర్థః
యతో వైదర్భీరీత్యా శ్లేషాదిగుణైర్భాజనైః నైషధచరిత్రమపి ఇత్యుపమాలంకారో వ్యజ్యతే. తథాహి
చంద్రికాయాః, అబ్ధిమపి అతిగంభీరమపీత్యర్థః- ఉత్తరలీకరోతి క్షోభయతీతి యత్ యి
తోఽధికా స్తుతిర్వర్ణనా కా ఖలు నాస్తీత్యర్థః దృష్టాంతాలంకారః తేన నలస్య సముద్రగాం
భీర్యం దమయంత్యాశ్చంద్రికా సౌందర్యం చ వ్యజ్యతే ఫలితమాహ ॥ నలేనేతి ॥ శశినా నిశేవ
త్వం నలేన భాయాః భాహి భాతేర్లాశిషి లిఙ్ సోఽపి నిశయా శశీవ త్వయా . భాయాత్ భాతు
పూర్వవల్లిఙ్ కించ అత్ర ద్వావపి హర్షేణాపి సంభావ్యతయేత్యాహ పునః పునః ముహుర్ము
హుః తద్యోర్నిశాశశినోః- యుగం యుగ్మం యునక్తి యోజయతీతి తద్యుగయుక్ క్వి
ప్ యతాం తాంత్వానలం చ తత్యదాదీని సర్వైర్నిత్యమిత్యేకశేషః యోక్తుమిచ్ఛుః యుయుక్షుః;
యుజేస్సన్నంతాదుప్రత్యయస్స భ్యాసం అభ్యాసస్య సవృద్ధౌ నిరంతరాభ్యాస ఇత్యర్థః స
మృధ్యసేవ్యయాభావః తతః పరస్యాస్య ప్రత్యయః త్రైకల్పికోఽభావః అస్తి నుల వ్యాసిత
భ్యస్యతీత్యర్థః అత్ర తాదర్థ్యే చతుర్థ్యా ఆమం భావ ఇతి వ్యాఖ్యానే అభ్యాసార్థమ
భ్యస్యతీత్యర్థః సాన్యత్ తథా దాత్మత్రయభ్యాస్యదిత్యపేక్షేయం అత్ర దమయ న్తీ
నలయోరన్యోన్యశోభనాశ్లేషణోక్తేరన్యోన్యాలంకారః పరస్పరశ్రీయోజనమన్యోన్యమితి ల
క్షణాత్- సచోపమానుప్రాణిత ఇతి సంకరః. తన్మూలా చేయం నిదర్శనాపుఃపున
నః ప్రకారాంతరయోజనా మూలం దమయంత్యోర్నలయోర్యోజనార్థాభ్యాసతోత్ప్రేక్షేతి సంకరః ॥

స్వభ్యాసమాస్తే మయునాం యయుయుక్తుః॥ ౧౧౮॥ స్తనద్వయే తన్వి పరం తవైవ పృథౌ యది ప్రాప్స్యతి నైషధస్య। అనల్పవైదగ్ధ్యవివర్ధినీనాం పత్రావలీనాం రచనాసమాప్తిమ్॥ ౧౧౯॥ ఏకస్సుధాంశుర్నకథంచిదస్యాస్తృప్తిక్షమస్త్వన్ముఖ యద్వయస్య। త్వల్లోచనాసేచనకస్త్వదస్తు లాస్యకేలిద్యుతిసన్నిధేయః॥ ౧౨౦॥ అభిజాతపః కల్పతరుర్నలీయస్త్వత్పాణిజాగ్రస్ఫురదంకురశ్రీః। త్వద్భ్రూయుగం యస్య ఖలు ద్విపత్రీ తవాధరో రజ్యతి యత్ప్రలంబః॥ ౧౨౧॥ యస్తేన వః పల్లవితః కరాభ్యాం స్మితేన యః కోరకితస్తవాస్తే అంగమ్రదిమ్నా తవ పుష్పితో యః

౧౧౮॥ స్తనద్వయ ఇతి॥ కించ, నైషధస్య నలస్య, అనల్పమహతా వైదగ్ధ్యేన నైపుణ్యేన వివర్ధినీనాముత్పద్యమానానాం పత్రావలీనాం రచనా సమాప్తిః సంపూర్ణతాం ప్రాప్స్య తి యది తర్హి - తవైవ పృథౌ పృథుని భాషితపుంస్కత్వాద్వివక్షితే పుంవద్భావః, తవైవ పరం స్తనద్వయే - నాన్యస్యాః స్తనద్వయ ఇత్యర్థః॥ అన్యాసామయోగ్యత్వాదితి భావః॥ ౧౧౯॥ ఏక ఇతి॥ ఏకస్సుధాంశుః త్వన్ముఖద్వయస్య, కథం చన కథంచిదపి - తృప్తౌ క్షమో న స్యాత్, తత్తస్మాత్ - నలాస్యలక్షణో నానలముకవంద్రో నద్వితీయ స్సన్ - త్వల్లోచనయోరాసేచనకః అస్తు తస్య ప్రశంసా॥ తదాసేచనకం తృప్తేర్నాస్త్యంతో యస్య దర్శనాదిత్యమరః, అసేచనమేవ ఆసేచనకం స్వార్థే కః, ఆసేచనః కరణే ల్యుట్ స ఏవ ఆసేచనకః॥ ౧౨౦॥ అథ ద్వాభ్యాం నలతపస్సాఫల్యమాహ॥ అభిజాత ఇత్యాది॥ నలస్యాయం నలీయః నామధేయస్యేతి వృద్ధిః, సంజ్ఞాయాం వృద్ధాచ్ఛః, తపసామేవ కల్పతరుః ప్రసిద్ధకల్పతరువిలక్షణ ఇత్యర్థః, అతయేవ అభిజాత ఇత్యాద్యుక్తమ్. త్రైలోక్యమేవ అభిజాతమితి - అత్ర పాణియుగ్మస్యాగ్రప్రదేశః - యః కల్పతరుః, తవ పాణిజాగ్రైః కరరుహాగ్రైరేవ స్ఫురంతీ అంకురశ్రీర్యస్య సః, అంకురవానిత్యర్థః. యస్య త్వద్భ్రూయుగమేవ - ద్వయోః పత్రయోస్సమాహారః ద్విపత్రీ, ప్రథమోత్పన్నం పత్రద్వయం కలితవాధరో యత్ప్రలంబః యస్య నాళికా, కిసలయకాండ ఇత్యర్థః॥ నీ॥ అస్య తు నాళికాకదంబకశ్చ కలంబశ్చేత్యమరః- రజ్యతి స్వయమేవ రక్తో భవతి కుసుమరక్తః ప్రాక్తాం చ ద్వ్యర్థస్మిత పదం చేతి కవ్యాకరణానిరూపణమ్॥ ౧౨౧॥ య ఇతి॥ యస్తవ - కరాభ్యాం పల్లవితస్సంజాతపల్లవః, నలో భిసవః. ప్రసిద్ధకల్పతరువిలక్షణ ఇత్యర్థః, యః తవ స్మితేన కోరకితస్సంజాతకోరకస్సన్నాస్తే యస్తవాంగ నామ్రదిమ్నా మార్దవేన పుష్పితస్సంజాతపుష్పః యః తవ యువస్తనశ్రియా నస్తనసౌంద ర్యేణ ఫలితస్సంజాతఫలః సర్వత్ర తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః॥ అత్ర శ్లోకద్వయే నలతప సిద్ధమయాంతి నఖాదిషు కల్పతరుత్వ వవతయవత్వరూపణాత్ స యువరూపకం తద్వావయ వవః కల్పతరోరితవయవానాం నఖాంకురాదీనాం చనిధః కార్యకారణభావే తానాం భిన్నదే శత్వాత్ అసంగతిః కార్యకారణయోర్భిన్న దేశత్వేనాపాద్యదసంగతిరితిలక్ష

స్తస్యశ్రియాయః ఫలిత స్తవైవ॥ ౧౨౨॥ కంసీకృతాసీత్ఖలుమండలీందోస్సంసక్త
రశ్మిప్రకరాస్మరేణ । తులాచనారాచలతానిజైవమిథోనురాగస్యసమీకృతా
వామ్॥ ౧౨౩॥ సత్త్వస్రుతిస్వేదమధూత్థసాంద్రేతత్పాణిపద్మేమదనోత్సవేషు
లగ్నోత్థితాస్త్వత్కుచపత్రరేఖాస్తన్నిర్గతాస్త్వాంప్రవిశంతుభైమ్యాః॥ ౧౨౪ ॥
బంధాఢ్యనానారతమల్లయుద్ధప్రమోదితైః కేళివనేమరుద్భిః ప్రసూనవృష్టిం
పునరుక్తముక్తాం ప్రతీచ్ఛతంభైమియువాంయువానౌ॥౧౨౫॥అన్యోన్యసంగమ
వశాదధునావిభాతాంతస్యాపితేపిమనసీవికసద్విలాసే స్రష్టుంపునర్మనసిజస్య

నాత॥ ౧౨౨ ॥ కించ సమానురాగిత్వాచ్చ యువయోస్సమాగమః శ్లాఘ్యఇత్యాశయే
నాహ కంసీకృతేతి స్మరేణ కర్త్రా- వాం యువయోః ; మిథో'నురాగస్య అన్యోన్యా
నురాగస్య యుక్తాశతస్మిన్ యత్సత్త్వయితస్య తయోరనురాగయోరిత్యర్థః . సమీకృ
తౌ సమీకరణే నిమిత్తే తత్రార్థమిత్యర్థః - సంసక్తం స్వం యో
జితః రశ్మినామంశూనాం సూత్రాణాంచ ప్రకరస్సమూహో యస్యాం సా ॥ కిరణప్రకీ
ర్ణాద్రశ్మిరిత్యమరః ఇందోర్మండలీబింబం కంసీకృతాలోహపాత్రీకృతా ఆసీత్ ॥ స్త్రీ కం
సో'స్త్రీ లోహభాజనమితి శ్లోకిమందనే- నిజానారాచలతా శరశలాకైవ తులాదండశ్చా
కృతేతి శేషః అత్రేందుమండల్యాదౌ కంసాది రూపణ జేనస్మరేతాలకత్వరూపణస్సిద్ధర
క్షేకదేశరూపకం॥ ౧౨౩॥ సత్త్వేతి॥ కించ. మదనోత్సవేషుసురతకేళిషు సత్త్వేన మనో
వికారేణప్రసూతోయః. స్వేదః సత్త్వవికారవిశేషః తేనైవమధూత్థేనమధూచ్ఛిష్టేన సాంద్రేనని
రంతరే, అతఏవతస్యనలస్యపాణిపద్మేలగ్నాస్సంక్రాంతాః- అతఏవోద్ధృతాస్త్వత్కు
చతటాద్విశ్లిష్టాః మధూచ్ఛిష్టేనకమప్యకనకరేఖావదితిభావః సాన్నతానులిప్తాః పూర్వకాల
సమాసః తస్మాన్నిర్గతాస్తత్పాణిపద్మోత్పన్నాః త్వత్కుచపత్రరేఖాః భైమ్యాః తంతత్పాణిప
ద్మం॥ స్త్రీ॥ పుంసిపద్మంనళినమిత్యమరః. ప్రవిశంతు కార్యస్యకారణేలయనియమాదితిభా
వః యువయోస్సమాగమోస్త్వితి తాత్పర్యార్థః॥ ౧౨౪ ॥ బంధేతి॥ కించ హేభైమియువ త్వ
ర్వ్యస్తాదికరణైః కామతంత్రప్రసిద్ధైః ఆఢ్యంసమగ్రంనానావిధం ఉత్తానకాదివివిధ
సురతంతదేవమల్లయుద్ధంతేనప్రమోదితైస్తోషితైః కేళివనేమరుద్భిర్వాయుభిఃదేవైశ్చేతి
మరుతౌపవనామర్త్యావిత్యమరః పునరుక్త సా ద్రుంయథాతథాముక్తాం పరిమూనవృష్టింపు
ష్పవర్షం-యువతిశ్చయువాచయువానౌ, పుమాన్ స్త్రియేత్యేకశేషః. యువాం, ప్రతీచ్ఛ
తంస్వీకురుతం, యుద్ధవిశ్రాంతావీదేవైః పుష్పవృష్ట్యాసంభావ్యేతాఇతిభావః॥ ౧౨౫ ॥అ
న్యోన్యేతి॥ కించ. అధునా - అన్యోన్యసంగమవశాత్ - వికసద్విలాసేవర్ధమానోల్లాసేత
స్యాపితేపినలస్యతవచమనసీమనసిజస్యకామస్యతనుంశరీరంపునః స్రష్టుం ప్రవృత్తే అర
బ్ధే అతఏవఅద్యాద్వ్యాఖ్యమారబ్ధం కార్యంద్వ్యణుకంతత్కారోతిఃయతి తదారంభకం

తనుం ప్రవృత్తమాదాయ విదర్భేణుకకృత్పరమాణుయుగ్మం॥ ౧౯॥ కామఃకౌసుమచాపదుర్జయ మముం జేతుం నృపం త్వాం ధనుర్వల్లీమవ్రణవంశ జామధిగుణామాసాద్యమాదృక్తయా స్తోకేఽంగీకృతిపటసూత్రలత యాపృష్ఠేకియల్లంబయాభ్రాజిష్ణుం కపరేఖయేవనివసత్యాం మారసోదర్యయా॥ ౨౦॥ త్వద్గుచ్ఛావళిమౌక్తికాని గుళికా స్తం రాజహంసం విభో ర్వేధ్యం విద్ధి మనోభవః స్వమపి తాం మంజుం ధనుర్మంజరీమ్ యన్నిత్యాంకనివాసలాలితతమ జ్యాభుజ్యమానల

కరోతేః క్విపి తుక్. పరమాణుయుగ్మమిత్యుత్ప్రేక్షా. తార్కికమతే తు అణుత్వాదితి భావః. విదర్భేశాం కార్యార్థ పరమాణుయుగళవదవిశేషేణ రాజతామిత్యర్థః. భాతేర్లోట్, తస్త్రామాదేశః॥ ౧౯॥ కామ ఇతి॥ అహో, యోఽనఃజిగీషురితిభావః. కామః, కౌసుమేనపుష్పమయేనచాపేనదుర్జయం, తేజస్త్రియత్వాదితిభావః, అముం నృపంనలం చ జేతుం- అవ్రణవంశజాం సత్కులప్రసూతాం పృథక్ వేణుజన్యాంచ॥ స॥ ద్వావంశౌకులమస్కరౌ ఇత్యమరః అధిగుణాం అధికలావణ్యగుణాం. అతిజ్యాం చ- కించనిదర్శనస్తేఽమాంసనీ దూరస్యత్వం దురావస్థాయాం- నాళీంతరాశతు స్తనస్యసౌందర్య శోభయస్తాం త యా-కపరేఖయా- కాలాంతరే సిద్ధానసంక్రాంతి పరివర్తనాత్ కృతధనుషశ్శరేణ యేతి ఇత్యుత్ప్రేక్షా- పృష్ఠే గ్రీవాపశ్చాద్భాగే- కియత్కించిద్వ్యాధానతః- లంబయా ప్రస్తుతయా, స్త్రీణాం ప్రసిద్ధాలంకారభూతాయా పట్టసూత్రలతాతయా - భ్రాజిష్ణుం శోభిత్వేన భ్రాజమానాం- ధనుష్కోటి దర్శనాదివిష్ణుః ప్రత్యయః. త్వామేవధనుర్వల్లీం చాపలతాం- ఆసాద్య. మాదృక్తయా మత్సదృశ్యా స్త్రియా సహ సంకీర్ణరూపకాలంకారః॥ ౨౦॥ త్వదితి॥ కించ, విభో స్వామిన్ మనోభవః కామః త్వద్గుచ్ఛావళిమౌక్తికాని హారవిశేషస్థముక్తామయహారాన్ త్రైకాని, విజయాదిత్యాత్మనాం చ క్వచితి వామనః గుళికాః ఉపదర్శకాని విధానే, తం రాజహంసం రాజశ్రేష్ఠం- తాదృశం రాజహంసం సకలహంసం, శ్లిష్టరూపకం॥ స॥ రాజహంసోనృపశ్రేష్ఠే కాదంబకలహంసయోరితి విశ్వః కేశవిధుప్రహతయాం అహార్యే వేధ్యం - విధ్యతేః ణ్యత్, అనేకార్థా ధాతవః - స్వమేవ స్వం, కేచిత్తు స్వమితి అత్రాస్వమితి. అన్యే ప్యాహుః - స్వశబ్దోఽపి విధానార్థే ప్రయోగశ్చ క్వచిత్ నాస్తి కర్తృప్రాకస్య. పాఠాంతరం తు ప్రామాణికమయుక్తం పరంపరాయాతం. ఇతి. స్వమాత్మానమపి॥ స॥ స్వోజ్ఞాతావాత్మని స్వమిత్యమరః తాం వక్ష్యమాణప్రకారాం. మంజుం మంజులాంధనుర్మంజరీం చాపవల్లీం. విద్ధి, యత్ నిత్యాంకనివాసం, నిత్యమంకనివాసేన సహ అంకస్థిత్యా లాలితతమయా అత్యంత యా జ్యయా మౌర్వ్యా భుజ్యమానం అనుభూయమానం- అతిలాలసం లోభనం- జ్యాయూపతామిత్యర్థః- లసన్నాభేనమధ్యరేఖాంగుళిరూపస్థానం యస్యాస్సా రోమావళిస్తత్రద్రోహ రాజిః, అలంబతే ధనుర్వ్యత్రమౌక్తికాదౌ

లసన్నాభీమధ్యబిలావిలాసమఖిలం రోమాళిరాలంబతే। ౧౮ । పుష్పేషుశ్చికు రేషు తే శరచయం స్వం ఫాలమూలే ధనూ రాష్ట్రే చక్షుషి యజ్జిత స్తనుమనుభ్రా ష్ట్రం చయశ్చిక్షిపే నిర్విద్యాశ్రయ వాశ్రమం నవితను స్త్వాంతజ్జయాయాధునా పత్రాళి స్తదుకోజ శైలనిలయా తత్పర్ణశాలాయతే॥ ౧౯॥ ఇత్యాలపత్యథపత త్రిణితత్ర తస్మిన్ సంసక్తచిత్త్రిరాత్త్ర దనుసంధిపరాః పరీయవిశర్నాస్తు తేవిస్పృజమా సుపోఽప్యుదీర్య వేగజ్జగామనిషధాధిపరాజధానీం। ౧౩౦॥ చేతోజన్మశరప్ర

గుళికాద్యవయవరూపణాత్- అంగయఃనికామే కేథృతరూపణస్యగమ్య మానత్వా దేక దేశ వతిసావయవరూపకం॥ ౧౮॥ పుష్పేషురితి॥ యః పుష్పేషుః కామః- యజ్జితః యేనన తే నహో. చర్యాత్త్వరాధూతః . అతయేవనిర్విద్య ఈవ్యకా యాజీవన వైముఖ్యేణమత్త్వేత్య ర్థః॥ శ్లో॥ తత్త్వజ్ఞానవదీష్యా దేర్నిర్వేదోనివృత్తత్వధీరితిలక్షణాత్ - తేతవచికురేషు కేశేష్వేయం శరచయం. త్వయుత్తకుసుమవ్యాజాదితి భావః. ఫాలమూలేలలాటభాగేధనుః భ్రూవ్యాజాదితి భావః. తథారవుద్రేరుద్ర సంబంధిని చక్షుష్యే అనుభ్రాష్ట్రం అంబరీషే భ్రాష్ట్రక్షేవ్యయాభావః॥ ని॥ క్లీబే బరీవంభ్రాష్ట్రో నేత్యమరః- తనుం శరీరం, చిక్షిప్త వాన్- తద్దగ్ధతమువ్యాజాదితిభావః. స్వరితత్వాత్తత్ర సపుష్పేషుర్విరసుకంగస్సన్- అధు నాత్వజ్జయాయానలవిజయార్థం . త్వా మేవాశ్రమంతపోవనం - ఆశ్రయన్ ఆశ్రితవాన్. తన్నిర్యాస్యథనామితి శేషః. అన్యథాయథమినంజేవ్యతీతి భావః, అతయేవత్వదురోజ యోవక్షో జయోరుపరిస్థితస్యథనః పత్రాళిః పత్రరచనాపత్రవయస్కృతస్య కామస్య పర్ణశాలాయతే - సేవతి చరతీత్యుపమానాత్క్యఙ్ , అత్ర పుష్పాద్యర్థేశర చాపాదీనాం పుంకోక్తిప్రస్తావివయనిగరణేనతదభేదాధ్యవసాయాత్ భేదేఽభేద లక్షణాతిశయోక్తిః . తయాతత్పర్ణశాలామతయిత్యుపమయాచోద్భాపి తేనత్వా మాత్రమమితి రూపకేణ - సకేనానవ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా కామస్యాశ్రమా శ్రి యత్యోత్ప్రేక్షేతి సంక్షేపః॥ ౧౯॥ తత్రతస్మిన్ పతత్రిణి హంసేసమాల పత్యా భాషమాణేసతి - అథాస్మిన్నవసరే, చిరాత్ప్రభృతి తస్యాత్త్వ్రయ్యాం అనుసంధిర స్వే షణాః - చిపపసగేహంసోకీః . తత్పరాః సఖ్యః పరీయః తాంపరివవ్రుః ఇతోలట్, అ థ - సహాంసోపి - తేతవ శమలాసుఖవక్త్రం , మాంవిస్పృజేత్యుదీర్య ఉక్త్వా వేగాన్నిషధా ధిపరాజధానీంజగామ॥ ౧౩౦॥ చేతఇతి॥ హా ధృత చేతోజన్మనః కామస్య - శరప్రసూనా నాం శరభూతపుష్పాణాం- మధుభిః క్షౌద్రైః పుష్పరసైః మధుమద్యేపుష్పరసే క్షౌద్రేపి త్యమరః- అతులాంవ్యామిశ్రతామాశ్రయత్- మధుమిశ్రం వచిత్యర్థః- అనేనశనైస్సైవ, అ పరిమితమిత్యర్థః , వచారాంతో త్రిగపదబహులప్రయోగః మ్నృష్టయుక్తసూనకపట - అన్య త్రామలంతన్నుతత్పరనిత్రాన్యంసుగంధిన- హాజహిప్రసన్నదిన్నే వాసనమాక్షా- స్రేమసౌనల

సూనమన్వభిర్వ్యా మిశ్రతామాశ్రయస్వ ప్రియోదూతె పతంగ పుంగవగసీహ
య్యాంగపి:ంరసాత్ స్వాదంస్వాదమసీమ వృష్టసురభి ప్రాప్తాపిస్వ త్రింనసాంతా
పంపా ప్రపనితాంతమంతరతులామానర్చమూర్చ్యా నపిఃంగ ౩ంగ తస్యాదృశోపియ
తిబంధుమనువ్రజంత్యా స్తత్ప్రాచ్యవారినచిరాదవధిక్ష్యభావ। పార్శ్వే స్వపివిప్ర
చక్రుషెతదాసేనదృష్టే రారాదవివ్య దక్షేఃతుచిత్తవృత్తేః ౧౩౨॥ అస్తి స్వత్వంకా
ర్యసిద్ధిః స్ఫుటమథకథయామిపత్యురో। కంప్రభేదైరాఖ్యాతా వృత్త మితస్మిన్నథ
నరపతౌ సర్వమేకః ప్రతస్థే కాంతా రేసిగతాని ప్రియసఖిపదవీవిస్మృతా కేహ్మా
ముగ్ధేమారోదీరిహ యామేత్యుపహ్వాతవచసోనిస్వరస్యా వయస్యా॥౧౩౩॥

స్వదూతస్స జీకహరోయః పతంగపుంగవ ఇతిపతంగపుంగవః హంసః. పుమాన్ గౌః
పుంగవః గోరతద్ధితలుకిటచ్ ప్రత్యయః, తస్య గపీ వా కత స్సగః పుంస్వవత్ - ఆద్ధానాత్
దినాదిప్ర సేవప య్యాంగవీనం గోదోహాద్భవం ఘృతమిత్యవయరూపకం- హాయ్యంగవీ
నంస జ్ఞాయామితినిపాతః తస్యరేఖేమనస్యాఇతి గవ్యలేర పాత్రాగాత్ స్వాదంస్వాదం
పునఃపునరాస్వాద్య అభీక్ష్ణ్యే గముల్ ప్రత్యయః- పౌనఃపున్యమాభీక్ష్ణ్యమాభీక్ష్ణ్యే ద్విత్వే
భవయిత్యుపన ఖ్యానాద్విరుక్తిః అంత స్తృప్తి ప్రాప్తాపి. అపిర్విరోధే - నితాంతంతా
పంప్రాప. మూర్చ్యా నానర్చనానాహ బుద్ధ్యా స్తుత్యా తా ఇతి గుణః అతఇదేవిత్యధ్యాహా
కారస్యదీర్ఘః. తస్మాన్నద్విస్వహంఇషానుట్ మధుమిశ్రఘృతస్యవిషత్వాత్తత్వా సేవితా
మాద్యభావ ఇతివిరోధః- సతుపూర్వోక్త రూపకోత్థాపిత ఇతి సంకరః శ్లాఘ్య దేశవిషమాస
త్వం తల్యాంశమధుసర్పిష్టోరితిభావః ॥౧౩౧॥ తస్యా ఇతి॥ వియుక్తాయాః బంధుమను
వ్రజంత్యాస్తస్యా దృశోః స్తిహ్యాష్టే- తద్వాచ్యవారిబిందుః నవిప్రయోగజన్యం తద్వృష్టిమే
వనచిరాదచిరాత్ - అవధిభవ నావవోకనాత్ ప్రియంపాంధమనువ్రజేతితిశాస్త్రా త్తత్స్య
మాభూదిత్యర్థః తత్ర తస్మిన్నాపుష్పిదయాజీవహేతోః, అజేవహంసేవ- పార్శ్వే పిన
మీదేపిదృష్టాః విప్రచక్రుషే విప్రస్పృష్టో భావ- భాష్యావరకాత్మనిమపస్త్రోపినాయస్య రేత్యర్థః
చిత్తప్రవృత్తేః. అరాద్దూరేపిన వ్యవదభేవ్యవహితేన నాభావి స్నేహాబంధాస్మన పోనాతిత్
ర్థః - ఉభయత్రావిభావివిట్ , సమీపస్థస్య విప్రకృష్టత్వం దూరస్థస్య సన్నికృష్టత్వం
చేతివిరోధాభాసోలంకారః॥ ౧౩౨॥ అస్తీత్య మితి॥ అస్త్రైనయోః దూతో
హంసఃపత్యురోః కంప్రభేదైః చేష్టావిశేషైః కార్యసిద్ధిః అస్తీత్యం పత్యాః అస్తీత్యవ్యయము
ద్యోతనపర్యాయః - తస్మాత్ త్వప్రత్యయః స్ఫుటం కథయామి వ్యక్తం సూచయన్. వృత్తం
నివృత్తమేకత్సర్వం - నిషధనరపతౌ నళే విషయే- ఆఖ్యాతా, తస్మిన్ననికేదయిత్యస్మిన్నిత్య
ర్థః ప్రతస్థే సాక్ష్యాంపథుయంతీ- వయస్యా యస్యా వయస్యాః సఖ్యః. జేర్ద్వయఇత్యాదినా
యత్ప్రత్యయః- హే ప్రియసఖిముగ్ధే. కాంతా రేవిష వనగతా హి కథం ప్రస్థాసీత్యర్థః
పదవీస్మృత్వాన్నమారోదీః, ఇహ, యామ ఇత్యాహ్వానేత్యుపహ్వాతవచసం తత్ర వదనా

సరసిన్నృపమపశ్య ద్యత్రతత్రీరభాజః స్మరతరళమ శోకానోక హస్యోపమూల మ్! కిసలయదళతల్ప మ్లాపినంప్రాపతం సజ్వలనసమశరేషు స్పర్ధిపుష్పర్ధిమాళే॥ ౧౩౪॥ పరవతిదమయంతి త్వాంనకించిద్వదామిద్రుతముపన యకిరిమామాహసాశంసహంస ఇతివదతినలేసౌతచ్చ శంసోపన మః ప్రియమనుసుకృతాంచస్వస్సప్రహాయావిలంబః ।౧౩౫॥కదితమపినరేన్ద్రేశ్శంసయామాసహంసంకిమితికిమితిపృచ్ఛన్భాషితంసంప్రియాయాః ।అధిగతమతివేలానందమార్ద్రీకమత్తః స్వయమపిశతకృత్వస్తత్తథాన్వాచచక్షే॥౧౩౬॥ శ్రీహర్షంకవిరాజరాజిముకుటాలంకారహీరస్సుతం శ్రీహీరస్సుషువేజితేంద్రియచయం మామల్లదేవీచయం। తార్తీయీకతయామితోయమగమత్తస్యప్రబంధే మహాకావ్యేచారుణినైషధీయచరితేసర్గోనిసర్గోజ్జ్వలః॥ ❋

స్పత్యః. నస్యుః॥ ౧౩౩ ॥ సరసీతి ॥ సహంసోయత్రసరసి నృపమపశ్యత్ పూర్వందృష్టవాంశ్చ తస్యసరసస్థిరభాజః తటరుహస్య. జ్వలద్భిరసమశరస్యపంచేషోరిషుభిః స్పర్ధతఇతితత్స్పర్ధినీతత్సదృశీ- పుష్పర్ధిః పుష్పసమృద్ధిర్మాళిక్యాకారం యస్యతస్యాశోకానోకహస్యాశోకవృక్షస్యఉపమూలం మూలసమీపేవిభక్త్యర్థేఽవ్యయీభావః స్మరేణతరళంచపలం- కిసలయదళతల్పే పల్లవపత్రశయనంమ్లాపయతిస్వాంగదాహేనగ్లపయతీతథోక్తంతంనృపంప్రాప॥ ౧౩౪॥ పరవతీతి॥ పరవతిపరాధీనేదమయంతిత్వాం - నకించిద్వదామినోపాలంభే కించహేహంసద్రుతం శీఘ్రముపనయసమాగచ్ఛ, పాదమయమాంకిమాహ- శంసకథయఇతినలేవదతిభ్రాంత్యాపునోవదతి నమివసంభోగ్యాలపతిసతి అసౌహంసఃఉపనమః పునోగతస్సన్ తత్సర్వంనిశంసకథయామాస- తథాహి- సుకృతాంసాధూనాం-సుకర్మణాపాపమంత్రవృద్ధ్యేషుక్ప్రఇతికృత్- ప్రియమనుఇష్టార్థంప్రతి-స్వస్యప్రహాయాదేనవిలంబః, నత్వేబాహ్యంతరంతత్సిద్ధౌవిలంబఇతిభావః, సామాన్యేనవిశేషసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః॥ ౧౩౫॥ కథితమితి॥ నరేంద్రోనలః, కథితమపిప్రియాయాః దమయంత్యాఃభాషితంవచనం, కిమితికిమితిపృచ్ఛన్ హంసంశంసయామాసపునఃపునరాఖ్యాపయామాస- కేంచ, అతివేలోతిమాత్రఃయఆనందః సఏవమార్ద్వీకంద్రాక్షాకావికారఃద్రాక్షామద్యం॥ సః॥ మృద్వీకాగోస్తనీద్రాక్షేత్యమరః, తేనమత్తః- అధిగతంసమ్యగ్గృహీతంతత్తదుక్తం, స్వయమపి- శతకృత్వఃశతవారం- సంఖ్యాయాఃక్రియాభ్యావృత్తిగణనేకృత్వసుచ్ తథాతదుక్తప్రకారేణ, అన్వాచచక్షే అనూదితవాన్- మత్తోహ్యుక్తమేవపునఃపునఃప్రవక్తీతిభావః॥ ౧౩౬॥ శ్రీహర్షమితి॥ శ్రీహర్షమిత్యాదిసర్గత - వ్యాఖ్యాతమేవతార్తీయీకః, ద్వితీయతృతీయాభ్యాంటీకక్ స్వార్థేవక్తవ్యః - తస్యభావస్తత్తాతయాఇతి స్త్రీయతద్ధితః- శేషంపూర్వవత్॥ ❋

ఇతిశ్రీమల్లినాథసూరికృతవ్యాఖ్యానే, నైషధసవ్యాఖ్యానే- తృతీయస్సర్గః.

శ్రీ హయగ్రీవాయ నమః

నైషధకావ్యే - సవ్యాఖ్యానే - చతుర్థసర్గప్రారంభః.

అథ నలస్య గుణం గుణమాత్మభూస్సురభితస్య యశః కుసుమం ధనుః। శ్రుతిపథో-
పగతం సుమనస్తయా తమిషుమాశు విధాయ జిగాయ తామ్॥ ౧॥ యదతనుజ్వర
భాక్తనుతే స సా ప్రియకథాసరసీరసమజ్జనమ్। సపది తస్య చిరాంతరతాపినీ ప
రిణతిర్విషమా సమపద్యత॥ ౩॥ ధృతిమధీశవతీయమధీరతాం దయితదూతిపత
ద్గతివేగతః స్థితివిరోధకరీం వ్యతనోత్ కృశోదరీ తదుదితస్సహిమో యదనంతరః॥ ౪॥

అథరాజ్ఞస్స్వయంవరం ప్రత్యుపోద్ఘాత్యత్వేతే వాస్మిన్సర్గే దమయంత్యా మదనావస్థాం వర్ణ
యితుమారభతే అథేత్యాది॥ అథ దమయంత్యాః ప్రియసందేశశ్రవణానంతరం ఆత్మభూః కామః
నలస్య గుణః ఆత్మోత్కర్షహేతుశౌర్య సౌందర్యాదికో ధర్మః తమేవ గుణం మౌర్వీం కృ
త్వా - సురభి సుగంధి మనోజ్ఞం చ॥ సుగంధౌ చ మనోజ్ఞే చ వాచ్యవత్సురభిః స్మృత ఇతి విశ్వః
తస్య నలస్య యశః తదేవ కుసుమం ధనుర్విధాయ తథా సుమనస్తయా సుమనస్త్వేన పు
ష్పత్వేన చ - శ్రుతిపథోపగతం కర్ణపథంగతం - పునః పునశ్శ్రావ్యం శ్రుతమిత్యర్థః ఆకర్ణ
మాకృష్టం చ తం నలమేవేషుం విధాయ. తాం జిగాయ - తదేకాసక్తచిత్తాం చకారే
త్యర్థః సర్వత్ర శ్లేషానుప్రాణితం రూపకాలంకారః - అస్మిన్సర్గే ద్రుతవిలంబితం వృత్తం॥ శ్లో॥ ద్రు
తవిలంబితమాహ నభౌ భరావితి లక్షణాత్ ॥౧॥ యదితి॥ సా భైమీ. అతను జ్వరం అనంగజ్వరం
అధికజ్వరం చ భజతీతి తద్భాక్సతీ - భజో ణ్విః - ప్రియకథైవ సరసీ సరః తస్యాం రసో రాగః జ
లం చ తత్ర మజ్జనమాసక్తిమవగాహం చ తనుతే స్మ చకారేతి యత్ - లట్ స్మే ఇతి భూతే లట్
తస్య మజ్జనస్య సపది చిరం దీర్ఘకాలం - అంతః మధ్యంతరం తాపయతీతి తత్తాపినీ విష
మా విపరీతా పరిణతిః పరిణామః, సమపద్యత సంజాతా అత ఏవ జ్వర శాంత్యర్థం ప్రస
వ జ్జనాత్ తదుద్దీపకరూపానర్థోత్పత్తేర్విషమాలంకారభేదః॥ శ్లో॥ విరుద్ధకార్యస్యోత్పత్తి ర
ర్థప్రాప్తిర్నచేత్ విరూపఘటనా చాస్య ద్విధా విషమాలంకృతిశ్చ్యుతిరితి లక్షణాత్.
యేనేన చ్యావతావస్థాపస్థే నవమీసంజ్వరావస్థోక్తా తదుక్తం॥ శ్లో॥ చక్షుఃప్రీతిర్మనస్స
ంగస్సంకల్పోథ ప్రలాపితా। జాగరః కార్శ్యమరతిర్లజ్జాత్యాగోథ సంజ్వరః, ఉ
న్మాదో మూర్ఛనం చైవ మరణం చ దశం విదురితి॥ ౩॥ ధృతిమితి॥ కృశోదరీ సూక్ష్మమ
ధ్యా కృశ ఉదరం యస్యాః స్థితిస్మర్యాదా గతినివృత్తిశ్చ తద్విరోధకరీం - తద్విరోధహేతుమి
త్యర్థః గత్యుత్పత్తేస్తత్ప్రతిగభావవిరోధత్వాదితి భావః. కృఞో హేతుత్వాద్దిగాహేత్వ
ర్థే ణ్విచప్రత్యయః - అధీరతాం చ పలతాం యేనేతి ద్వావస్థావలక్షణా - దయితదూతో దమః ప
తిః పతత్త్రిహంసః॥ పత్త్రరథాండజా ఇత్యమరః తస్య గతివేగతః గమనవేగాద్ధి

అతితమాంసమపాఠిజడాశయంస్మితలవస్మరజేపితదాననమ్ । అజనిపంకరు
హాంగనిజాంగణభ్రమికజేపితదీక్షణజపః॥ ౫ ॥కిముతలంతరుభాధిపజాదివ
స్ఫురదనలావిశతస్స్మవిగాహితుమ్ । తదధికేనచికిత్సితుమాశు తాం మఖభుజామ
ధిపేనసనియోజితౌ॥ ౬॥ కుసుమచాపజతాపసమాకులంకమలకోమలమైత్ర్యతత
న్ముఖమ్అహ హార్ద్వహదభ్యధికాధికాంరవిరుచిగ్లపితస్యవిధోర్విధామ్॥ ౭॥ త
రుణతాతరణిద్యుతినిర్మితద్రఢిమతత్కుచకుంభయుగంతదా అనలసంగతితా
పమమైతునోకుసుమచాపకులాలవిలాసజమ్॥ ౮ ।అన్నృతయద్విరహిణ్యాష్మణిమ

తవతీగృహీతవతీప్రాప్తవతీత్యర్థః- యేతేనచాపలాఖ్యస్సంచారీభావఉక్తః॥ శ్లో॥ చా
పలంత్వనవస్థానం రాగద్వేషాదిసంభవమితిలక్షణాత్, తస్యహాంసపక్ష వేగజన్యత్వముక్తే
షుతే- ధుర్యవమితినసుకథమన్యవేగాదన్యత్ర క్రియోత్పత్తిరిత్యాశంక్యయాదనంతర న్యాయే
నసమర్థయతి- యోగోయస్యానంతరస్సన్నిహితః- సతస్మాదుదితఉత్పన్నయిత్యుక్తే
షా ధార్యాంతరన్యాసయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౪॥ అతితమామితి॥ తస్యాస్తదాన
నం- స్మితలవస్యహాసలేశస్యస్మరజేపి - కిముతకరణఇతిభావః అతితమామతిమాత్రం- కి
మితిచేత్యాదినాఅవ్యయఘూ దాంప్రత్యయః, జడాశయంమూఢచిత్తం- శమపాఠిసంపన్నం
తదభ్యంజాతమిత్యర్థః. చిన్తైపదమితికర్తరిచిణ్- తస్యాఈక్షణమేవనయనమేవ తంజ
నఃఖంజరీటః అపాంగయేవనిజాంగణాంతర్భ్రమిమిథ్రిమిణః- తస్యాఈకదేశేశేషిపంకుర
సమర్థః- అజనిజాతః. దీపజనేత్యాదినాజనేః కర్తరిచిణ్ జ్వరశోకాత్ స్మితవీక్షణేలు
ప్తేఇతిభావః॥ ౫॥ అథాస్యాఃస్వర్గవలయోర్నిరంతరాతఃపరిశేషమాలక్ష్యోత్ప్రేక్ష్యతే॥
కిమ్వితి॥ తదధికేనస్తైమమాశుచికిత్సితుమఖభుజాంనియోజితౌ ప్రేషితౌ. ఉభౌదివోధి
పతౌస్వర్గవైద్యావశ్వినౌ స్మరానలౌసంతాపిగాహితుం రోగనిదానం నిశ్చేతుంతస్యాదమ
యంత్యాఅతరంతశ్శరీరంప్రవిశతస్స్వకీయప్రవిశ్యస్థితౌ వశ్వినావేవతౌకిమిత్యుత్ప్రేక్షా
ర్థాతేనాస్యమదనాభ్యనమానసౌందర్యం వ్యజ్యతే అత్రచింతాఖ్యస్సంచారీభావస్సూచితః
శ్లో॥ ధ్యానంచింతేప్సితానాప్తి శూన్యతాశ్వాసతాపకృదితిలక్షణాత్॥ ౬॥ అథచింతా
నుభావంసంతాపంవర్ణయతి కుసుమేత్యాది॥ కుసుమచాపజేనస్మరసముత్థేన తాపేనస
మాకులంవిహ్వలం అతయేవాహార్యవాఃఅహస్సహాని, అన్త్యంతసంయోగేద్వితీయాం చన్ద్ర
ర్దనం రోగసుకీర్త్యా హేమ్నానకారస్యలోపాదేశః- అభ్యధికాధికామత్యంతాధికాం అభి
ఖ్యాద్విభావః రవిరుచిగ్లపితస్యారాత్రౌహతస్యఃధోర్విధోర్విధాంప్రకారంతాదృశీమ
వస్థామిత్యర్థః, అతయేవహాస్యశ్యామాపాదసంభవవస్తుసంబంధాన్నిదర్శనాలం
కారఃవహాత్ప్రాప్నువత్ కమలకోమలంతన్ముఖ మైత్ర్యతిదృష్టాంసఫజనేనేతిశేషః- సకరు
ణామితిభావః॥ ౭॥ తరుణేతి॥ తస్యాఃకుచాశైవకుంభౌతయోర్యుగంకర్మ. తరుణతా

జ్జితేఽధిమనసి జేనతదూరుయుగ్మం తచ్చాస్య వృత్తితతకదనం కదళీతరుర్య దిమమజ్జ
లమాషరదూషితః॥ ౯ ॥ స్మరశరాహతినిర్మితసంజ్వరం కరయుగం హసతస్స్మ
దమస్వసుః అనపిధానసదత్రపనాతపం తపసి సీతకరస్య సరోరుహం॥ ౧౦॥ మదన
తాపభరేణ విదీర్య నో యదుదపాది హృదా దమసస్వసుః। నిబిడపీనకుచద్వయ
యంత్రణాతమపరాధమధాత్త్రయీబన్ధతీ॥ ౧౧ ॥ నివిశతే యది శూకశిఖాపదే సృ
జతి సా కియతీమివ నవ్యథాం మృదుతనోర్వితనోతు కథం న తామవనిభృత్తు నివిశ్య
హృది స్థితః ॥ ౧౨॥ మనసి సంతతమివ ప్రియమీక్షితుం నయనయోస్స్వపహాయా

తారుణ్యామేవ తరణిర్మ్యతిరాత సత్త్రయూనివిత తః ప్రతోధ్రు దిమాకాశీవ్యం యస్యతత్ త
థాకుసుమబాణ యేన కులాలః కుంభకారస్తస్యచిలా సేన వ్యాపారేణజాతం తేజ్జం అనలసం
గతిః నలసంగత్యభావః క్వచిద్బ్రి సజ్య ప్రతిషేధేనబ్ సమాసయిత్యతే- అథా - భావేన్య
యాథాపేహాన పుంసకత్వం నైతానలసంగతి కర్నిసం యోగఇ శ్లిష్టరూపకంత యాతా
పముస్త్రైరుకో కాకుః ఉపేమా దేవేధా ప్రాప్తకాశీతోటుత థాహి అమోఘటః కులా
లేన బాధ్యా యుప్రథమమాత మేనపర్యాపత్త్యా దగ్నిరాపద్యతే రూపకాలంకారః॥ ౯॥ అ
ధృతేతి॥ తదా యత్తస్యాయూరుయుగం, మనసిచేనని గుణాస్మరిరహదాహే వజ్జితం అధ్య
తఅవస్థితంధ్యజనిస్తారయితి ధాతోల్యుట్ జేతబ్ హ్రిస్వాద గాదితి సలోపకదళీతరుః మరా
మరుదేశే జ్వలతాతిత్యనా సేన దోవరేణోపరక్షేత్రే మహాపితో యత్నిదూషితస్చేత్ తత్క
దనం తేజోమయా స్యైవక్రదనం కలహం సామ్యమిత్యర్థః స్పృశతి ఆత్రోపమానస్యకదళీత
రోరుపమేయత్వకల్పనాత్ప్రతిపాంకారభేదః, ఉపమానస్యాప్యుపమేయత్వకల్ప
నం ప్రతిపమితిలక్షణాత్- దోష్వరప్రమూధకదలీకాండకల్ప తదాసీదిత్యర్థః॥ ౯॥ స్మరే
తి॥ స్మరశరాహత్యానిర్మితసంజ్వరం జనితతాపం. దమస్వసుః కరయుగం కర్తృ అనపిధా
నావధా వరణాత్ సతోః పతతః ప్రవిశతః తపనాతపః సూర్యాతపః యస్మిన్ తత్త్రథాత
పేన గ్రీష్మే ఆపి అకోశితే సనసకుత్సనస్తకమలం పద్మం తత్త్వసాశ్సన్నిత్యనధృతమధూదిత్యర్థః,
హసతిస్మ ఆత్మసామ్య తిరిదండినా సదృశపర్యాయే పరితత్వాత్- అతయేవోపమాలంకా
రః॥ ౧౦॥ మదనేతి॥ దమస్వసుః హృదా హృదయేన కర్త్రా మదనతాపస్య భరేణ దాతౌ
త్యేన హేతునా - విదీర్య నో ఉదపాదిప్తృశితమితియత్, భావేలుట్- తదనుస్తృత నరూప
మపరాధం, ప్రతిబద్ధ్నతి నిబిడం ఘనం నిబిడం పీనకుచద్వయేన యంత్రణాబంధః కతీ
అ నాత్ హృదయస్యకృతాపరాధం సంయమనా హితత్వంతః అత్రోద్దీపనా హి హృద్యస్ఫుటనం హృద
యస్యాయస్యేవ నిబంధనం- తస్యకుచయంత్రణానిమిత్తత్వము త్ప్రేక్ష్యతే. సా చవ్యంజకా
ప్రయోగాద్గమ్యా॥ ౧౧॥ నివిశత ఇతి॥ శూకశిఖాకంటకాగ్రం పదే చరణే నివిశతే ప్రవిశతి
యది సస్పృశం యత్నేన సా ప్రవిష్టా శూకశిఖా కియతీమివ వ్యథాం పీడాం . యావ

తదుపేతయోః గ్రహణశక్తిరభూదిదమీయయోః పిహితసమ్ముఖనాస్తునివస్తుని ॥
౧౩ ॥ హృదిదమస్వసుర శుభ్రవిపక్షైః ప్రసూఫలస్వరసాస్త్రముఖానతైః హృదయ
భాజమరాజతచుంబితుంనలముపేత్యకిలాంగమితంముఖమ్॥ ౧౪॥ సుహృదమగ్ని
ముదంచయితుంస్మరం మనసిగంధవహేనమృగీదృశ అకలినిశ్శ్వసితేనవిసర్గమా
నుమనోనిహ్నుతవేశనమాయితా॥ ౧౫ ॥విరహపాండిమరాగతమోమషీశితిమ
తత్త్వజపీతమవర్ణకైః దశదిశఃఖలుదగ్ధగకల్పయల్లిపికరీనలరూపకచిత్రితాః ॥
౧౬॥ స్మరకృతింహృతయస్యముహుర్దశాంబహువదన్నివనిశ్శ్వసితానిలః। వ్యధి

శబ్దానాశ్యాలంకారే. కీదృశీంవ్యథామిత్యర్థః. నస్పృజతులితాంత్వాదయతి- మహతిమేవ
స్పృతీత్యర్థః అవనిభృద్రాజానలః సతుపర్వతశ్చ, హృదివిదిత్యసిత స్పృక్ మృదుతనోః కో
మలాంగ్యాః కాంతధారిణాం వ్యథాంకథంవిదితనోతుత నోత్యవేత్యర్థః- సంభావనా
యాం లోట్, అత్రపతేసూక్ష్మకంటకప్రవేశేమస్సహో వ్యథా- కియత వృన్వాం గ్యాహృదిమ
హాల్ప్రవిశేశేత్యైమత్యన్యాయేనాథాంతరాపత్తైరథాపత్తిరలంకారః॥ ౧౨॥ మన
సీతి॥ మనసిసంతంహృదివర్తమానంప్రియమీయుతు స్పృహయాంతరుపేతయోరంతః
ప్రాప్తయోరివయిదమీయయోరస్యాస్సంబంధినోః యినంశిబ్దాత్యదాదేర్వృద్ధాచ్ఛః న
యనయోస్సనశ్చకంపురోదేశో వాస్తుస్థానంయస్యతస్మిన్నపిపురోవర్తిన్యపివస్తుని గ్రహణ
శక్తిస్సాహాత్కారసామర్థ్యంనాభూత్ నలవ్యాసంగాన్నకించిదన్యదద్రాక్షుదిత్యర్థః
తవ్యాసంగనిమిత్తస్య బాహ్యదర్శనస్య చక్షుష్షోంప్రవేశనిమిత్తత్వముత్ప్రేక్షతే-
చిత్తసంచారీభావః॥ ౧౩॥ హృదీతి॥ విరహేణాత్తాప్రాప్తాముఖాంతర్గయాసాతస్యా
నమ్రముఖాయాఃదమస్వసుః- ముఖం- అశ్రుబిందుభిర్నాశ్రుప్రవాహేణప్లుతసిక్తే హృదిహృద
యేప్రతిబింబితంసత్ హృదయభాజంహృదిస్థితంనలంచుంబితుముపేత్యగత్వా అగమితంసం
జాతాంగమనం కిలప్రత్యాగతమిత్యుత్ప్రేక్షా తారకాదిత్వాదితచ్ కిలేతిసంభావనాయాం॥
౧౪॥ సుహృదమితి॥ గంధవహేనవాయునా , సుహృదంసఖాయం॥ సః రోహితా
శ్వోవాయుసఖయిత్యగ్నేర్వాయుసఖిత్వాభిధానాత్ మృగీదృశః భైమ్యాః, మనసి- స్మర
మేవాగ్నిముదంచయితుముద్దీపయితుం - నిశ్వసితేననిశ్వాసవాదవ్యాజేన వినిర్గమేణబ
హిః- సంప్రసరణేన అనుమిదంనిహ్నుదఃప్రాగజ్ఞాతయత్వేదనమంతతః ప్రవేశస్తత్రమాయి
నాంమాయావిత్వంతత్క్రూరత్వనాపాటవంప్రవిష్యవత్త్వాదినిః, అకలికలితంప్రాప్తం. నూనమి
త్యర్థః, అగ్నిదోహిగూఢంప్రవిశ్య కాశంకగర్భ్యోతిద్వదోవాయుదీపితాన్యగ్నేశ్వాస
వ్యాజేనతథాకత్వాసిగతఇత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౧౫॥ విరహేతి॥ తస్యాదమయంత్యాఃదృగ్ర
ష్టిరేవలిపికరీచిత్రకరీవిరహేణపాండిమాశరీశైత్యంరాగోనురాగస్సఏవరాగోరక్తి
మా- శ్లిష్టరూపకం - తమోమోహస్తదేవమషీతస్యాశ్శితిమానలిమా. తస్యోత్థైర్మ్యాః వి

తవాసనికంపమదర్శి తేద్రసతికస్పతినాశ్రయబాధనే॥౧౭॥ కరపదాననలోచ
ననామభిశ్శతదలైస్సుతనుర్విరహజ్వరే । రవిమహోబహుపీతచరంచిరాదని
శతాపమిషాదుదసృజ్యత॥౧౮॥ ఉదయతిస్మతదద్భుతమాళిభిర్ధరణిభృద్భువిత
త్రవిభావ్యయత్ । అనుమితోఽపిచబాష్పనిరీక్షణాద్వ్యభిచచారనతాపకరోఽన
లః॥౧౯॥ హృదివిదర్భభువంప్రహరఞ్శరైరతిపతిర్నిషధాధిపతేఃకృతేః కృతత
దంతరగస్వధృతవ్యథఃఫలదనీతిరమార్గదలంఖలు॥ ౨౦॥ విధురమానితయా యు

జో నైసర్గికః పీతిమాశనకవర్ణః నతుగాత్రాంద్వా ద్వాః త్రైరేవవర్ణైః చిత్రశోధనైః దశ
దిశస్త్రాయేవభి త్తిరితిశేషః- నలస్యరూపైః ప్రతికృతిభిః- చిత్రితాః సంజాతచిత్రాః-తా
రకాదిత్వాదితచ్ అకల్పయదసృజత్ ఖలునిరంతరచింతాతనితయాభ్రాంత్యాప్రతిదిశంమి
థ్యానలానద్రాక్షీదిత్యర్థః॥ ౧౬॥ స్మరేతి॥ నిశ్వసితానిలః, స్మరకృతింమదనక
ర్తృకస్పృష్టిరూపాం. హృదయస్యహృత్పిండస్య.వశామవస్థాంబహుబహుబారంక్రియా
విశేషణంవదన్నివయేవంకంపతయితిశేషయన్నేత్యుత్ప్రేక్షా- అదోహృదయంక్రీతేవాసని
కంపంచలనంతత్కారణాంక్రాసంచ, ముహుఃనృదితః ఓతవాక్ దధాతేలుఙ్ జితజ్ - స్తా
ఘ్వారిచ్ఛేదికారః. హ్రస్వాదంగాదితిసిచోలోపః - తథాహి- అశ్రియబాధనేసతిక్రో
శామవత్రసరి- సర్వోపిత్రసత్యేవేత్యర్థః తద్బాధేతదాశ్రితస్యస్వస్యాపిబాధాదితిభా
వః, అర్థాంతరన్యాసోలంకారః॥ ౧౭॥ కరేతి॥ కరపాదవదనలోచననామయితినామాని
యేషాంతైః, తదాకారపరిణామాత్తన్నామధారిభిఃశతదలైః కుసుమైస్తైఃకర్తృభిః-చిరా
చ్చిరాత్ప్రభృతి పీతచరంరసనాత్ పూర్వంపీతంభూత పూర్వేచరట్ ప్రత్యయః - బ
హుధూరిరవిమహః సూర్యతేజః- సుతనోర్వర్ణయంత్యాః. విరహజ్వరేజ్వరావస్థాయాం.
అనిశతాపమిషాన్నిరంతరోష్ణత్వవ్యాజాత్- ఉదసృజ్యతఉత్సృష్టంసూనమితిశేషః అత్రోప
మానాంత్రైమీకరచరణాదిభోగ్యవామనాతోభేదఃనరూపభేదయిత్యభేదోక్తేరతిశయోక్తిః
తన్మూలాచేయంపూర్వపీతతేజోవమనోత్ప్రేక్షా సాచతాపవ్యాజాదిత్యపహ్నవానుప్రాణి
తేతిసంకరః॥౧౮॥ఉదయతీతి॥ అళిభిస్సఖీభిఃతత్రతస్యాంధరణిభృతోభీమభూపాన్నవతీతిత
ద్భువఃభైమీతస్యాంపన్ముతభూమౌవభావ్యత్వాన్నిశ్చీయమానసంధానబాష్పనిరీక్షణాదనుమితం
గదర్శనాత్.అన్యత్రభూమవదర్శనాత్॥ సబాష్పోఽప్యుష్ణత్వంభూమవచ్ఛేదిదం జాయతే
అనుమితఃఅభ్యూహితః అన్యత్రలింగభావాదభావితోఽపి- తాపకరస్సంతాపజనః. నలోనై
వధః అన్యత్రఅనలోగ్నిః- నవ్యభిచచార నాన్యథాబభూవేతిదుత్. తదద్భుతముదయతిస్మ
ఉత్పన్నమిత్యర్థః. అయగతావితిధాతోర్భూతేలట్, నలచింతనుషాపోయంసంతాప
ఇత్యత్రభదర్శనాత్సఖీభిరూహితమహోఽతిపరమార్థః, అత్రబాష్పలింగదర్శనాదనల
జ్ఞానంతద్వ్యభిచారీతిస్ఫురతోవిరోధస్యాశ్రువింగాత్సంతాపకరోనలోనిశ్చితఇత్యాభా
సీకరణాద్విరోధాభాసః - సచశ్లేషానుప్రాణితః . సంతాపకరోనలఇతిశబ్దశ్లేషః. అన్య

దిదానుమహాన్ కథమహో సతు తద్ధృదయం తథాఽపి; వియోగ భరాస్స్ఫుటస్స్ఫుటీకృతదృషత్త్వమజిజ్వలదంశుభిః ॥ ౩౧ ॥ హృదయదత్తసరోరుహయాతయా క్వసదృగస్తు వియోగనిమగ్నయా క్రియదనుః పరిరభ్య హృదాంతరే కిమనుమర్తుమశేతచితార్చిషి ॥ ౩౨ ॥ అనలభావమియం స్వనివాసినో నవవిరహస్య రహస్యమబుద్ధ్యత। ప్రశమనాయ విధాయ కృశాన్యహం జ్వలతి తత్రయదుజ్ఝితుమైహత ॥ ౩౩॥ ప్రకృతిరేతుగుణస్సరయోపి తాం కథమిమాం హృదయం మృదునామ

ప్రార్థశ్లేషః. అపిర్విరోధే॥౧౮॥ హృదీతి॥నిషధాధిపతేః కృశేనలస్యార్కే- తత్రప్రహారాధమిత్యర్థః। శ్లో॥ అర్కేస్ఫుతేవశబ్దరుద్రౌ తాదర్థేన్యయసంజ్ఞతావితివచనాత్ విదర్భభువందయంతీ -శస్త్రైహృద్యాదిప్రహారణ- నలస్యసదాగ్గతత్వాదితిభావః. రతిపతిః కామః కృతాతదంతరగస్య శస్త్రైర్హృద్గతస్యస్వస్య కృషవ్యథాయేనసః స్వయమపి తద్గతత్వాత్ ప్రహృతస్సన్నిత్యర్థః ఫలంతి అపితర్థుర్హీతిర్యస్యసోలమత్వంతమయూాస్ఫదనర్థ కఖలు విముహ్యదితి చగమ్యతేమూర్చ్ఛామోహసముచ్ఛ్రాయయోరిత్యనుశాసనాత్. తదత్ర భేదేసమూర్చ్ఛాలతః కార్యదర్శనాద్రతిపతేః స్వస్యాపి ప్రహారదుఃఖ్యతేసాచశ్లేషమూలాతిశయోక్త్యర్థాపితేతి సంకరః వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యాపర ప్రహారరూపానర్థోత్పత్తేరుపమభేదశ్చ వ్యజ్యతే॥౩౦॥ విధురితి॥ తయోరుదమయంత్యా నృపయోర్మధ్యే విధుః చంద్రః. భానురర్కస్సూర్యః. అనయోర్మధ్యే చేయద-విరహిణాస్త్ర్యశ్చిత్రం, కింతు-సః సూర్యకాంతాభిమతోవిధుః. వియోగవివశభరోభారస్సైరాపి యదస్ఫుటవ మవిశరణః తేనస్ఫుటీకృతం దృషత్వం సూర్యోపలత్వం యస్యతత్- అన్యథాతిభారాల్లోష్టానివద్వికీర్యేతేతిభావః తత్పృకరమపిత్థమే హృదయరూపం సూర్యకాంతమణిస్స్వార్థః కథంతథా సూర్యవత్ అంశుభిః స్వతేజోభిః అజిజ్వాలజ్జ్వాలయతిస్మజ్వలతెణ్ణావత్ అహోవిధుస్సూర్యహీనతామిత్తి పరత్వాద్యున్నత్వ తపతు నామ తద్వదరోక్ష్యహంజ్వలయిత్వత్వమిచిత్రమిత్యర్థః॥౩౧॥హృదయేతి॥ వియోగనిమగ్నయా విరహాబ్ధిమగ్నయా అతఏవ హృదయ దత్తసరోరుహయా సంతాపశాంతయే వక్షసి పత్రపద్మయా- తయా. సమానాన్పశ్యతిసదృక్ సదృశీ స్త్రీ. సమానాన్యయోశ్చేత్యుపసంఖ్యానాత్కిమానోపపదాద్దృశేఃక్విన్ప్రత్యయః. దృగ్దృశిపతుక్విన్నిసమాన శబ్దస్యసభావః. క్వాస్తునక్వాపీత్యర్థః। యద్వా- రతిశిఖానుపస్థితా చానమసా క్రియదనుశ్చకర్తృధనుః పౌష్పమిత్యర్థః పరిరభ్య-అనుమర్తుం-అనుమరణం కర్తుం, చితార్చిషి-అశేతశయితాకిం - క్రియమనుమర్తుంచితార్చిషిశయానావాసాక్షాత్ ప్రతిరేవేయమిత్యుత్ప్రేక్షా. తస్యాజ్వరాగ్నిప్రతాపత్వాత్ జ్వలతీతిభావః॥౩౨॥ అనలభావమితి ఇయం దమయంతీ- స్వనివాసినః విరహస్యనలవియోగజస్యరహస్యం గూఢమర్మ, అనలభావమగ్నిత్వం నలరహితత్వంచగమ్యతే- నాబుధ్యత, నాజానాదిత్యర్థః-కుతః - యద్యస్మాత్ తత్రతస్మిన్ విరహేజ్వలతిసతి, ప్రశమనాయ ప్రజ్వాలనప్రతీకారార్థం హూన్ ఇహా - కృశానవిధాయ స్వాత్మానం కృశాంగం

యత్। తదిషుభిః కుసుమైరపిధన్వతాసువివృతంవిబుధేనమనోభువా॥ ౨౪ ॥రిపు
తరాధవ నాదవినిర్గతంవిధురుచిర్గృహజాలబిలైర్ఘ్నతామ్ ఇతరధామ్నివా
రణశంకయాజ్వలయితుంబిసవేషధరాః శశ ॥ ౨౫॥ హృదివిదర్భభువో(ఽ)త్రశుభ్ర
తిస్ఫుటంవినమదాస్యతయాప్రతిబింబితమ్ । ముఖదృగోష్ఠమరోపిమనోభువాత
దుపమాకుసుమాన్యఖిలాన్యరాః॥ ౨౬ ॥ విరహపాండుకపోలతలేవిధుర్వ్యథిత
భీమభువః ప్రతిబింబితః । అనుపలభ్యసితాంశుతయాముఖంనిజసఖంసుఖమంక

తృణాత్మకానీతి చ గమ్యతే - ఉజ్ఝితుం త్యక్తుం ప్రతీపు- చవిహితవిచ్ఛేద అగ్నిత్వజ్ఞానే కర్మ
తద్భ్రాంతమేతత్రతృణప్రక్షేపణమిత్యర్థః. విరహదుఃఖాస్మత్తుల్యాస్తైర్ప్సూదితి తాత్పర్యార్థః॥
౨౪॥ రిపురితి॥ యోషితాం హృదయం మృదునామేతియత్ సామేతి ప్రసిద్ధా నిఖిలం విథేయప్రా
ధాన్యాత్పుంలింగతా, ప్రకృతిః ప్రకృతిసిద్ధః గుణో మార్దవగుణః ఇదమం వనమయా తేన్ ఫలం స్తై
త్రప్రాపిస్యేతీత్యర్థః కుతస్తన్మృదుత్వం కుసుమైరవిశిఖైః ధన్వతా విబుధేన దేవేన విబు
ధాదమనోభువా సువివృతం సమ్యగావ్యాఖ్యాతం విద్వదధికారత్వాత్ కందర్పాదుయుస్యేత్యర్థః
కుసుమాదపి సుకుమారమహాప్యహృదయమిత్యర్థః॥ ౨౪॥ రిపుతరేతి॥ రిపుతరాతి ద్వేషిణీ విధురుచి
శ్చంద్రప్రభా. భవనాదవినిర్గతిమనిర్గచ్ఛంతీం, యుతాన్తరిజీవా స్తైమితం జ్వలయి
తుం సంతాపయితుం, యుతరధామని జరూపేణ ప్రవిశే . ఆత్మనివారణశంకయా స్వప్రవేశ
ప్రతిషేధనియమా- బిసవేషధరా నతిగ్వహాస్వజాలబిలైః గవాక్షరంధ్రైః, అవిశన్ప్ర
విష్టాః- శిశిరోపచారవిషాంతరానిరంతరాంతస్థితైః బిసైః దాధనాయ ప్రచ్ఛన్నవేషిణం
ముక్తరాజవత్ప్రవిభాంతి స్మేత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౨౫॥ హృదీతి॥ విదర్భభువోఽత్ర హృదయార్పణః- వినమ
దాస్యత మానప్రమాణత్వేన హేతునా అత్రాణిశి భవితత్యర్థం సృత్- క్వపుత స్స్వన్నతుశ్చేసి
త్రయిత్యర్థః- హృదివక్షసి, శైత్యాల్యాత్ స్ఫుటంయథాతథా ప్రతిబింబితం- ముఖంచదృశౌ
చవోష్టంచ ముఖదృగోష్ఠం- ప్రాణ్యంగత్వాదేకవద్భావః- మనోభువా కామేన- తస్యము
ఖాదేః- ఉపమా కుసుమానిపద్మం ఉత్పలే బంధూకేచ పంచ ధాత్రికా స్వపమాన పుష్పాణి
తాన్యేవఅఖిలాః పంచాపశరాస్సుదరోపిరోపితం- తస్యాస్తు భావితేవత్వ సంప్రతిఫలితం ము
ఖాద్యవయవ పంచకం పంచశరనిఖాతం తదుపమానకుసుమ శరపంచకమివాలక్ష్యతేత్యు
త్ప్రేక్షార్థః॥ ౨౬॥ విరహేతి॥ విధుర్భీమభువః శ్రమ్యాః, విరహేణ పాండునికపోలతలే
గండస్థలే ప్రతిబింబితస్సన్ అనుపలభ్య సితాంశుతయా సావర్ణ్యాద్దర్శనతుశ్చేరణ
తయా- సుఖమనాయాసేన, అంకమృగాపరనామసితకళంక మృగసదృగ్జాతో ముఖం
తైమిముఖంనిజసఖం స్వసదృశం - వ్యథితవిహితవాక్- దోషీణో హిస్వజాతీయవిదోషేషీ
స్వసంసర్గజాతిసంక్రమయ్యసమీకుర్వంతీతిభావః కేచిత్తుంచిద్రాపేనామిత్రంమిత్రంకుర్వం
తితిభావం వర్ణయంతి- అత్రచంద్రస్య కపోలసావర్ణ్యేన తదేకత్వోక్తేనా తన్మూనాన్య

మృగార్పణాత్॥ ౨౭॥ విరహతాపినిచందనపాంసుభిర్వపుషిసార్పితపాండిమ
మండనా। విషధరాభబిసాభరణాదధౌరతిపతింప్రతిశంభుబిభీషికాం॥ ౨౮ ॥విని
హితంపరితాపినిచందనంహృదితయాభృతబుద్బుదమాబభౌ ! ఉపనమన్సు
హృదంహృదయేశయంవిధురివాంకగతోడుపరిగ్రహః॥ ౨౯॥ స్మరహుతాశన
దీపితయాతయాబహుముహుస్సరసంసరసీరుహం । శ్రయితుమర్ధపథేకృతమం
తరాశ్వసితనిర్మితమర్మరముజ్ఝితమ్॥ ౩౦॥ ప్రియకరగ్రహమేవమవాప్స్యతిస్తన
యుగంతవతామ్యతికేన్వితి । జగదతుర్నహితేహృదినీరజేదవథుకుట్మలనేః పృ
థుస్తనీమ్॥ ౩౧॥ త్వదితరోనహృదాపితయాధృతఃపతిరితీవనలంహృదయేశ

లంకారః॥ శ్లో॥ సామాన్య గుణసోవ్యాన యత్రవస్త్వంతరైక తేతిలక్షణాత్॥ ౨౭॥ విర
హేతి॥ సాదమయంతీవిరహతాపి నివపుషి చందనపాంసుభిః - భస్మధవళైరితిభావ- అర్పి
తః సంపాదితః పాండిమైవమండనంయస్యాస్సా, విషధరాభం శేషాహికల్పంబి సమేవాభ
రణంయస్యాస్సాసతీ, రతిపతింస్మరంప్రతిశంభురేవేయమితి , బిభీషికాంవిశేషేణభయో
త్పాదనం- భీషయతేర్ధాతోర్ణ్యన్తాన్నిత్యేతిశేశ్చోల్ , సుపుంస్పేతిసమాసః- సత్తుశంభోర్బి
భీషికేతికర్తరికృద్యోగేషష్ఠీసమాసః తృజకాభ్యాంకర్తరీతినిషేధాత్ , దధౌదధారనూనమితిశే
షః- గమ్యోత్ప్రేక్షా॥ ౨౮॥ వినిహితమితి॥ తయాభైమ్యాపరితాపినిహృదయేవక్షసివిని
హిత భృతబుద్బుదంఅతికాథక్యాద్వటక:- చందనం, సుహృదంసఖాయం, హృదయేశేతఇ
తిహృదయేశయంమన్మథం, అనేకరణేశేతేరిత్యచ్ప్రత్యయః - శయవాసవాసిష్వకాలాది
త్యలుక్ ఉపనమన్నుపసర్పన్ అంకగతోడుపరిగ్రహః అంకస్థతారకాపరికరః విధురివా
బభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౨౯॥ స్మరేతి॥ స్మరహుతాశనదీపితయా కామాగ్నితప్తయాత
యా- బహుభూరిసరసంసాద్రం- సరసీరుహంసరోజం- ముహుః శ్రయితుంశైత్యాయ
సేవితుం- అర్ధేపథిఅర్ధపథేకృతం, తత్పర్యంతమానీతంసత్ అంతరామధ్యే; శ్వసితేన
శ్వాసనిశ్వాసేననిర్మితం మర్మరం శుష్కశబ్దవ ఇతిభావః॥ స॥ అథమర్మరఃస్వనితేవస్త్ర
పర్ణానామిత్యమరః అత్రస్పర్శాభావేపి సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిభేదోలంకారః॥ ౩౦॥
ప్రియేతి॥ హేదమయంతి- నిహతేస్సస్తైరజేపద్మే, దవథుఃపరితాపః దూమాః ట్వితాద్యథుచ్ప్ర
త్యయః- తేనయత్కుట్మలనంముకుళనం- నమీష్యగ్రహణమితియావత్- తేనపృథుస్తనీంద
మయంతీంతవస్తనయుగంకర్తృ ఏవమనేనప్రకారేణ ప్రియకరేణగ్రహంనిపీడ్యగ్రహణం
అవాప్స్యతి- కస్మాత్కేనహేతునాతామ్యతీతిజగదతురూచతుః- నూనమితిశేషః॥ ౩౧॥ త్వదితి॥
సాఖి ము హృదయేశయం హాదిస్థితంనలంత్వదితరస్త్వత్తోన్యస్సమానోనాస్త్యేవాతః- మ
యాహృదాపినధృతః మనసాపినచింతితః, ఇతి జనుద్దతాఇత్మనికోపేన తాం పాండుత్వం
చపరిహాపాండుతయాతద్వ్యాజేనేత్యర్థః స్మరహావిధుఃజబోధయాత్మనేమదనాగ్ని
మగ్నా సాతస్మిన్దీప్యతస్వసిద్ధింసీతారామాఖ్యవనం బోధయామాసేవేత్యుత్ప్రేక్షా. గతి

యుంస్మరహవిర్భుజజిత్వోఢయతిస్మసావిరహపాండుతయానిజశుద్ధతాం॥ ౩౨॥
విరహతప్తతదంగనివేశితా కమలినీనిమిషద్దళముష్టిభిః। కిముపనేతుమశక్యతయేంన
రాథవిసుస్త్రిహతకద్దవథుంపృథుం॥ ౩౩॥ ఇయమనంగశరావళిపన్నగక్షతవి
సారివియోగవిషావశా। శిశిరశీకరకాంశుకరాదికా కరుణనీరనిధౌనిదధా
సకం॥ ౩౪॥ జ్వలతిమన్మథవేదనయానిజేహృదితయాద్రియమృణాళలతార్పితా స్వ
జయినో స్త్రనయాసవిధస్థయోః మణిలతా మభజన్భుజయోర్భ్రమం॥ ౩౫॥ పి
కరుతశ్రుతికంపితశైవలంహృదితయానిహితం ప్రచలద్బభౌ సతతతద్గత హృచ్ఛ
యకేతునాహతమివస్వతనూఘునఘుసితా॥ ౩౬॥ నఖలు మోహవశే తదాస

బుద్ధిత్యాదినాఆహితిర్ద్రుర్న శక్యణాకగ్మత్వమ్॥ ౩౨॥ విరహేతి॥ విరహతప్తతదంగేభసు
కరేణనికేశితానిహితాః కమలినీపద్మలతా- నిమిషద్భిరానమద్భిర్దళైః సహస్త్రైరేవ ముష్టిభిః
ముష్టిబంధైస్త్రిరస్త్రైః-పృథుంతద్దవథుం. తస్యాస్తాపం- అపనేతుమపచ్ఛేత్తుమ శక్యత్వాత్క్రియ
తకిం- పరాభవతుంతిరస్కర్తుమ్త్రిహతకి, అశక్యతకిమిత్యుత్ప్రేక్షా- వస్తుతిస్తనకంపిత్వా-
స్తనశాఖా, ప్రత్యుతస్వయమేవదగ్ధేత్యర్థః సోయంవిమతిస్స్వభయప్రవేశ ఇతిభావః, అత
ఏవానర్థోత్పత్తిరూపో విషమాలంకారః, తదుత్థాపితాచేయముత్ప్రేక్షేతి సంకరః॥ ౩౩॥
ఇయమితి॥ ఇయంభైమీఅనంగశరావళిరేవపన్నగాస్సైస్సక్షతంక్షుతిః- సపుంసకేభావేక్తః
తేనవిసారిణావ్యాపినా వియోగేనైవవిషేణ- అవశానివశాసతిశిశిరాంశోస్త్రగ్గ్ర శోకక
స్త్రైరక్షితాపీడితాశిశిర్తేన- కంజనంకరుణానీరనిధౌ శశికరస్పృష్ట॥ని॥ కరుణస్తుర సాంద్రకే
కృపాయాంకరుణామతేవిరిత్వః- ననిదధౌనదధావేవ- నివర్జయామాసైవేత్యర్థః- అత్ర
రూపకోపమయోరంగాంగిభావేనసంకరః॥ ౩౪॥ జ్వలతీతి॥ తయాభైమ్యా- మన్మథవే
దనయామదనజ్వరదుఃఖేన, జ్వలతిప్రజ్వలితేనిజేహృదివక్షసి- అర్పితాఆర్ద్రాసరసామృ
ణాళలతాబిసవల్లీ. స్వజయినోః స్వజేత్రోః, జిష్ణ్వేత్యాదినాఇతిప్రత్యయః- భుజయో
స్తదీయయోరేవసంధస్థయోస్సమీపస్థయోస్సతోస్త్రపయాత్రపయే త్యర్థః॥ గమ్యో
త్ప్రేక్షాభ్యుత్కంపలినతామ్రైవభ్యగణవభజేత్ఙలో చేతురగ్రే॥ జయాభ్రైనగ్యణ భజతీతిభా
వః॥ ౩౫॥ పికేతి॥ తయాభైమ్యా, పికరుతశ్రుత్యా కోకిలకూజితశ్రవణేన కంపితవేపమా
నేహృదివక్షసినిహితంస్త్రైత్యర్థః నవ్యస్తం శైవలతే ఆధారమానాదితిభావః- శైవలం సత
స్యాత్త్రైవలతిరేణసహ ఘనఘర్షణాభ్యాం సంఘర్షణాద్వయోరపి జలదరత్వాదితిభావః-
సతతంతద్గతస్యభైమీహృద్గతస్యహృచ్ఛయస్యకామస్యకేతనాదిహ్నేన-మత్స్యేన-హతం
తాడితమివబభావిత్యుత్ప్రేక్షా॥ ౩౬॥ నఖలీతి॥ సకలమనసస్త్వయా మోహవశేన పరవాప్రయుక్తా
ల్పాపభీనతతానసః స్త్రైమిమముఖంకవణ, శశికాంతమిందుసు దరంత దూపలంవనాబోధిభ
ఉనాబుద్ధ కేమితాకిం బుద్ధ్యచే పత్యర్థః తన్న సత్యమితి భావః ఏకనేత్యాదినాక ద్రాబ

వంశలమనసశ్శశికాంతమబోధితత్। ఇతరథాభ్యుదయేశశినస్తతః కథమసుస్రువదశ్రుమయంపయః॥ ౩౪॥ రతిపతేర్విజయాస్త్రమిషుర్యథా జయతిధీమసు తాపి తథైవసా। స్వవిశిఖానివమంచ తయాతతో నియతమైహత యోజయితుంసతామ్॥ ౩౫ ॥ శశిమయందహనాస్త్రమ దిత్వరంమనసిజస్యవిమృస్యవియోగినీఝడితి। వారుణమస్త్రముఖాదసౌతదుచితం ప్రతిశస్త్రముపాదదే॥ ౩౬ । అతనునానవమంబుదమాంబుదంసుతనురస్త్రముదస్తమపేక్ష్యసావుచితమాయతనిశ్వసితచ్ఛలాచ్ఛ్వసనమస్త్రమనంచదముంప్రతి॥ ౩౭॥ రతిప్రతిపహితానిలహేతితా

టీ ఇతరథాతదసత్యత్వేశశినోభ్యుదయేతతోశ్రైమీముఖాదశ్రువయమ శ్రుమాపంపయః అసుస్రువత్స్రుతంచంద్రోదయేపయస్స్రావాచ్చంద్రకాంతత్వంసత్యమిత్యర్థః, చంద్రోదయేదాహహా(త్రే కా(స్రురోజతిభావః ద్రవతేర్యంజేతిశ్రీత్యాదినాచ్ఛేశ్చదాతోరువదాదేశ॥ ౩౪॥ రతిపతేరితి॥ రతిపతేఃకామస్యయథేషుః - విజయస్యాస్త్రంవిజయాస్త్రంవిజయసాధనమాయుధం, జయతి, తథైవసాభైమసుతాపి విజయాస్త్రంసతీఃయతి, తతస్తస్మాద్ధేతోఃసకామఃస్వస్యవిశిఖానివమానివతాంతైమీం పంచతయాపంచసంఖ్యాకత్వేనమగణేనచ॥ ని॥ పంచతాపంచభావేస్యాత్పంచతామరణేపి చేతివిశ్వః యోజయితుమైహత్యసేమ ధర్మవిజయాస్త్రత్వేన పంచత్వేనాపి యోజయితుమైచ్ఛత్ నియతంసత్యమిత్యుత్ప్రేక్షార్థః అస్యభైమీమర్థమేనా మిత్థ పీడపదితిభావః ఉపమానోత్ప్రేక్షయోస్సంకరః॥ ౩౫॥ శశిమయమితి॥ వియోగిన్యసౌభైమిఝడితిత్యాదిత్వరముద్యత్ ఇణ్ణశిజిసర్తిభ్యఃక్వరపిప్పు శశిమయం శశిరూపంమనసిజస్యదహనాస్త్రం ఆగ్నేయాస్త్రంవిమృశ్యాలోచ్యఝడితిద్రాక్ అశ్రుముఖాద్వారుణంవరుణదేవతాకరసాసదేవ తేత్యస్త్రత్యయఃతస్యాగ్నేయస్యోచితం ప్రతీకారకమం ప్రతిశస్త్రముపాదదేప్రయుక్తవతీత్యర్థచాంద్రతాపాసహిష్ణురకరణా కేవలమరోదీదిత్యర్థః సాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ౩౬॥ అతనునేతి॥ సాసుతనుస్త్రీభిమినవం నూతనంఅంబుదంమేఘమేవ. అతనునాఅనంగేనఉదస్తంచిక్షిప్తంఅం బువంబుదమంబుద స బంధ్యస్త్రం పర్జన్యాస్త్రంఅపేక్ష్యఆయతనిశ్వసితచ్ఛలాదీర్ఘనిశ్వాసమిషాదముమంబుదంప్రతిప్రదితం ప్రతికారకమంశ్వసనంశ్వసనాత్మకమస్త్రంవాయవ్యాస్త్రమమంచన్ముమోచ త్యాగశ్రీ-మేఘవర్గ్నావాదీప్తమదనజ్వరాద్దీర్ఘమష్ణంచనిశశ్వాసేత్యర్థః అత్రాపిసాపహ్నవోత్ప్రేక్షా॥ ౩౭॥రతిపతీతి॥సువతీయుష్టైమిమలయానిలేవిమయే - రతిపతిప్రహితానిలహేతితాం, కామప్రయుక్తవాయవ్యాస్త్రతాం॥ ని॥ హేతిశ్శస్త్రప్రహరణంహ్యాయుధంచాస్త్రమేవ చేతిహలాయుధః - ప్రతియతిచానతి - యుతశ్శతరిజేప్ - తేవాస్త్రీయస్మాదుస్తాపఃతతోభయాత్ మృణాళికామయంవిసరూపంధనుజగాస్త్రంఅదితేవఅత్తవతీదేవిత్యుత్ప్రేక్షా - ధనుజగానాంవాతాహారత్వాదితిభావః - సాక్ష్యోర్విచ్ఛేతికారః, ప్రాస్యాదంగాని

ప్రతివియతి సుదతీ మలయానిలే। తదురుతాపభయాత్తు సృణాళికామయమివ యం భజ జగాప్రస్రు నివాదితి॥ ౪౧॥ వ్యధిత తద్ధృతశల్య ఇవ ద్వ్యుతం విరహితాం చత ఛాపిన జీవితం। కిమథ తత్ర న హత్య నిఖాతవాన్ ప్రతిపతత్స్వన వీక్ష్య యుగే న తత్॥ ౪౨॥ అతి శరవ్యయతా మదనేన తాం నిఖిల పుష్పమయస్య స్వధన్వనః। స్ఫుటమకారి ఫలాన్యముంచతా తదురసి స్తన తాళయుగార్పణా॥ ౪౩॥ అథ ముహుర్బహుహాంబు ఉదిత చంద్రయాస్తు తవిధుం తుద త్యా చలయా ముహుః। పతితయా స్మర తాపమయే గదే నిజపదే శ్రువిమిశ్రమభీ స్వభీః ॥ ౪౪॥ నరసురాబ్జభువామిన యావతా భవతి యస్య

తిసలోపః ॥ ౪౧ ॥ వ్యధితేతి ॥ ంతపం స్ప్రష్ట్ర ద్ధ్ర్వదస్త్ర ఇవ హృద కోయం పం షు తాం పం జత్వం ది - తథాపి విరహిత్వేపి - జీవితం చేద్వ్యయ శల్యం కం యమిమివ వ్యధిత నిఖాత వా నిత్యర్థః - జీవతో విరహః విరహిణో జీవనం చ ద్వే అపి శల్య ప్రాయే ఇత్యర్థః - తథా లేఖం జీవత్, ధ్రా ఘ్యా స్త రి చ్ఛే తీ కా రః, ప్రా సా స్త దం గా ది తి స లో పః - అ ధ నిధన నా వం త రం త వ్ప క్ష స్వ యంస్త నా వేవవి ద్వేపరిణత విగ్రహ తేత యో ర్యు గే న . తత్ర హృది నిహత్య అహత్య నిఖాతవాన్ కిం - యథాలో కే నిఖాతం శంకుం దాధ్యోగాయ పాషాణ నఘ్ని తి తద్వదితి భావః - పూర్వార్ధే శల్యనిఖననో త్ప్రేక్షా ఉత్తరార్ధే నిహత్యనిఖనన త్ప్రేక్షా, నిఖాతవానిత్యనువాదః॥ ౪౨॥ అతీతి॥ కాందర్పయ తింమతి తరా శరవ్యయతా శరవ్యం లక్ష్యం కుర్వతా శరవ్యశిక్షా త్త్రైక్షు రో తీ తి వ్యం తాల్లటక్సు గరీపిన్ - అత ఏవ నిఖిలాను పుష్పమయా సర్వే శరా స్త్రీ షాం వ్యయాత్ క్షయాత్ - ఫలాన్యపి ముంచతా ముంచతా. మదనే న, తదురసి స్త్రైస్తనత సిక్తనావేవ తాళఫలేత యోర్యుగ స్యార్పణా వ్యాక్షేపః అపకారం స్ఫుటమిత్యుత్ప్రేక్షా శరకృత్యోపాహానాదినాపి ప్రహారం తీతి భావః॥ ౪౩॥ అథేతి అథానంతరం స్మరతాపమయే కామజ్వరయుతే గదే రోగే॥ ని॥ రోగ వ్యాధిగదామయా ఇత్యమరః, పతితయా మగ్నయా - అత ఏవ ముహుః బహుబహుధా - ఉదిత చంద్రమా ఇత్యభ్రసక త్వాదితి భావః ముహుః స్తుతా విధుం తుద అభిరితి విధుం తుదో రాహుర్యయా తయా - కుధునుద త్వాదితి భావః॥ ని॥ తమస్తు రాహుస్స్వర్భానుస్సైంహికేయో విధుంతుద ఇత్యమరః విధ్వ దష్ట్రో స్తున యిని భూత్యయః అమురిద్వ్యే క దశంతి స్వయము ముదితమమాగమః - తయాదదయ యంత్యా - అశ్రు విమిశ్రం యథా తథా స్వ స్వాభిస్తుతి కరయా రుదత్యా సఖీని జ జే నిగదితా విశ్రుత్య తోష్యపక స్త్రాగం స్థి తదపక స్త్రాగం స్త్రాతి తి భావః॥ ౪౪॥ నరేతి॥ నరసురాబ్జభువా మనుష్యదేవ బ్రహ్మణా మివ . యావతా జీవా సా కాలేన యుష్మత్యతో గ్యయస్య గంభ వతి, గణితగమేత్యోతి శాస్త్రి - తత్సర్వం నక్షత్యమే కేవ నేదః - తథా బ్రహ్మణో దివసం దేవాదీనాం యుగాది కమిత్యుక్తం - తద్వతద్వత్స్య పితుత్రశాస్త్రిన క్షణ్యమితి భావః తతః కిమిత్యాకం శంక్యాహ తత్తు నవమీ యో అద్యగంక్ష కమిని తత్తదా మునియుక్తా నాంయుగా నాం కణేన మిత్రం గణితం - అనయుక్తానాం శతంపి యుక్తానాం యుగ మితి కమిని క్షణ ఇత్యర్థః,

యుగంయదనేహసావిరహిణాం పితౖతతత్కదుష్యావతు ణమితం నకథం! గణితాంగ
నే॥ ౪౫॥ జనురధత్త సతీస్మరతాపితా హిమవతో నతుతన్మహిమాదృతా! జ్వ
లతి ఫాలతలే లిఖితస్సతీవిరహ ఏవహరస్యవిలోచనం॥౪౬॥ దహనజా నపృథుర్దవ
థుర్వ్యథా విరహజైవపృథుర్యదినేదృశం! దహనమాశువిశంతికథంస్త్రియః ప్రి
యముపాసుముపాసితుముద్ధురాః॥ ౪౭॥ హృదిలుఠంతికళానిత రామముర్వి
రహిణీవధపంకకళంకితాః । కుముదసఖ్యకృతస్తురవహ్నాతా స్స్వఖివిలోకయ
దుశ్చినయంవిధోః॥ ౪౮॥ అయివిధుంపరిపృచ్ఛగురోః కుతస్స్ఫుటమశిక్ష్యతదా
హవదాన్యతా గ్లపితశంభుగళాద్గరళాత్త్వయా కిముదధౌ జడవాబడ బానలా

తథాతస్యాయుగకతయాయుగకల్పైభూదిత్యర్థః॥ ౪౫॥ జనురితి॥ సతీభవపూ
ర్వసతీదక్షకన్యాస్మరతాపితా విరహాగ్నితప్తాసతీహిమవతోజనుర్జన్మాదత్తతస్యహిమవ
తోమహిమా అధ్యగోయయాసాతన్మహిమాదృతా - అదృతతన్మహిమాసతీమన- అహి
మాగ్నాదిత్యాగ్నిప్తాః పరసంపాతః విరహతాపశాంత్యర్థం హిమాద్రిజాతా నాహతు
తత్పస్యాదుఖాన్యసుఖోద్ధాదిత్యగ్రేషాహరస్యఫాలతలే . లిఖితోబ్రహ్మణాలిఖితఃస
తీవిరహఏవజ్వలతి - లోచనంపేత్యారోప్యాపహ్నవాలంకారః॥ ౪౬॥ దహనేతి॥
దహనజాఅగ్ని దాహజవ్యాదవథువ్యథా తాపదుఃఖంపృథుః అధికానకింతువిరహజైవపృథుః
యద్యేవం నయదిఇదమిత్థంచేత్ స్త్రియఃఅపాసుమపగతప్రాణంమృతంప్రియ ముపాసితుం
ప్రాప్తుంతత్ప్రాప్త్యర్థంయాసాతాఉద్ధురాః అనర్గళాస్సత్యఇత్యర్థః- ఋద్ధ్యాది
త్యాదినాసమాసాంతోకారః, కథమాశుదహనంవిశంతిఅగ్నిదాహోద్విరహదాహాయేవాధి
కయిత్యర్థః , తస్యతత్పరిహారార్థేన స్త్రియామగ్నిప్రవేశం తార్క్యేణసమర్థనాత్కార్య
కారణసమర్థనరూపోర్థాంతరన్యాసః ॥ ౪౭ ॥ హృదీతివిరహిణీవధాద్యఃపంకః
పాపం॥ అస్త్రీపంకంపుమాన్పాప్మేత్యమరః తేనకళంకితాస్సంజాతకళంకాంఆమాఃక
ళాః హృదిమధ్యే తరసితరాంలుఠంతివర్తంతేకుముదసఖ్యం కుర్వంతీతికృతఃవిధుశ్చాం
ద్రస్యకాస్తుకళాహాఃబహిఃస్ఫుటాః హేసఖిత్వంధ్రోర్దుర్వినయం దౌర్జన్యంవిలోకయమగ్న
నాం . పాపిష్ఠానంతఃకుర్వంతిఃశుద్ధాస్పృహిముక్త్వంతీతిభావః॥ ౪౮ ॥ అయీతి అయిస
ఖివిధుం పరిపృచ్ఛహేజడమూర్ఖత్వయా దాహవదాన్యతాదాహదాతృత్వందాహకత్వమి
త్యర్థః- గ్లపితశంభుగళాత్ గ్లపితకంఠుకరాత్ . గరళాత్కాలకూటాత్ఉదధౌ
బడబానలాద్వాకుతః , కస్మాద్గురోఃస్ఫుటమశిక్ష్యతశిక్షితాభ్యస్తేత్యర్థః ॥ ౪౯॥ అ
యమితి ॥ అయమకఃభుఃఅయోగినహనధాపాంక్తైవియోగిస్త్రీహింసాపాపైకరత్రైఃధార్మికం
ధార్మికం - అహాస్యప్రాపస్యాఅహోశేదంగ్యంతాత్క్త్వాల్యబాదేశః విధాపాపయితివిక
ల్పదయాజితాభావః - శిశిరతాస్పృష్టపతఃరాత్రిశస్యామవస్యనఃశిలాయాం స్ఫుటంతిః

త్॥ ౪౯॥ అయమయోగివధూవధపాతకైర్భ్రమిమవాప్య దివః ఖలు పాత్యతే। శితినిశాదృషదిస్ఫుటదుత్పతత్కణగణాధికతారకితాంబరః॥ ౫౦॥ త్వమభిధేహి విధుంసఖిమద్గిరా కిమిదమీదృగధిక్రియతే త్వయా। నగణితంయదిజన్మపయోనిధౌ హరశిరస్స్థితిభూరపివిస్మృతా॥ ౫౧॥ నిపతతాపి నమందరభూభృతా త్వముదధౌ శశలాంఛన చూర్ణితః। అపి మునేర్జఠరార్చిషి జీర్ణతాం బత గతోసి న పీతపయోనిధేః॥ ౫౨॥ కిమసుభిర్గ్లపితైర్జడమన్యసే మయి నిమజ్జతు భీమసుతామనః। మమ కిల శ్రుతిమాహ తదర్థికాం నలముఖేందుపరాం విబుధస్స్మరః॥ ౫౩॥ ముఖరయస్వ

పాతకైరగాద్భ్రమిం గతః తత ఉత్పతత్కణ్యో కణాః ఖండాస్తేషాం గణైరధికం తారకితాంబర
మూర్ధ్నా తారకవత్సంపాతితాస్సన్ అత ఏవ కృష్ణపక్షే తారకాబాహుల్యమితి భావః। తార
కితమస్యజాతం తారకాదిభ్య ఇతచ్। ఇత్యుత్పతత్కణగణైరధికతారకితాంబరః - దివో ఽతరిక్షా
న్న పాత్యతే ఖలు - ఉత్పతత్కణాః పాపకారిణః శిలాపరిభ్రామ్య శిలాయాం నిపాత్యంతే స్యత యి
తి భావః॥ ౫౦॥ త్వమితి॥ హే సఖి త్వం మద్గిరా విధుమభిధేహి ఉపాలంభస్వ తత్ప్రకారమేవ
హ త్వయా మహోత్కర్షేతి భావః, కిం కిమర్థమిదమీదృక్ స్త్రీవధాత్మకం కర్మ అధిక్రియతే అ
నర్థ్యతే పయోనిధౌ జన్మ న గణితం యది నామ హరశిరసి స్థితిభూరపి విస్మృతా సాపి
విస్మృతా మహాకులప్రసూతస్య శంభుశిరోధృతస్య తవేదమనుచితమిత్యర్థః॥ ౫౧॥ నిపత
తేతి॥ హే శశలాంఛన సకలంకేత్యర్థః, త్వముదధౌ నిపతతా మథనసమయ ఇతి శేషః -
మందరభూభృతా మందరాద్రిణాపి న చూర్ణితః పీతపయోనిధేః ఆచమితసముద్రస్య ము
నేరగస్త్యస్య జఠరార్చిషి జఠరానలేపి జీర్ణతాం న గతోసి నాశం నాపి న దతి భావః- బతేతి ఖే
దే మద్భాగ్యవిపర్యయ ఏవాయమితి భావః॥ ౫౨॥ కిమితి॥ హే జడ మూఢ- గ్లపితైర్మ్లానై
రసుభిః ప్రాణైః స్వమారణే నేత్యర్థః, భీమసుతామనో మయి చంద్రే నిమజ్జతు న మజ్జేత్
సంభావనాయాం లోట్ ఇతి మన్యసే కిం॥ తత్ర యుక్త్యా స్వప్రయుక్తం స్మరోऽగ్నిమాగ్నేయతిదాతం
ప్రాణాన్ ప్రయుక్తావిత్యం మనశ్చంద్రే ఇతి శ్రుతిం ప్రతిపద్యంత్యరీరమనాశమాత్మా పదేలో
కాని వనస్పతీన్ కేశాః ప్రకృతం చ రేతశ్చాపోధీయత ఇతి శ్రుతి ప్రాణాద్యాదితి భావః
సోపి న్యాయోపి నాపదయుక్తః - సస్వకమనశ్చంద్రమేతివ్యేవం యోఽపాయోऽభిధేయో యయ
స్యాస్స్తాం తదర్థికాం శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయాంత ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యాత ఇదా
ప్యసుప ఇతీకారః నలముఖేందుపరాం నలస్య ముఖచంద్రపరాం విబుధో దేవోऽపి విద్వాంశ్చ - స్మరః నలస
ముఖేందుముఖచంద్రః పరో ముఖ్యార్థోయస్యాస్తాంతత్పరాం॥ ని॥ శరంధ్రారాస్యముఖే
ప్యతి శ్రైయమంతిను తమతాకిలబ్రూతే ఖలు విద్వాన్ క్తమేవ ర్థార్ధేగాత్రీత్యాయిత్యర్థః - పరతో పి
మేధ తావలయేనమాయితి భావః॥ ౫౩॥ ముఖరయస్వేతి॥ హే హరిణలాంఛన శశాంక
యశస్సంపదం డిండిమం కీర్తిప్రకాశకం సూచకవాద్యవిశేషం ముఖరయ స్వముఖరం రవ ఇం కు
రు అధునా జలనిధే స్తత్ర్యజ్జకస్య కులమజ్జనాయ ప్రకాశయ వధూవధపౌరుషమతి స్త్రీవధశౌ

యశోనవడిండిమంజగతినిర్మమేకులకృజ్జ్వలయాఽధునా । అపిగృహాణవధూవధపౌరుషంహరిణలాంఛనముంచకదర్థనామ్ ॥ ౫౪ ॥ నిశిశశిన్భజకైతవభానుతామసతిభాస్వతితాపయపావకమామ్ । అహమహస్యవలోకయితాస్మితేపునరహర్పతినిర్మితదర్పతామ్ ॥ ౫౫ ॥ శశకలంకభయంకర మాదృశాంజ్వలసియన్నిశిభూతపతింశ్రితః తదమృతస్యతవ నేదృశభూతతాఽద్భుత కరీపరమార్థవిధాయినీ ॥ ౫౬ ॥ శ్రవణపూరతమాలదళాంకురం శశికురంగముఖేసఖి నిక్షిపకిమపితుందిలితస్థగయత్వయాంసపది తేనతదుచ్ఛ్వసిమిక్షణమ్ ॥ ౫౭ ॥ అసమ యేమతి రుస్మిషతి

ర్యాంచగృహాణస్వీకురు హరిణలాంఛనత్వంకదర్థనాంపీడాకరః- కోఽకతత్పురుషేచేతికుశబ్దస్యకదాదేశః కదర్థనాకరణంకదర్థనావాకదర్థనాశబ్దాత్తత్కరోతీతిణ్యంతాద్యుచ్ తాంముంచశీఘ్రంమారయాసతుపీడయేత్యర్థః - అత్రవధూవధస్యానిష్టస్యైవానిషేధస్యవిధానాత్ . విషంభుంక్ష్వేతివన్నిషేధపరోవిధ్యాభాసః - యిష్టనిషేధాభాసపరాక్షేపాలంకారభేదః తథాచాలంకారసూత్రం అనిష్టవిధ్యాభాసశ్చేతి ॥ ౫౪ ॥ నిశీతి ॥ హేశశిన్పావకశ్చ నిశిసంతాపోఽభూత్ కూరః పావకశ్చేత్యమరః, నిశిభాస్వత్యసతి కైతవభానుతాంకపటసూర్యత్వంభజమాం తాపయకింత్వహందిపాహని, అహర్పతినాసూర్యేణఅహోరాత్రదీనాంపత్యాతిస్వీతిరేఫాదేశః తేనవధునానిర్మితదర్పతాంనిరహంకారతాంఅవలోకయితాస్మిద్రష్టాస్మీత్యర్థః - లుటిమిపితాస్మిప్రత్యయః 'పాపిష్ఠాస్స్వనాశమాసన్నముపశ్యంతః పరాన్హింసంతిభావః ॥ ౫౫ ॥ శశకలంకేతి ॥ హేశశకలంకశశాంకమాదృశాంవియోగినీనామిత్యర్థః భయంకరోఽతిభయంకరఉద్వేజకమేఘభయంకరమేఘంకృఞఖచిత్యయః అరుద్ద్విషదిత్యాదినాముమాగమః, యద్యస్మాత్ భూతపతింశివంపిశాచపతించశ్రితస్సన్ నిశిజ్వలసిప్రదీప్యసేతత్తస్మాదమృతస్యామృతమయస్యఅమృతేతరస్యవతవపరేషాంద్రష్టౄణాం స్వానిష్టానాంచమారణవిధానఏమకత్రవిస్మయాదన్యత్రపిశాచ్యశిరః కంపకరీయాదృశభూతతాభూతత్వం పిశాచత్వంచఅద్భుతకరీవిస్మయకరీమారకశిరోమణేరస్యతస్యతనత్వాప్రజ్వలనాత్మకత్వమమృతమితివాక్యార్థఃజీవత యూస్యగలాతపిశాచత్వమమృతమిత్యర్థః ॥ ౫౬ ॥ శ్రవణేతి ॥ హేసఖిశ్రవణపూరః కర్ణావతంసః తస్యతమాలదళాంకురంపల్లవం శశికురంగస్యముఖేనిక్షిపతేనదళాంకురేణసపదికేవపిహితపితుందిలితస్థూలీకృతః స్థూలీకృతస్సన్ అముంశశివంస్థగయతుఛాదయతు, తత్తస్మాద్ధేతోః క్షణముచ్ఛ్వసిమి ప్రాణిమిరుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకఇతీడాగమః ॥ ౫౭ ॥ అసమయ ఇతి ॥ హేసఖిఅసమయేమతిరార్యధీః క్మకతిదచేతిధ్రువంసమయోగ్యకాలయిత్యర్థః, అతః యస్యస్మాదియంకుహూనష్టచంద్రామావాస్యా కరగతాస్యాదుత్తవహాస్తకమత్రగతాదగతాత దాస్తాం - పునరుత్పత్తిపునరాగచ్ఛతిచేదిత్యర్థః సిద్ధవదుదాహృతస్తాస్యతేతస్యఫలమాహావిధోమ్ముఖంపునర్దృశ్యతేతస్యాక్షన్నాశకత్వాదితిభావః;

ధురి శంకరగనైవగతా యదియం కుహూః । ప్రసరుష్యతి నిరుద్ధ్య నివాస్యతే సఖి ము-
ఖం న విధోః పునరీక్ష్యతే ॥ ౫౮ ॥ అయి మమైవ చకోరశిశుర్ముహుర్వ్రజతి సింధుపిబ-
స్య నశిష్యతామ్ । అశితుమబ్ధిమధీతవతో ऽస్య వా శశికరాః పిబతః క్వ తుషారాః ॥ ౫౯ ॥
కురు కరే గురుమేకమయోఘనం బహిరతో ముకురం చ కురుష్వ మే । విశతి తత్ర యదా-
నైవ విధుస్తదా సఖి సుఖాదహితం జహి తం ద్రుతమ్ ॥ ౬౦ ॥ ఉదర ఏవ ధృతః కిముద-
న్వతా నవిషమో బడబానలవద్విధుః । విషవదుజ్ఝితమప్యమునా న స స్మరహరః కి-
మముం బుభుజే విధుః ॥ ౬౧ ॥ అసితమేకసురాశితమప్యభూన్న పునరేవ పునర్విశ-
దం విషమ్ । అపి నిపీయ సురైర్జనితక్షయం స్వయముదేతి పునర్నవ మా[illegible]వమ్ ॥

హాపిష్ఠస్యేత స్యాద్దర్శన మేవ ఫలమిత్యర్థః ॥ ౫౮ ॥ అయీతి ॥ అయి సఖి మమైవ చకోర
శిశుర్విషపరీతో ఘనం గృహాసంవధిలో బాలచకోరః యథా హా హా మందః ॥ శ్లో । చకోర
స్య విరహ్యే తేనయా సేవిషదర్శనాదితి . పిబతీతి పిబః పాఘ్రాధ్మేత్యాది నా శ ప్రత్యయే పిబా
దేశః - సింధోః పిబస్య సముద్రపాయినో ముహుర్వారగస్త్యస్య శిష్యతాం నవ్రజతీతి కాకుః వ్ర
జతీత్యర్థః తథా చ యచ్చకోరశ్చంద్రనిష్యంద పాయీత్యాశయః నన్వేతదశక్యమిత్యాహ
అబ్ధిమశితుం పాతుమధీతవతః అభ్యస్తవతః అత ఏవ పిబతః అబ్ధిపానప్రవృత్తస్య చకోరస్య
శశికరాః కతి వా శశికరాః కతిచిత్కరా ఇత్యర్థః - అత్ర సముద్రపాయినో దండాపూపిక
యా శశికరపానసిద్ధేరర్థాపత్త్యలంకారః ॥ ౫౯ ॥ కురు ఇతి ॥ హే సఖి మే కరే గురుం మహాం
తం అయోఘనం తప్తాయః పిండం ముష్టిపరిమాణం అయోముద్గరం కురు బిభృహీత్యర్థః - ఇతో
స్మాత్సౌధ నాద్బహిః మే మమ ముకురం దర్పణం చ కురుష్వ నిధేహి తత్ర ముకురే యదా విధుర్వి
శతి ప్రతిఫలతి తదైవ సుఖాదనాయాసాత్ , అహితం శత్రుం తం విధుం ద్రుతం జహి మారయ
హంతేర్లోటి సిపి హి దేశః హంతేర్జ ఇతి జాదేశః శ్యాసిద్ధవదత్రాభాదిత్యసిద్ధత్వాన్న హే
ర్లుక్ అత్ర చంద్రప్రహారాది ప్రలాపాః మోఘసందేశాదివస్మదవస్థాదివికారా ఇత్యను
సంధేయం ॥ ౬౦ ॥ ఉదర ఇతి ॥ విషమః క్రూరకర్మా విధుః - ఉదన్వతా ఉదధినా - ఉదన్వా
నుదధౌ చేతి నిపాతః బడబానలవద్బడబాగ్నినా తుల్యం తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః ఉదరేకు
క్షౌ ఏవ కిం నధృతః అపి తు అమునా ఉదన్వతా ఉజ్ఝితమప్యముం విధుం విధుస్సప ఫలః స్మరహ
రః విషవద్విషేణ కాలకూటేన తుల్యం , పూర్వవద్వతిః కిం న బుభుజే న గ్రసతే స్మ యథా తి
ష్ఠత్యయం జీవే మ ఇతి భావః ॥ ౬౧ ॥ అసితమితి ॥ అర్ణవమథనే ఏకజాతం తత్ర జాత ఇత్యర్థః త్వ
యః అసితం మేచకం విషం కాలకూటాఖ్యమేకేనైవ సురేణ మహాదేవేన అశితం గిళితమపి పున
ర్నాభూన్నాజనిరేవ చంద్రో నామాలసం విశదం విషం పునస్సితమిషం సురైర్బహుభిర్దేవైః
ప్రథమాం పిబ తేవ హి నిరిత్యాద్యస్మక్త్రమేణ నపీయా జనితక్షయం కృతనాశమపి స్వయం నవం
తత్రామే నైవ పునరుదేత్యాగస్త్యతి నవ్య ఇతి భావః ॥ ౬౨ ॥ విరహీతి ॥ హే సఖి విరహి వగే...

౬౬॥ విరహివర్గవధవ్యసనాకులంకలయ పాపమశేషకళంవిధుం। సురనిపీతసుధాకమపాపకంగ్రహ విధో విపరీత కథా కథమ్॥౬౭॥ విరహిభిర్బహుమానమవాపియస్సబహులః ఖలుపక్షఇహాజని। తదమితిస్సకలైరపియత్ర తైర్వ్యరచిసా చతిథిః కిమమాకృతా॥౬౮॥ స్వరిపుతీక్ష్ణసుదర్శనవిభ్రమాత్కిముంవిధుంగ్రసతే న విధుంతుదః। నిపతితంవదనేకథమన్యథా బలికరంబనిభంనిజముజ్ఝతి॥౬౯॥ వదన గధగధితంసనిజేచ్ఛయాశశినముజ్ఝతి రాహురసంశయమ్। అశితఏవగళత్యయ

వ్యసనేనాసక్త్యా ఆకులంసకులం సకలం పూర్ణకలంవిధుం పాపం కలయకూ రంవిద్ధి సుకృతినో పీతా సుధా యస్యతంపీతామృతమిత్యర్థః - శైషికః కప్సమాసాంత ఆపో న్యతర స్యామితి వికల్పాద్ధ్రస్వభావః, అపాపమేతా పాపకస్తం సౌమ్యంకలయ తథా కార్యదర్శ నాదితి భావః కింతు గ్రహవిధో దైవజ్ఞాస్తు కథం విపరీత కథాః। శ్లో॥ క్షీణేంద్వర్కార్క భూపు త్రాః పాపాస్తత్సంయుతో బుధః పూర్ణ చంద్రబుధాచార్యశుక్రాస్తన్యు శుభగ్రహాః ఇత్యే వం విరుద్ధ వాచ అనుభవ విరోధాదం గుల్యగ్రాదివాక్య వద్గ్రాహ్యాస్త ద్వాక్యమితి భావః॥౬౭॥ విరహిభిరితి॥ యః పక్షో విరహిభిః బహుమానం సత్కారమవాపి ప్రాపితః క్షీణ చం ద్రత్వాదితి భావః, అవపూర్వాదాప్నోతేర్ణ్యంతాత్కర్మణి లుఙ్ గతిబుద్ధీత్యాదినాఽణి కర్తుః కర్మత్వం ణ్యంతే కర్తుశ్చ కర్మణ ఇతి కృత్యే ధానం స విరహిభిర్బహూకృతః పక్షః ఇహాస్మిన్కా లే బహులబహుల కారంలా అత్ర త్రసితి వ్యుత్పత్త్యా బహులః అతో ను పసర్గకః నతు బహు రులజరిభావః అజని జాతః ఖల్విత్యుత్ప్రేక్షా కించతత్ర పియత్రియ స్యాంతిథా సకలైరపి తైర్విరహిభిః తదమితస్తస్య బహుమానస్యామితి రపరమితిర్వ్యరచి అకారి నష్టచంద్రత్వా దితి భావః సా చ తథిః, అమా అమితి బహుమానస్య స్ప్రమితి వ్యుత్పత్త్యా అమా అమా వాస్యాకృతా కిం - మాతేర్భావార్థే సంపదా దిత్వాదిన స్సమాసే మత్పుధ్ధియే భావార ప త్య యే యస్య తి లోపే అజాద్యత ష్టాప్ ఇ వ్యుత్పత్త్వామాసహా భావో స్యాం పూర్వాచంద్రమసోరితి వ్యుత్పత్త్యా త్ప్రేక్షా అమేతి సహార్థే అవ్యయం తతో భావ ప్రధానాన్నత్వగ్రి యా కారాట్టాప్ ఇత్యు॥౬౮॥ స్వేతి॥ విధుంతుదో రాహుః విధుం చంద్రం స్వ రిపో ర్విష్ణోస్తీక్ష్ణం నిశితం యత్సుదర్శనం తదితి విభ్రమాత్సాదృశ్యమూలభ్రమాన్న గ్రసతే కి ము తాలు భేదభయాదితి భావః అన్యథా భయాభావే- వదనే నిపతితం వక్త్రాంతర్గతం-అ తఏవ నిజం స్వీయం త్వం బలికరంభనిభం ఉపహృతదధ్యుపసిక్తసక్తుసదృశం స్యాదిష్టమిత్య ర్థః॥౬౯॥ కరంభావధిస్సక్తవ ఇత్యమరః ఏనమితి శేషః కథముజ్ఝతి త్యజతీత్యుత్ప్రేక్షా॥౬౯॥ వదనేతి॥ హేసఖీ యద్వారాహువదనగర్భగతమాన్యం అప్రవిష్టం శశినం నిజేచ్ఛ యా సేచ్ఛయాముజ్ఝతి- అసంశయం సంశయో నాస్తి- అర్థాభావేవ్యయీభావః కింత్వియం శశీ శశితో గళితః అత్యయ వినా అత్యంతం ఏతత్యర్థః అత్యయోతి కస్మిన్పక్షే ఇతి శ్రైః॥

మత్యాయం సఖి వినాగళనాళబలాధ్వనా॥ ౕ౬॥ బుబుధిరే కథయన్తి పురావిదో మధుభిదం కిల రాహుశిరశ్ఛిదమ్। విరహిమూర్ధభిదం న కథం నుతం కలయతీహ జనః స రణానలః॥ ౕ౭॥ స్మరముఖారుచిభిస్స్మరవైరిణా ముఖతయా గ్రసితం యదఖిలం తతః। రవిస పదిసందధతుర్భిషజావివః సఖిసధాతిమనోఽధికరోఽతుకః॥ ౕ౮॥ నలవిముక్తక తస్యాస్తేరిపో యువతి కింకబంధకకేశవా। మృతిభియాభృశముత్సుతస్తమోగ్రహశిరస్తదసృక్పృథబంధనమ్॥ ౕ౯॥ సఖిజరాం పరిపృచ్ఛ తమశ్నురస్స మమసౌ దధతాపి కబంధతామ్। మగధరాజవపుర్దళయుగ్మవత్తిమిరనిర్మితప్రతిసీవ్యతి కేతుః

యంతి- గళనాళబిలాధ్వనా కణ్ఠనాళాంతకుహరమార్గేణ, గలతి నిస్సరతీతి రావాహాస్స్వరః మాత్రస్యైకకంఠనాళనిస్సృతసాధితస్యజఠరా సంయోగవిరహాదస్యపానస్యత్వదౌపుస కయితత్స్యాద్భావార్థః॥ ౕ౬॥ బుబుధిర ఇతి బుబుధిరే జానన్తి కార్యమాత్రేణ ద్వినిశ్చిన్వన్తి త్వాగామికార్యదర్శిన ఇత్యర్థః- పురావిదః పురాణజ్ఞాః పూర్వపురుషాః- మధుభిదం విష్ణుం రాహుశిరశ్ఛిదం కథయంతి కిలేతి వార్తాయాం. విరహిమూర్ధభిదం వియోగిశిరశ్ఛిదం నవి గదంతీతి కాకుః తత్రైవ కథనీయం మిత్యర్థః కుత స్తస్య రాహోర్జఠరానలో యది అస్తి తేషు కశేశ్వనుకత్వా వివాద్య దిత్యర్థః రాహుశిరస్ఛేదనత దీయ జఠరాగ్ని విచ్ఛేదకత్వాద్విరహిమూ రకం శిఖమజ్జ యన్న యుంజన్ముస్విరహిశిరశ్ఛిదేత్యేవం చ వృథా జోక్యాస రాహుశిరచ్ఛేదిత్య ర్థః॥ ౕ౭॥ స్మర సఖా విరుచిభిః కాయకాంతిభిస్స్మరస ఖా స్మరసఖస్య తస్య తైన వావి మేకేనస్వాత్ర్యాద్యోస్మరవైరిణా హరేణచలితచఛిన్నం తుక వివమ్యగతస్యమృగరూపధాని బోముఖస్యేత్యర్థః యథా సపది సందధతుః సంయోజయామాసతుః సోమ యస్యము త్తంస తస్యత్రైరంబిర్యాసతు ఇతి అర్థః- మహాసఖః స్వపుసోఽరాహుర విత్తా శిరస్సంధా నంకరోతునకో కీత్యర్థః హారస్యమకమ్య గతస్యైకపురాణం ప్రమాణమిత్యర్థః పుస్స త్సంధానే త్రుటితరే త్రైతాయు జ్ఞస్యధికః ప్రత్యక్షతా ఇతి ప్రతీతి॥ ౕ౮॥ నలేతి॥ అధవా వినవేనవిముక్తికస్య- తి ధాపి మృతిభియా మరణభయేన భృశమత్సృతత ఉదస్తతోఽసోః కబంధగతేన అపమార్గకారి కేబలకాలేన సహిత మోగ్రహస్యశిరః తస్యగళవాహ్యప్రదా త్రైకస్యపృథబంధనం విభిన్నసంయోగం సస్యుటనమిలతి వసంగస్య తేన ధారణ ప్లవ రాఖ్యే నా చుంబితోఽప్రభోక్యేతి భావః॥ ౕ౯॥ సఖిజ ఇతి హ సఖి జరా జరాఖ్యాం వితీ చరితం పరిపృ చ్ఛతి పాజకా కబంధతాం విభ్రతాపి కేతుకాసమంకేతుగ్రిహాజసహతమస్తో రాహుస్సిరః- మగధరాజస్యజరాసంధస్య వపుర్దళయోర్ముర్తి భాగయోః- యుగ్మవత్ యుగళమివతి మితి ప్రతిసీవ్యతి నసంధాత్రే తిరోమా త్రం కేతుః తయోస్సంధానే వపు ర్వివ త్వజరయా సానాసంధ్యోర్జక్యేతి భావః- జరాకృతాంగసంధాతోజరా స తయి తి భా రతే ధార్త్రేయాజ్ఞే సూక్తం ఏతి విత హితత్వి భవేదీకొనై మగధార్యా స్మృతిః నిరితఃశ తువ

నా॥ ౨౦॥ వదవిధుంతుదమాళిమదీరితైస్త్యజసికింద్విజరాజధియారిపుమ్ కిము దివంపునరేతియదీదృశః పతితయేవనిషేవ్యహివారుణీమ్॥ ౨౧ ॥ దహతికంఠమయుంఖలుతేనకింగరుడవద్విజవాసనయోజ్ఝితః । ప్రకృతిరస్యవిధుంతుద దాహికా మయినిరాగసికావదవిప్రతా॥ ౨౨॥ సకలయాకలయాకిలదంష్ట్రయాసమవధాయయమాయవినిర్మితః। విరహిణీగణచర్వణసాధనంవిధురతో ద్విజరాజఇతిశ్రుతః॥ ౨౩॥ స్మరముఖంహరనేత్రహుతాశనాజ్జ్వలదిదంవిధినాచకృషేవిధుబహులవిధేనఃయోగివధేనసాసపనిపాదధకాళికయాంకితః॥ ౨౪॥ ఇతివిధో

రాహుంవద- రిపుం, ద్విజరాజశ్చంద్రో బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠశ్చ తద్ధియాత్యజసికింతన్నాస్తీత్యాహ- యస్య గ్రాస్య ఏవ చంద్రో వారుణీం ప్రతీచీం సురాంచ॥ వి॥ వారుణీగంధయూర్వ్యయాం ప్రతీచీసురయోరపీతివిశ్వః నిషేవ్యగత్వా పీత్వాచపతితశ్చ్యుతపాతకీచయాదృశః పతితో విపునదివమంతరిక్షం స్వర్గంచయేయవికింద్వయోరపిపతితయోరధోగతిరేవనోర్ధ్వగతిరిత్యర్థః అతః- పతితస్యాస్యత్యాగే న దోషస్త్యజ్యతాం త్వయానైవమిత్యేవసంత్యాజ్యతాంఅతశ్చేతి భావః॥ ౨౧॥ దహతీతి॥ హేవిధుంతుద యో విధుః ద్విజవాసనయా ద్విజత్వ సామాన్యేనేత్యర్థః హాతిత్యేవ ఉజ్ఝితస్తేన సహ ఖలు దిశిభావః గరుడవద్గరుడస్యేవ తత్రతత్స్యేతి వతిప్రత్యయః తేతవకంఠం దహతి ఖలు తేన దాహేనోజ్ఝితః కిం- విప్రతా కావద వా పీత్యర్థః తథాహి అస్య విధోః ప్రకృతిః నిరాగసినిరపరాధాయాం మయి దాహికా దగ్ధ్రీ అనపరాధస్త్రీ ఘాతుకస్య కుతో బ్రాహ్మణ్యమిత్యర్థః॥ వి॥ ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః పురా కిల క్షుధితేన గరుత్మతా పిత్రా ఉపదేశవశాత్ నిషాదాన్ భక్షయతాత నిగళితః శ్రీ బ్రాహ్మణో దహన్ గళే దగ్ధః తద్ధగద్గ ఇవ సహసోద్గీర్ణ ఇతి పౌరాణికీ కథాతథా మాఘ కావ్యే చోక్తం విప్రం పురా పతగరాడివ నిర్జగాలేతి॥ ౨౨॥ సకలయేతి॥ విధుస్సకలయా కలయా- సకలాభిః కళాభిరేవ దంష్ట్రయా దంష్ట్రాభిః సమంతవిశేషైః ప్రకృతిదత్తైర్వా ఉభయత్రజాత్యేకవచనం యమాయ అంతకాయ నిర్మితోయమవధాయ సమ్యగవహితో ధాతా- విరహిణీగణస్య చర్వణసాధనం కించిద్భక్షణసాధనం వినిర్మితః కిల, బ్రహ్మణేతి శేషః అతో హ్మద్దంష్ట్రావిశేషత్వాద్ద్విజరాజ ఇతి శ్రుతః నతు విప్రవిశేషత్వాదిత్యర్థః నిదంతవిప్రా దంతా ద్విజా ఇత్యమరః అతో నాయమపేక్ష్య ఇతి భావః॥ ౨౩॥ స్మరముఖమితి॥ అథవిధుశ్చంద్రో నామైకం స్మరముఖం జ్వలత్ ప్రజ్వలదేవవిధినా బ్రహ్మణా హరనేత్రహుతాశనాదుత్కృష్యేవ ఆకృష్టః. అథవా బహులవిధేనవియోగివధేన దోషేణ పాపం తేనైవ కాళికయా శ్యామికయా శశమిషాదంకితః. బాహుకాళిమాబా- పాపకాళిమా వా శశమిషాదృశ్యత ఇతి వాపహ్నవోత్ప్రేక్షా ద్వయం॥ ౨౪॥ ఇతీతి॥ అతితరాం అతిమాత్రం అవ్యయం ఘోరం అప్రియత్వ యః విరహజ్వరం దధతి సా దమయంతీ ఇత్థం వ్యవహితస్య విప్రకృష్టస్య దూరస్థితస్య సంభాషణాసంభవాన్నీచైర్వ్యపదేశం కృత్వా అరుణ్యమవత